

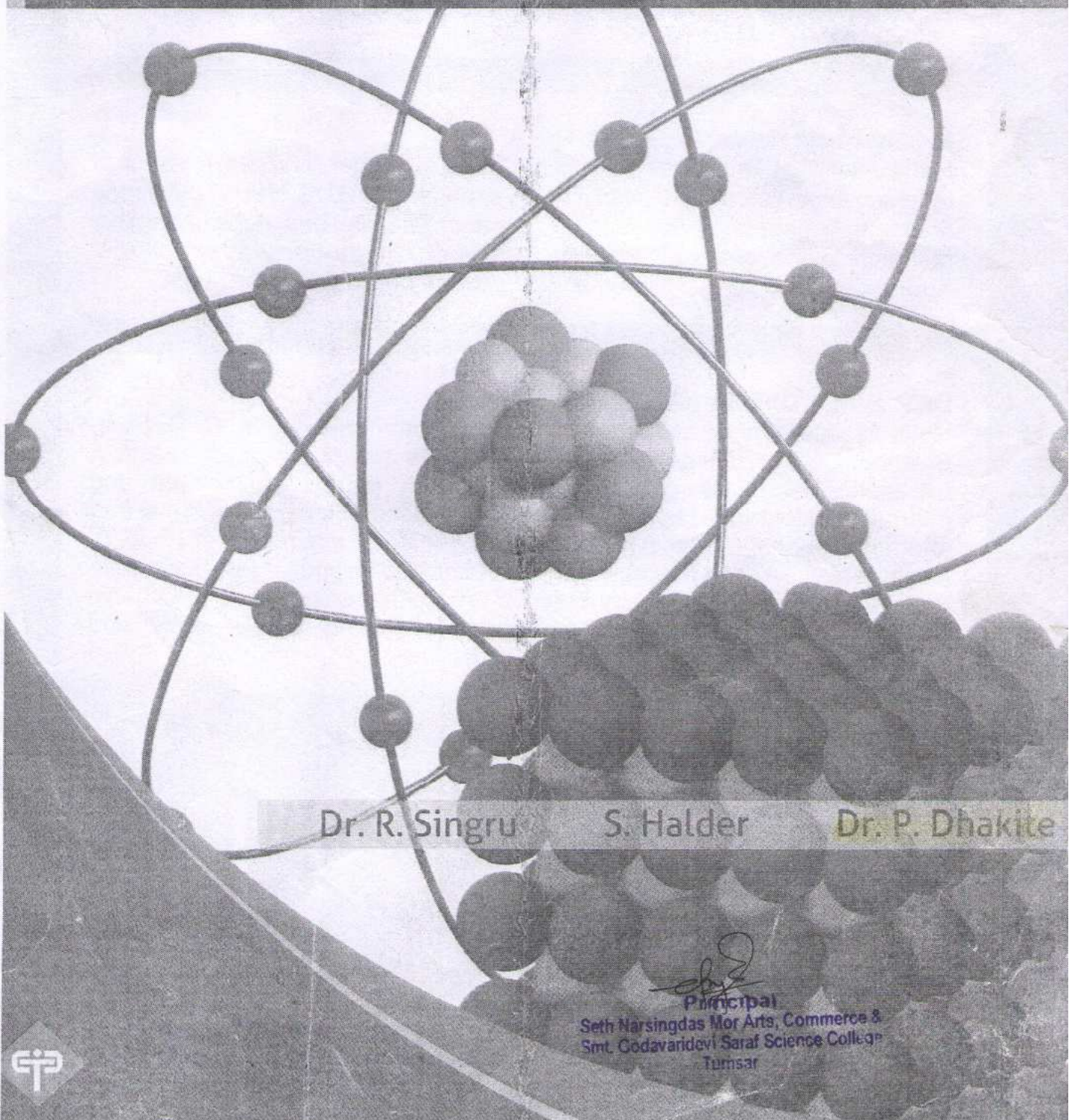
BScGURU

Strictly As Per The New Syllabus Of
RTM Nagpur University W.E.F.
Academic Year 2013-14

BSc Semester - 1 Paper - 1

CHEMISTRY

Inorganic Chemistry

Dr. R. Singru

S. Halder

Dr. P. Dhakite

Principal
Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

CENTRAL TECHNO PUBLICATIONS

About the Author.....

Dr. Rajesh N. Singru (M.Sc. Ph.D.)

He is an Associate Professor in Chemistry and now is a Principal in Tai Golwalkar Science College, Ramtek, Dist. Nagpur. He has 27 years teaching as well as administrative experience. He has published 45 papers in various National, International Journals and various conferences. He has presented 22 papers at various conferences. He is approved supervisor of Ph.D. degree of Rashtrasant Tukadoji Maharaj, Nagpur University, Nagpur as well as Gondwana University, Gadachiroli. He has reviewed many research papers at International journals. Author is coming up for reply and suggestions on rajeshsingru123@gmail.com

Mr. Shubhajit Halder (M.Sc., NET)

He is Assistant Professor at Hislop College, Nagpur. He has 4 years of teaching experience in P.G. and 1 years experience in U.G. He has published 5 research papers in the field of "Ultrasonics". He has done extensive research in the areas of acoustic studies of charge transfer complexes. Author can be contacted for suggestions at shubhajit2680@gmail.com.

Dr. Pravin A. Dhakite (M.Sc., M. Phil., Ph.D.)

He is Assistant Professor at S.N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist-Bhandara. He has 7 years of teaching experience and has published 11 research papers in national and international journals. He has presented 13 research papers in national and international conference symposia. He is approved supervisor of Ph.D. of Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur. He is Executive editor and member of Advisory Board of World Research Journal of Organic Chemistry, Bioinfo Publications. Author is coming up for reply and suggestions on pravinchemkb@gmail.com

CENTRAL TECHNO PUBLICATIONS

23, Farmland, New Ramdaspath,
Central Bazar Road, Nagpur - 440010 (MS)
Phone: 7798656611
Email: info@centraltechno.com

<https://www.facebook.com/BScGuru>

CENTRAL TECHNO
PUBLICATIONS
2100/-

Pravin A. Dhakite
Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Inorganic Chemistry

CONTENTS

UNIT - I

(A) Atomic Structure ..... 1 to 38

UNIT - II

Covalent Bond ..... 39 to 75

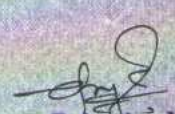
UNIT - III

(A) S-Block Elements ..... 76 to 92

UNIT - IV

(A) P - Block Elements ..... 93 to 111

University Question Paper ..... 112 to 115

Seth Hanwant Singh, Commerce
Smt. Gauravdevi Singh, Science College
Tinsar.

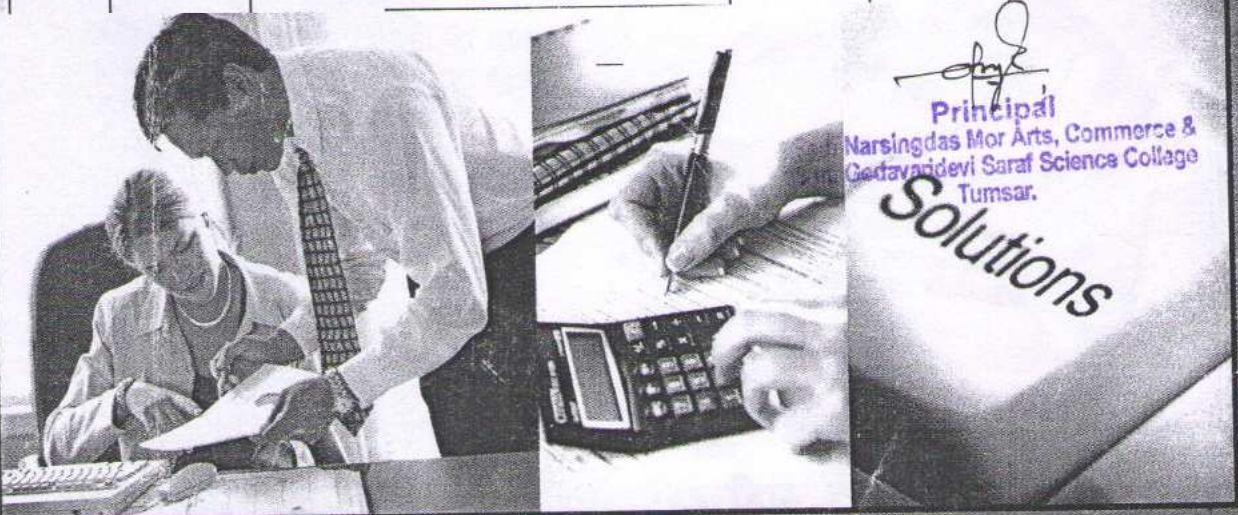
वित्तीय लेखांकन-I (Financial Accounting-I)

Running Balance...

Print

1/01/2008 To 13/01/2008 Accounts Receivables 90

Date.	No.	Account	Debit	Credit	Balance
1/01/2008		Opening Balance	24,000		24,000 Dr
3/01/2008		Bank		22,000	2,000 Dr
3/01/2008		Sales	39,000		41,000 Dr
3/01/2008		Sales	36,000		77,000 Dr

Principal
Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Geeta Devi Saraf Science Collage
Tumsar.

Solutions

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

डॉ. एम.टी. लांबट

प्रकाशक - श्रीमती कांता भालेराव
विश्व पब्लिशर्स अॅण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स
दक्षिणा मूर्ति रोड, महाल, नागपूर-४४००३२

© सर्वाधिकार सुरक्षित (लेखकाधीन)
ISBN-978-93-82351-45-0

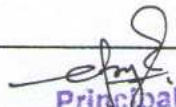
नवीन आवृत्ती - २०१५-१६

मूल्य : ₹ ४००-००

एकमात्र वितरक :
यूनिव्हर्सल बुक सर्व्हिस
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२
दूरध्वनी : ०७१२-२७२६५९२

RECEIVED BY
Smt. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar

कांता द. भालेराव तर्फे मे. विश्व पब्लिशर्स अॅण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स करिता प्रकाशित
मुद्रक : रवी प्रिंटर्स, इमामवाडा, नागपूर
टाईप सेटींग : अॅक्युरा कॉम्प्रीट, अत्तर ओळ, महाल, नागपूर

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

प्रिय प्राध्यापक वृंद
नवीन अभ्यासक्रमानुसार
आम्हास फार आनंद हो

बी. कॉम. प्रथम वर्ष
आणि संगणकाची मूल
व 'विज्ञान लेखांकन : ३'
विद्यार्थ्यांचा चांगला प्रति

'विज्ञान लेखांकन'
मराठीमध्ये आणि व्या
व्यामुळे विद्यार्थ्यांना या
पुस्तकात काही त्रुटी आ
त्या नजरेस आणून

प्रस्तुत पुस्तक
नमूद करणे इष्ट ठा

या पुस्तकाच्या
यांनी केलेल्या आग्र
तसेच या पुस्तकाच
सादरिच्छा व्यक्त के

शेवटी प्राध्याप
व्यक्त करतो.

DEP
S.N
Smt.

03 199

वित्तीय लेखांकन-II

(Financial Accounting-II)

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

डॉ. एम.टी. लांबट

ehys
Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स
एडिटर-इन-चीफ़, अखिल भारतीय
वैद्यकीय शिक्षण मंडळ, मुंबई-४०००३२

ISBN-978-93-82351-45-0

[Signature]
Principal

Smt. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumkur.

सांख्यिकी आणि संगणकाची मूलतत्त्वे

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

अनुक्रमणिका

क्र.	प्रकरणे	पृष्ठ क्र
घटक-I		
१.	संगणकाची ओळख	१-१३
२.	संगणक स्मृती	१४-२२
३.	आदान-प्रदान उपकरणे	२३-३२
४.	संगणक सॉफ्टवेअर	३३-४०
५.	इंटरनेट	४१-४६
घटक-II		
६.	सांख्यिकी : अर्थ, व्याप्ती, महत्त्व	४७-५९
७.	सांख्यिकीय सामग्री संग्रहण	६०-७२
८.	सांख्यिकीय सामग्रीचे प्रस्तुतीकरण	७३-८४
९.	केंद्रीय प्रवृत्तीचे माप	८५-१७३
घटक-III		
१०.	अपकरण व विषमता	१७४-२५७
घटक-IV		
११.	सहसंबंध	२५८-३०९
१२.	प्रतीपमगन विश्लेषण	३१०-३३४
घटक-V		
१३.	गुणोत्तर आणि प्रमाण	३३५-३४५
१४.	शेकडेवारी किंवा प्रतिशत प्रमाण	३४६-३५४
१५.	सरळ व्याज आणि चक्रवाढ व्याज	३५५-३६३
१६.	नफा आणि तोटा	३६४-३७२

Principal
 Seth Narsingdas Nior Arts, Commerce &
 Saral. Godavaridevi Saral Science College
 Tumsar

एक
 लावण्यात
 आकडेमोड
 होत आहे.
 उपग्रह, वा
 जीवनातील
 तयार करून
 वाढतच चा
 संगणकाचा
 संगण
 होय. त्याक
 असे विद्युत
 येतात. यात
 येते. त्याचप्र
 करता येतो.
 कामे संगणक
 "संग
 पाहिजे त्या
 "संग
 कमीत कमी
 "A
 arithmetic
 of data per
 required."
 संगण
 निष्कर्ष काढ
 संगणकाची
 संगण
 (1)
 गती होय. म
 गती मायक्रो

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 978-93-82351-40-5

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

AGEING THROUGH THE AGES

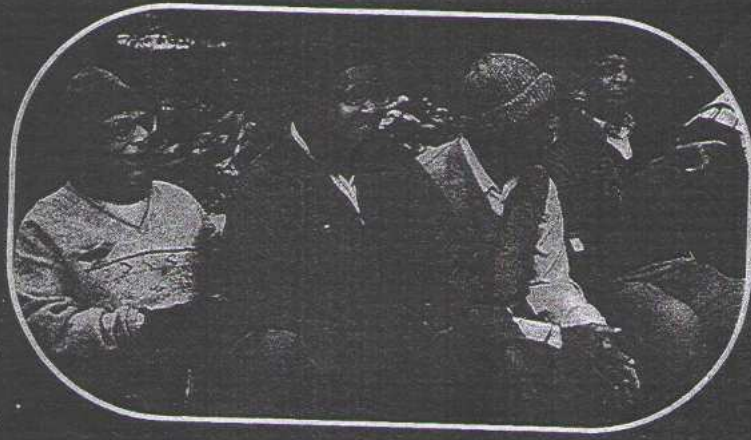
From Past to Present and Future

(Marathi and Hindi Edition)

Dhananjay Sontakke
Sanjay Dudhe
Sadhana Vijay Lanjewar

Sanjivani Akarte
Mohan Nagrale
Jyoti Selukar

Ujwala Kaware
Shanil S. Das
Rajani Harode

Princed
Narsingdas Mo
Dattsons

५६.

वृद्धांची सामाजिक सुरक्षा : कुटुंब व समाजाचे दायित्व!

राहुल भगत

प्रस्तावना :

२० व्या शतकात मात्र केवळ भारतातच नव्हे तर संपूर्ण जगात वृद्धांच्या समस्यांमध्ये गंभीर स्वरूप धारण केलेले आहे. नवनविन वैद्यकीय शोध लगल्याने सरासरी आयुर्मान वाढलेले आहे. मृत्युदर कमी झालेला असून जन्मदर वाढल्याने भारतातील लोकसंख्या झपाट्याने वाढलेली आहे. उदा. भारतात १९५१ मध्ये सरासरी आयुर्मान ३० वर्षे होते तर आज सरासरी आयुर्मान ६५ वर्षांपेक्षाही जास्त आहे. संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या निर्देशानुसार देशाच्या एकूण लोकसंख्येत वृद्ध लोकांचे प्रमाण सात टक्यांपेक्षा अधिक झाल्यास त्या देशात वृद्धांच्या समस्या निर्माण झाल्या आहेत असे समजावे. (लोटे, २००३:२०८) भारतातही साठीच्या वर वय असलेल्या लोकांची लोकसंख्या कोटीच्या घरात पोहचली आहे. त्यामुळे वृद्धांविषयक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. भारतामध्ये नौकरी मधून निवृत्त होण्याचे वय ५८ वर्षे व प्राध्यापक, न्यायधिश यांच्यासाठी ६० वर्षे आहे. सेवानिवृत्ती नंतर सहजच व्यक्ती प्रवाहापासून दूर जावू लागतो. धावपळीचे जिवन शांत व स्थिर होऊ पाहते. वृद्धांमध्ये सुद्धा ६० वर्षांवरील व्यक्तीनांच प्रवेश दिला जातो म्हणून वयाची ६० वर्षे पूर्ण केलेल्या व्यक्तीस वृद्ध म्हणता येईल.

सामाजिक सुरक्षा आणि वृद्धांच्या समस्या : सेवानिवृत्ती, आरोग्य, परावलंबित्व आणि वृद्धावस्थेतील जुळवणुगुण या वृद्धांच्या प्रमुख समस्यांचा निराकरणासाठीची उपाययोजना म्हणजे वृद्धांना सामाजिक सुरक्षा प्राप्त करून देणे होय. (लोटे, २००३:२१७) सुरक्षा ही मानसीक भावना आहे. ती मनाची एक समाधान प्रवृत्ती आहे. प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या घरात, कुटुंबात सुरक्षित वाटणे स्वाभाविक असते कारण, कुटुंबातील इतर सदस्यांचे प्रेम त्यांचा सहवास, काळजी घेणे त्याला हवेवेसे वाटते. कुटुंबातील प्रेमळ, तणावरहित वातावरणात व्यक्ती स्वतःला अधिक सुरथ्खत मानते ही एक वस्तुनिष्ठ घटना आहे. म्हणून सुरक्षा ही एक व्यक्तीगत भावना आहे. वृद्धापकाळात या कौटुंबिकच नव्हे तर सामाजिक सुरक्षेची सुद्धा अत्यंत आवश्यकता वाढू लागते. विशिष्ट स्वरूपाच्या आकस्मिक घटना, अपघात, आरोग्य या विषयक संकटे यांच्यापासून वृद्ध व्यक्तीला योग्य संघटनेद्वारे समाजाने मिळवून दिलेली सुरक्षितता म्हणजे सामाजिक सुरक्षा होय. (लोटे, २००३:२१७) वृद्धांना गरज पडेल तेव्हा मदत करण्याची व्यवस्था समाजाने निर्माण करणे म्हणजे सामाजिक सुरक्षेची व्यवस्था निर्माण करणे होय.

वृद्धांसाठी सामाजिक सुरक्षा :

१८४० मध्ये बंगलोर इथे 'The friend in Need Society' ची स्थापना ख्रिश्चन मिशनऱ्यांनी केली. १८६५ मध्ये पूणे येथे 'डेव्हिस ससून वृद्धाश्रम' तर १८८५ मध्ये कोलकत्ता येथे Little sisters of the Poor, नागपूर येथे १८९० मध्ये होम फॉर एज्ज्ड अँड हँडीकॅपड (Home for Aged and Hanidcaped) तर १९२४ मध्ये सुरत ला अशक्त व्यक्तींसाठी आश्रम' इत्यादी संस्था मार्फत ख्रिश्चन मिशनऱ्यांनी वृद्ध, अपंग, आजारी, अनाथ व्यक्तींची सेवा करण्याचे व्रत घेतले. वृद्धांना मदत करण्यासाठी विविध सेवाभावी संस्थाही पुढे आल्या मातृसेवा संघाच्या वतीने

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science Colle
Tumkur

DATTSONS

J. Nehru Marg

Sadar, Nagpur - 440001

First Edition: 2015

© Editor

ISBN: 978-81-7192-121-8

Laser Typesetting:

Proscreen Printings & Computers

Nagpur

Printed at Repro Knowledgecast Limited, Thane.

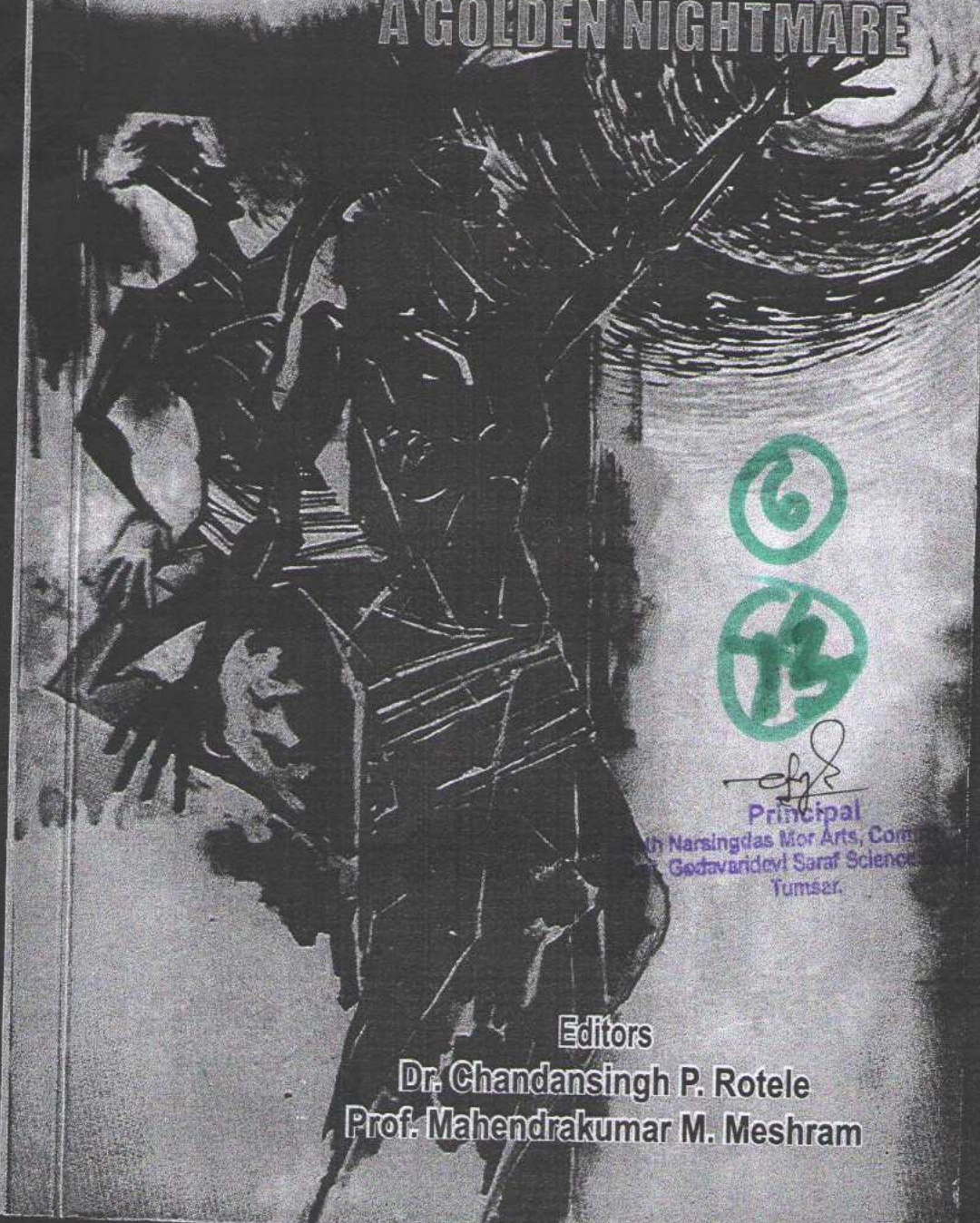
Any form of plagiarism by the individual author is his/her sole responsibility. Hence the editors and publishers will not be held responsible for such offence.

No Part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronics, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

Principal
Seth Narsingdas Mier Arts, Commerce &
Jmt. Gopalvaridevi Saraf Science Collge
Tumbar

५२.	वृद्धांचे मानवी हक्क रतन व्ही. राठोड	१२६
५३.	ग्रामीण आणि शहरी क्षेत्रातील ज्येष्ठ नागरीकांची जीवनशैली : चिकित्सक अभ्यास सुरेश रामरावजी सोमकुंवर	१२८
५४.	शहरी व ग्रामीण कुटुंब व समुदायात वृद्धांची काळजी व सहकार्य एक चिंतन डी. एच. उराडे	१३१
५५.	विधवा वयस्क स्त्रियांचा दर्जा भारती कोरेकर	१३३
५६.	वृद्धांची सामाजिक सुरक्षा : कुटुंब व समाजाचे दायित्व! राहुल भगत	१३५
५७.	पारंपारिक आणि आधुनिक समाजात वृद्धांचा दर्जा व भूमिका नलीनी बोरकर	१३८
५८.	ज्येष्ठांच्या (वृद्धांच्या) समस्या आणि त्यावरील उपाययोजना सविता भा. चिवंडे	१४०
५९.	भारतातील वृद्धांच्या समस्या व उपाय लक्ष्मीकांत चोपकर	१४२
६०.	वृद्धांचे मानवी हक्क : दशा आणि दिशा संदीप मि. काळे	१४४
६१.	वृद्धत्व आणि त्यावरील उपाययोजना जयमाला पुंडलिकराव लाडे	१४६
६२.	वृद्धांच्या समस्या व मानवाधिकार अर्चना भी. खंडागळे	१४८
६३.	वृद्ध : शासन आणि मुलांची जबाबदारी व भूमिका सुधीर मा. गोटे	१५०
६४.	वर्तमानकालीन वृद्धांच्या समस्या व उपाययोजना डि. एम. मोहोड	१५२
६५.	वृद्धापकाळ : काल, आज आणि भविष्य धनराज चौखुंडे	१५४
६६.	नागपूर शहरातील एकाकी जगणाऱ्या ज्येष्ठांचे जीवन: समस्या आणि शक्यता अनिल आनंद सरगर	१५६
६७.	वर्तमान समाजजीवनात वृद्धांपुढील आव्हाने व उपाय सुचेता वि. पारकर	१६१
६८.	परंपरागत व आधुनिक समाजातील वृद्धावस्था : दर्जा व भूमिका रणधीर साठे	१६३
६९.	ज्येष्ठ नागरिकांचा दर्जा व भूमिका : पारंपारिक व आधुनिक दिलीप जीवन रामटेके	१६५

A Developmental Progression of
SCHEDULED CASTE AND SCHEDULED TRIBE
in India at the Threshold of Globalization:
A GOLDEN NIGHTMARE

[Handwritten signature]

Principal
Narsingdas Mor Arts, Commerce
Gedavandevi Saraf Science
Tumsar.

Editors

Dr. Chandansingh P. Rotele
Prof. Mahendrakumar M. Meshram

A Developmental Progression of
SCHEDULED CASTE AND SCHEDULED TRIBE
in India at the Threshold of Globalization:
A GOLDEN NIGHTMARE

Editors

Dr. Chandansingh P. Rotele
Prof. Mahendrakumar M. Meshram

All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without permission.

First Edition on 03 January, 2015
(Krantijyoti Savitribai Fule Jayanti)

Published by:

ORANGE CITY COLLEGE OF SOCIAL WORK

Plot No. 8, Smrutinagar, Near IInd Railway Crossing,

Koradi Road, Nagpur, (Maharashtra) 441 111

Mob. 09975665862 / 09923448903

Website : www.occswngp.org. E-mail: seminar.scstcell@gmail.com

Cover Page

Sudarshan Barapatre, Chandrapur.

Composing & Printing

Rakesh Computers & Printers

61, Nagsen Nagar, Jaripatka, Nagpur.

Price : 400/-

ISBN - 978-81-927239-1-4

Principal
Sesh Narsingdas Mer Arts, Commerce &
Smt. Gadavadevi Saraf Science College
T. mear.

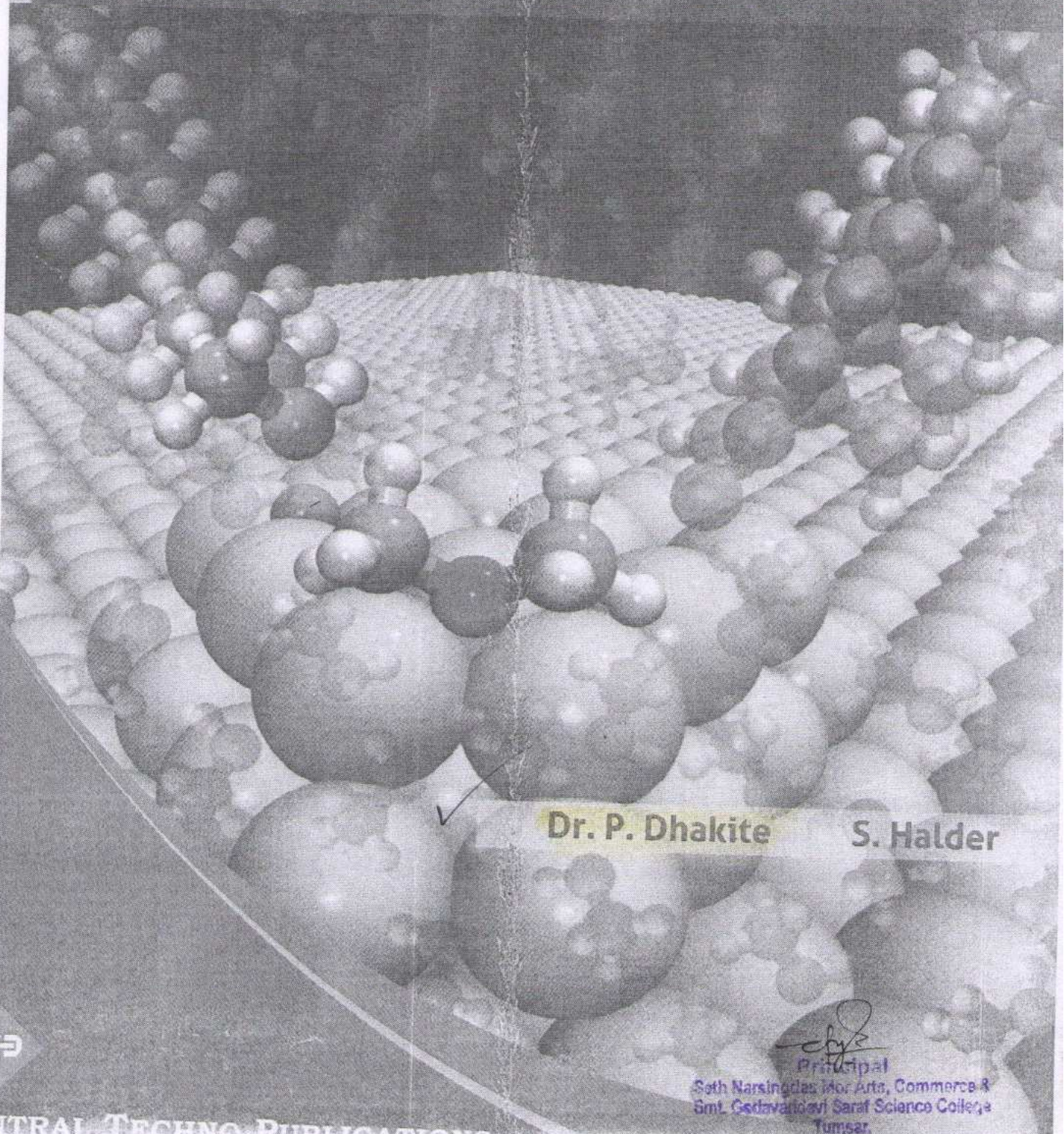
BScGuru

Strictly As Per The New Syllabus Of
RTM Nagpur University W.E.F
Academic Year 2013-14

BSc Semester - 1 Paper - 2

CHEMISTRY

Physical Chemistry

Dr. P. Dhakite

S. Halder

Principal

Seth Narsingdas Idar Arts, Commerce &
Smt. Godavari Bai Saraf Science College
Tumsar.

CENTRAL TECHNO PUBLICATIONS

About the Author.....

Dr. Pravin A. Dhakite (M.Sc., M. Phil., Ph.D.)

He is Assistant Professor at S.N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist-Bhandara. He has 7 years of teaching experience and has published 11 research papers in national and international journals. He has presented 13 research papers in national and international conference symposia. He is approved supervisor of Ph.D. of Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur. He is Executive editor and member of Advisory Board of World Research Journal of Organic Chemistry, Bioinfo Publications. Author is coming up for reply and suggestions on pravinchemkb@gmail.com

Mr. Shubhajit Halder (M.Sc., NET)

He is Assistant Professor at Hislop College, Nagpur. He has 4 years of teaching experience in P.G. and 1 years experience in U.G. He has published 5 research papers in the field of "Ultrasonics". He has done extensive research in the areas of acoustic studies of charge transfer complexes. Author can be contacted for suggestions at shubhajit2680@gmail.com.

CENTRAL TECHNO PUBLICATIONS

23 Farmland, New Remdaspath,
Central Bazar Road, Nagpur - 440010 (MS)
Phone: 7798658611
Email: info@centraltechno.com

<https://www.facebook.com/BScGuru>

Principal

Dr. Pravin A. Dhakite
Smt. G. D. Saraf Science College
Tumsar Dist-Bhandara

BScGuru

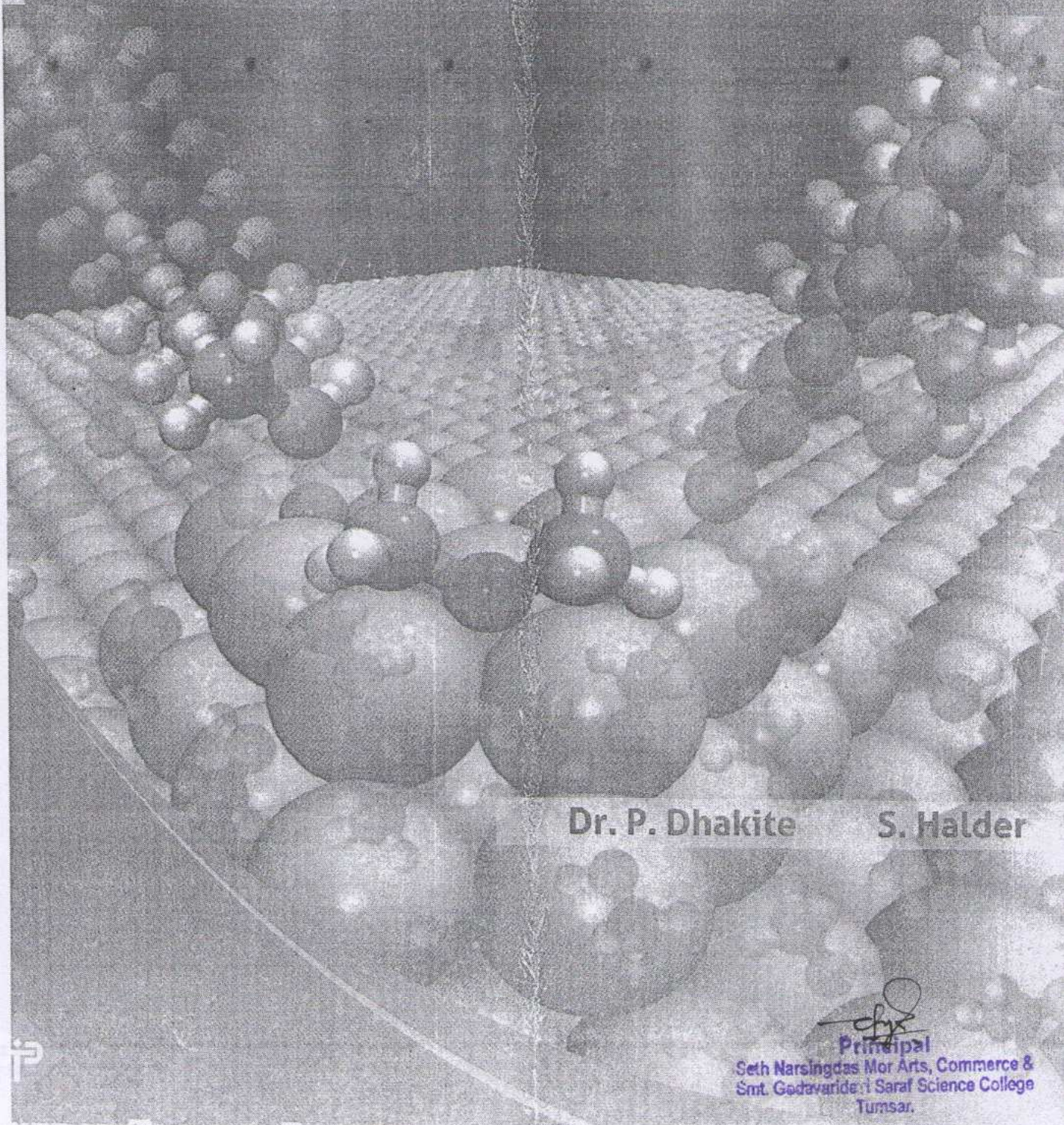

Strictly As Per The New Syllabus Of
RTM Nagpur University W.E.F.
Academic Year 2013-14

BSc Semester - 1 Paper - 2

CHEMISTRY

Physical Chemistry

Dr. P. Dhakite

S. Halder

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

About the Author.....

Dr. Pravin A. Dhakite (M.Sc., M. Phil., Ph.D.)

He is Assistant Professor at S.N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist-Bhandara. He has 7 years of teaching experience and has published 11 research papers in national and international journals. He has presented 13 research papers in national and international conference symposia. He is approved supervisor of Ph.D. of Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur. He is Executive editor and member of Advisory Board of World Research Journal of Organic Chemistry, Bioinfo Publications. Author is coming up for reply and suggestions on pravinchemkb@gmail.com

Mr. Shubhajit Halder (M.Sc., NET)

He is Assistant Professor at Hislop College, Nagpur. He has 4 years of teaching experience in P.G. and 1 years experience in U.G. He has published 5 research papers in the field of "Ultrasonics". He has done extensive research in the areas of acoustic studies of charge transfer complexes. Author can be contacted for suggestions at shubhajit2680@gmail.com.

CENTRAL TECHNO PUBLICATIONS

28 Farmland, New Ramdaspeth,
Central Bazar Road, Nagpur-440010 (MS)
Phone: 7798656611
Email: info@centraltechno.com

<https://www.facebook.com/BScGuru>

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

विजय

साहित्य प्रकार संकल्पना आणि स्वरूप

संपादक

प्रा. डॉ. ईश्वर सोमनाथे

प्रा. डॉ. मिलिंद कांबळे

891.463
SARAFI
43590 F
SNM

Principal
Seth Marsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

साहित्यप्रकार : संकल्पना आणि स्वरूप
Sahitya Prakar : Sankalpana aani Swaroop
प्रा. डॉ. ईश्वर सोमनाथे / प्रा. डॉ. मिलिंद कांबळे

प्रकाशक
सचिन उपाध्याय
विजय प्रकाशन
हनुमान गल्ली, सीताबर्डी,
नागपूर ४४००१२
E-mail : vijayprakashan@gmail.com
Website : www.vijayprakashan.com
☎ : (०७१२) २५३०५३९

© सुरक्षित

मुद्रणस्थळ
रवीन्द्र आर्ट्स
नागपूर ४४००१२

प्रथमावृत्ती
१ मे २०१६

किंमत २०० ₹

ISBN-978-81-7498-194-3

Principal

Saty Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

S. N. Mor
Smt. G. D. Saraf

Subject :-
Acc. No. :-
Class No

अर्पणपत्रिका

“जिने भारतीय स्त्रीशिक्षण
अंधःकारमय पायवाट
संघर्ष करून प्रकाशमान के
अशा क्रांतिज्योती माता, सावित्री
यांना अर्पण....”

कविता : एक वाङ्मयप्रकार

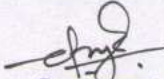
प्रा. रेणुकादास उबाळे

'कविता' या वाङ्मयप्रकाराची पृथगात्मता समजून घेत असताना एकंदर 'वाङ्मयप्रकार' या संकल्पनेची भूमिका व तिचा तात्त्विक व्यूह यांचे भान असणे आवश्यक आहे.

एखादा कलावंत किंवा साहित्यिक काही एक सर्जनशील निर्मिती करतो तेव्हा त्या फलित निर्मितीचे वर्गीकरण करणे हे साहजिक मानले जाते. मात्र, प्रत्यक्ष साहित्यिकाला निर्मिती करताना या वर्गीकरणाचे भान असेलच असे नसते. केवळ भावनिक व संवेदनशील स्वरूपातील अनुभव कलात्मक पद्धतीने अभिव्यक्त करणे हे त्याला आवश्यक वाटत असते.

ललित वाङ्मयव्यवहारात साहित्यकृतीचा अभ्यास वा आकलन करण्यासाठी वाङ्मयप्रकार या संकल्पनेचा संदर्भ येतो. या संकल्पनेबाबत बरेच प्रश्न उपस्थित केले जातात. जसे, वाङ्मयप्रकार मानावेत की मानू नयेत ? वाङ्मयाबाबत कुठली भूमिका स्वीकारावी ? वाङ्मयप्रकार मानले तरी ते कुठल्या तत्त्वानुसार मानावेत इत्यादी. साहित्यशास्त्र व समीक्षाशास्त्राचा या संकल्पनेशी निकटचा संबंध आहे. परंतु समीक्षाशास्त्रातील तत्त्वे ही केवळ वाङ्मयप्रकाराच्या आधारावर निश्चित केली जात नाहीत तर ती समग्र वाङ्मयाचा साकल्याने विचार करून निश्चित केली जातात.

४६ | साहित्यप्रकार : संकल्पना व स्वरूप

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

वाङ्मयप्रकार मानावेत की नाही हा चर्चेचा तिच्या आकलनासाठी, आस्वादासाठी व मूल्यमापन करणे आवश्यक वाटू लागले. "साहित्याची निर्मिती प्रक्रियांमध्ये प्रकारनिष्ठ संकल्पनांना महत्त्वाचे स्थान लवचीक स्वरूपाची प्रकार व्यवस्था सुस्पष्टपणे महत्त्वाचे उद्दिष्ट आहे." म्हणजे समीक्षेमार्फत वाङ्मयविषयक विचारांची मांडणी अपेक्षित असते व संबोधित करणे हे महत्त्वाचे कार्य ठरते.

वाङ्मयीन क्षेत्रामध्ये या संदर्भात एकसत्त्ववादी भूमिका सर्व परिचित आहेत. या भूमिका कला कला या प्रश्नाबाबत आहेत. एकसत्त्ववादी भूमिका सत्त्व असते व हे सत्त्व सार्वत्रिक व सनातन स्वरूप परंपरेमध्ये नवअभिजातवादी प्रणालीमध्ये ही साहित्यप्रकाराची एकच एक व्याख्या करून त्याला सनातन नियमांमध्ये जखडून टाकले जाते. परंतु, संकल्पनेबाबत ही भूमिका अन्वयाय्य वाटते.

याउलट कलेच्या व्यापारामध्ये वर्गीकरणे असू शकतात. तिला नाममात्रवादी (नॉमिनेलिस्ट) असे संबोधित केले जाते. सौंदर्यशास्त्रज्ञाने ही भूमिका विकसित केली. विशिष्ट (इंटुइशन) तर वर्गाचे वा जातीचे ज्ञान म्हणजे तादृश कलेचा व सौंदर्याचा संबंध हा प्रातिभ ज्ञानाशीच कलेच्या क्षेत्रात स्थान नसते, अशी नाममात्रवाद्यांचा भूमिकेमध्ये विशिष्ट कलाकृतीचा अनुभव, आस्वाद, विश्लेषण, वर्गीकरण या त्यानंतरच्या प्रक्रिया आ प्रत्यक्षात मात्र कलाकृतीचा आस्वाद घेण्याच्या क्रिया तत्त्वे, निकष अंतर्भूत असतात. तेव्हा कलेमध्ये भूमिकेलाही कलात्मक व कलाबाह्य असे वर्गीकरणे सद्दरील दोन्ही भूमिका या परस्पर विरोधी व अत्यंत त्या पूर्णपणे स्वीकारार्ह वाटत नाहीत.

या संदर्भात, आदेशात्मक व वर्णनात्मक "साहित्यप्रकार हे परिदृढ असतात. एका साहित्यप्रकारात निषिद्ध असते. साहित्यप्रकार ही संज्ञा साहित्यप्रकारात असते. अशी आदेशात्मक दृष्टिकोनाची मांडणी आहे.

कविता

प्रमुख अध्याय क और सार्वभौमिक कानून

(Company Law and Secretarial Practice)

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

(Signature)

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tunsar

अनुक्रमणिका

क्र.	प्रकरण	पृष्ठ क्र.
१.	प्रमंडळ : अर्थ, स्वरूप आणि प्रकार	१-१३
२.	प्रमंडळाची स्थापना	१४-२६
३.	घटनापत्रक	२७-३६
४.	नियमावली	३७-४४
५.	माहितीपत्रक	४५-५५
६.	भाज भांडवल	५६-६६
७.	भागांचे वाटप	६७-७३
८.	प्रमंडळाचे सभासद	७४-८४
९.	प्रमंडळाचे संचालक	८५-९८
१०.	व्यवस्थापकीय संचालक	९९-१०२
११.	प्रमंडळ सचिव	१०३-११७
१२.	सचिव आणि पत्रव्यवहार	११८-१३३
१३.	प्रमंडळाच्या सभा	१३४-१४९
१४.	सभेची सूचना आणि कार्यक्रम पत्रिका	१५०-१६७
१५.	अहवाल लेखन	१६८-१७८
१६.	डिपॉझिटरी आणि रोख्यांचे अभौतिकीकरण	१७९-१८९
१७.	ई-गवर्नन्स आणि ई-फायलिंग	१९०-१९८

Principal
 Seth Marsingdas Mor Arts, Commerce &
 Smt. Godavaridevi Saraf Science College
 Tumsar

१

औद्योगिक
 आले. या बद्द
 मोठ्या प्रमाणात
 गरज भासू लागी
 शक्य आहे,
 (Company)
 अधिनियमाचा
 भारतात
 प्रमंडळ अधि
 संशोधने करण
 करताना आढळ
 करण्यासाठी
 समिती स्थापन
 १९५६ पारित
 क्रांतिकारी बद्द
व्याख्या (De
विविध
 महत्त्वाच्या खा
 (१) भ
 लागू होण्यापूर्वी
 झालेले प्रमंडळ
 (२) प्रो
 व अस्तित्वाचे
 संघटनेला कि
 "A C
 person cre
 succession
 (३) न्य
 की जे सामयि
 "Com
 object." -

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

बिज्ञानी महिला महाविद्यालय जवळ
वशिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-४४११०२

ISBN 978-93-82351-39-9

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

19

लवसाय लवस्थापनाची मूलतत्वे

(Principles of Business Management)

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

हेमलता देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavandevis Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, तमसूर-३२

ISBN 978-93-82351-38-2

Principal

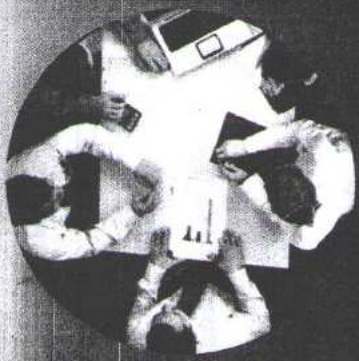
Sath Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavardevi Saraf Science College
Tumsar.

प्रबंध के सिद्धांत

PRINCIPLES OF MANAGEMENT

For B.Com. First Year

प्रा. हितेश कल्याणी

Principal

Tumkur

Dr. K. S. Narayana Murthy, Commerce
Dr. K. S. Narayana Murthy, Science Col.

Das Ganu Prakashan
Pratibha Book Distributors

Above Maratha Mandir, Rani Zansi Square,
Sitabuldi, Nagpur-440 012 Ph.:0712-2547129

ISBN-978-93-84336-19-6

DAS GANU PRAKASHAN, NAGPUR

12

प्राक्कथन

वर्तमान परिवेश में प्रबन्धन व्यापार जगत का एक आवश्यक अंग बाल्यावस्था में किये गये छोटे-छोटे कार्यों से ही व्यक्ति प्रबन्धन का महत्त्व सीखता है। यही प्रबन्धन जब व्यापार जगत में प्रयुक्त किया जाता है, तो वह सैद्धान्तिक रूप से व्यापार की आधारशिला रखता है। व्यापार प्रबन्धन के इन्हीं सिद्धान्तों को इस पुस्तक में संकलित करने का प्रयास किया गया है। राष्ट्र सन्त तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ द्वारा निर्धारित बी.कॉम. प्रथम वर्ष के पाठ्यक्रम पर आधारित है।

इस पुस्तक में इस बात का विशेष ध्यान रखा गया है कि इसके अध्ययन द्वारा छात्र प्रबन्धन के अनिवार्य सिद्धान्तों को सहजता से समझकर इस विषय में अपनी रूचि पैदा कर सके। आशा है यह पुस्तक प्राध्यापकों, जिज्ञासुओं, अभ्येताओं और विद्यार्थियों की अपेक्षाओं पर खरी उतरेगी।

मेरे विचारों को पुस्तकाकार रूप में आप तक पहुँचाने के लिए अथक परिश्रम करने वाले दास गणू प्रकाशन समूह का मैं आभारी हूँ। आपके सकारात्मक सुझावों का सहर्ष स्वागत है। आपके लिए मेरा यह प्रयास उपयोगी सिद्ध हो, इन्हीं आकांक्षाओं के साथ-

प्रा. हितेश कल्याणी

kal्यानहितेश@yahoo.com

अनुक्रमणिका

1. प्रबंध के सिद्धांत Principles of Management	01.....63
2. प्रबंध तथा प्रशासन Management and Administration	64.....109
3. निर्णयन Decision Making	110.....155
4. अधिकारों का भारार्पण या प्रत्यायोजन Delegation of Authority	156.....181
5. नेतृत्व Leadership	182.....213

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

प्राक्कथन

वर्तमान परिवेश में प्रबन्धन व्यापार जगत का एक आवश्यक अंग बाल्यावस्था में किये गये छोटे-छोटे कार्यों से ही व्यक्ति प्रबन्धन का महत्व सीखता है। यही प्रबन्धन जब व्यापार जगत में प्रयुक्त किया जाता है, तो वह सैद्धान्तिक रूप से व्यापार की आधारशिला रखता है। व्यापार प्रबन्धन के इन्हीं सिद्धान्तों को इस पुस्तक में संकलित करने का प्रयास किया गया है। राष्ट्र सन्त तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ द्वारा निर्धारित बी.कॉम. प्रथम वर्ष के पाठ्यक्रम पर आधारित है।

इस पुस्तक में इस बात का विशेष ध्यान रखा गया है कि इसके अध्ययन द्वारा छात्र प्रबन्धन के अनिवार्य सिद्धान्तों को सहजता से समझकर इस विषय में अपनी रूचि पैदा कर सके। आशा है यह पुस्तक प्राध्यापकों, बिज्ञानियों, अध्येताओं और विद्यार्थियों की अपेक्षाओं पर खरी उतरेगी।

मेरे विचारों को पुस्तकाकार रूप में आप तक पहुँचाने के लिए अथक परिश्रम करने वाले दास गणू प्रकाशन समूह का मैं आभारी हूँ। आपके सकारात्मक सुझावों का सहर्ष स्वागत है। आपके लिए मेरा यह प्रयास उपयोगी सिद्ध हो, इन्हीं आकांक्षाओं के साथ-

प्रा. हितेश कल्याणी

kalyanihitesh@yahoo.com

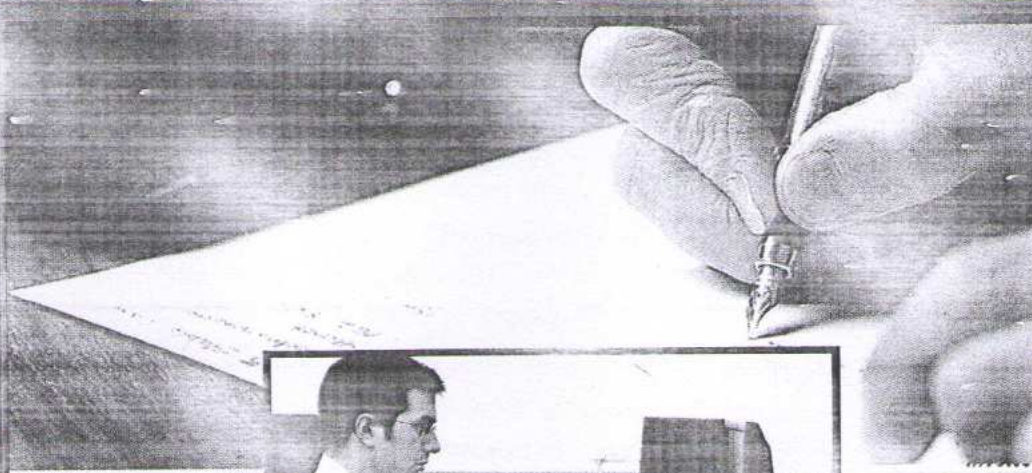
अनुक्रमणिका

1. प्रबंध के सिद्धांत Principles of Management	01.....63
2. प्रबंध तथा प्रशासन Management and Administration	64.....109
3. निर्णयन Decision Making	110.....155
4. अधिकारों का भारांपण या प्रत्यायोजन Delegation of Authority	156.....181
5. नेतृत्व Leadership	182.....213

Principal
Smt. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

व्यावसायिक संदेशवहन

(BUSINESS COMMUNICATION)

Job Roberts
St. Louis Cardinals
555 St. Louis Ave
Ukiah

Voice Notes (Appears on Invoice)
Job Number: 7

Expand Notes View / Add3 Notes

Delete?	P/N	Part	Price	Qty	Total
☐	10123	CasEdge 3000SF P4 Mid-Tower w/325	\$48.00	1	\$48.00
☐	10123	CasEdge 3000SF P4 Mid-Tower w/325	\$48.00	1	\$48.00
☐	10123	CasEdge 3000SF P4 Mid-Tower w/325	\$48.00	1	\$48.00
☐	M800001	Epox EP-5J Motherboard, Via 1MB, 4I	\$90.00	1	\$90.00
☐	SDIM16X64-10766	128MB SDRAM DIMM	\$165.00	2	\$330.00
☐	1218	Voodoo III	\$118.00	1	\$118.00
☐	SH0001	Shipping	\$10.00	1	\$10.00
☐	SH0001	Shipping	\$10.00	1	\$10.00
☐	IAK62400	AMD K6-10-070 CPU	\$173.00	1	\$173.00
☐	CS0001	Mid-Tower Pro ATX 300W Case	\$37.00	1	\$37.00
☐	MNPV1768	Proview 17" 28, 1290x1024, Digital	\$216.00	1	\$216.00
☐	000654	A220KCLAS9, C256CP ULTRA 10 MODE	\$4,895.00	1	\$4,895.00
☐	SYS00001	AMD 1GHz Pro System, 256MB RAM, 2 I	\$0.00	1	\$0.00

Job Number
Client History
Invoice Date
Cost #
Sales Tax
Sales Tax Date
Order Date
Subst. Order #
Warehouse Exp.

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Sath Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञाणी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 936235163-4

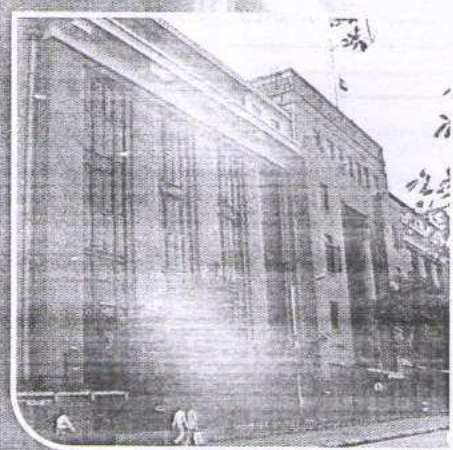

9 789382 351634

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

मौद्रिक अर्थशास्त्र

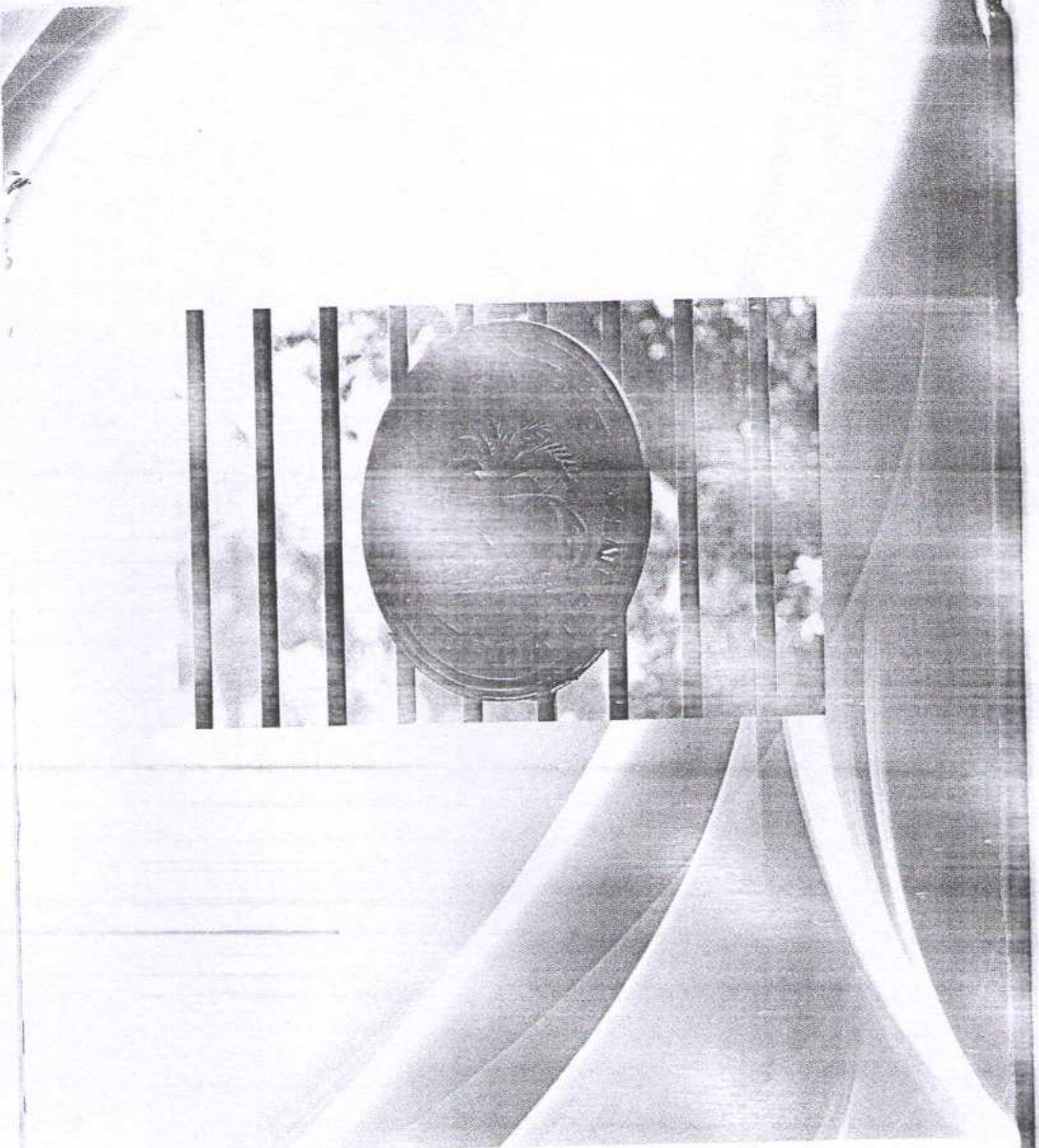
(Monetary Economics)

डॉ. सुधाकर शास्त्री

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महादे, नागपूर-३२

ISBN 81-8645451-9

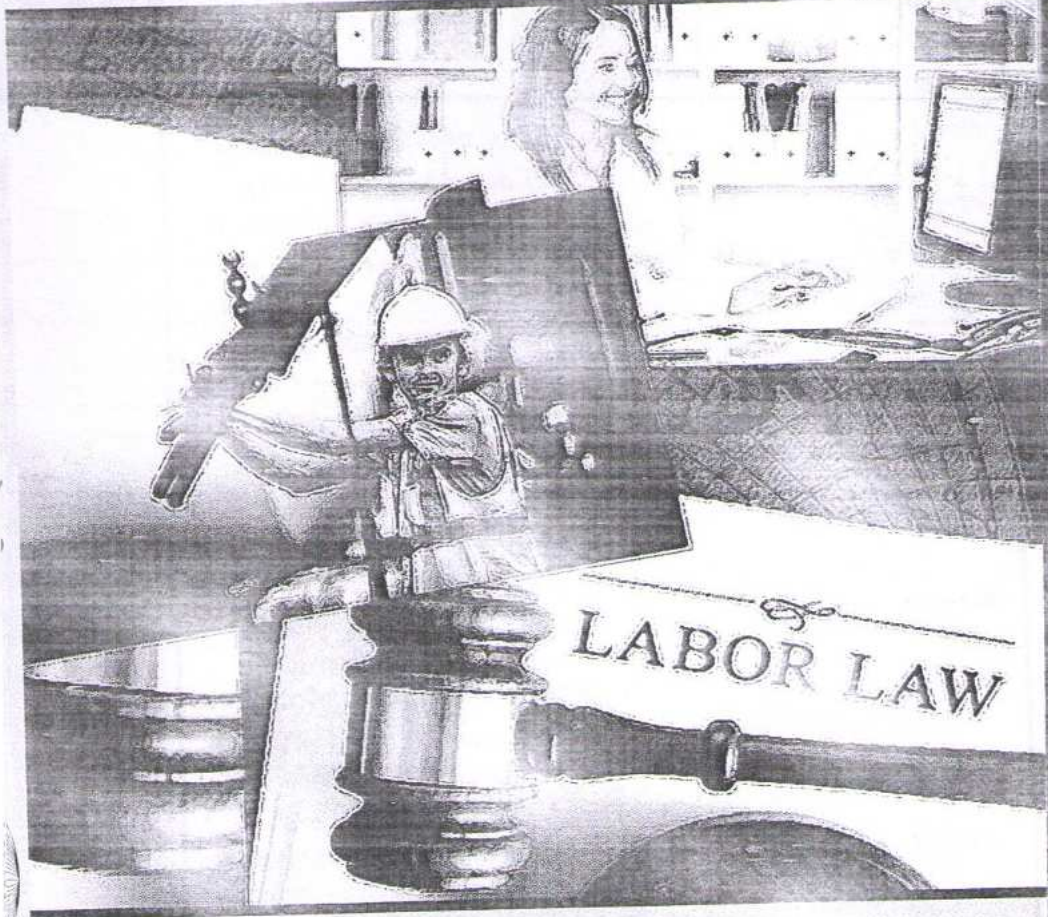

9 788186 454519

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

व्यावसायिक आणि औद्योगिक कायदे (BUSINESS & INDUSTRIAL LAW)

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालय जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 938235162-7

9 789382 351627

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

व्यवसाय व्यवस्थापन (Business Management)

बी.कॉम्. प्रथम वर्ष: सेमे.-II

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

डॉ. प्रकाश देहलीवाल हे गेल्या तीन दशकांपासून गोंदिया शिक्षण संस्थेच्या विविध महाविद्यालयात वाणिज्य विभागाचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत असून सध्या एस.एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर येथे कार्य करीत आहेत.

बी. कॉम. परिक्षेत त्यांना स्व. श्री. मनोहरभाई पटेल स्मृती स्वर्णपदक प्राप्त झाले असून एम. कॉम. मध्ये ते रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठात पाचवा मेरिट होते.

सी. जे. पटेल कॉलेज, तिरोडा येथे त्यांनी एन.सी.सी. अधिकारी म्हणून कार्य केलेले आहे, तसेच एम. बी. पटेल महाविद्यालय, देवरी येथे कार्यकारी प्राचार्य म्हणूनही कार्य केलेले आहे.

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ आणि गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली यांच्या पाठयक्रमानुसार त्यांची वाणिज्य शाखेतील विविध विषयांची पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली तीन विद्यार्थ्यांना पी.एच.डी. पदवी प्राप्त झाली आहे.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षेत मूल्यांकन करण्याचे श्रेय त्यांना लाभले आहे, तसेच रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे त्यांनी चौकशी समितीचे सदस्य म्हणून अनेकदा कार्य केलेले आहे.

आपल्या संपूर्ण शैक्षणिक जीवनामध्ये त्यांनी महाविद्यालय स्तरावर आणि विद्यापीठ स्तरावर विविध पदांवर कार्य केले असून लेखनाच्या क्षेत्रात त्यांचा सिंहाचा वाटा आहे.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालय जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 978-93-82351-87-0

ISBN 938235187-0

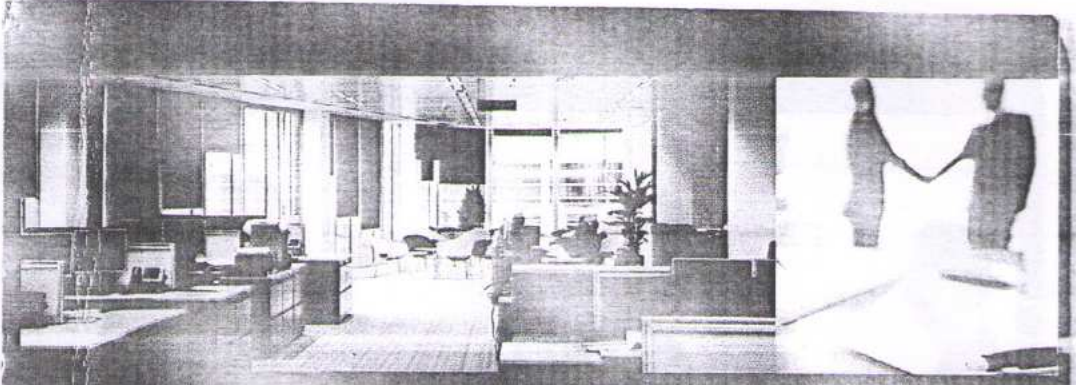

9 789382 351870

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

19

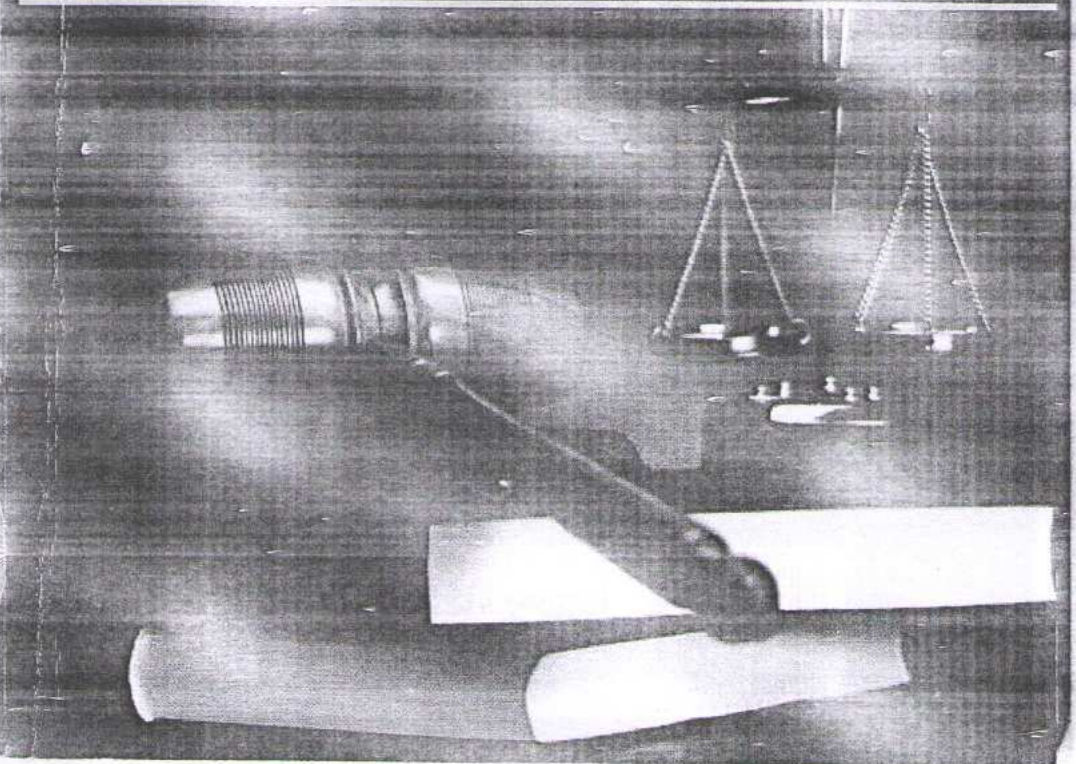

डॉ. प्रकाश देहलीवाल
डॉ. कविता लेंडे

कंपनी कायदा

(COMPANY LAW)

बी.कॉम. प्रथम वर्ष: सेमे.-I

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumkur.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

बिज्ञाणी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

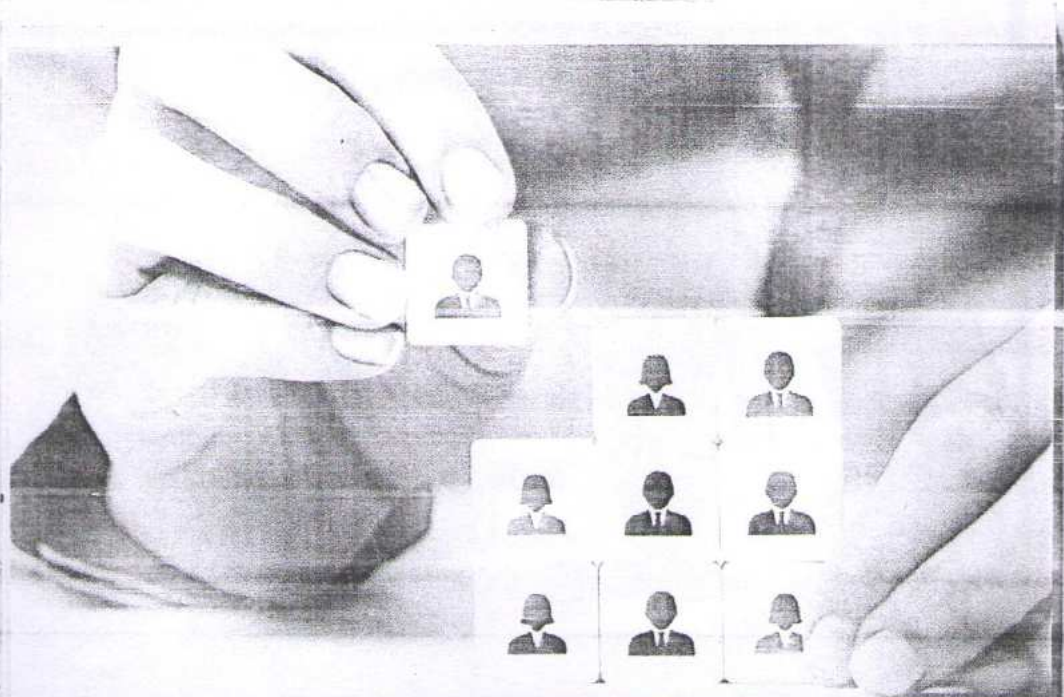
ISBN 938235110-8

9 789382 351108

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

व्यवसाय संघटन

(BUSINESS ORGANISATION)

बी.कॉम, प्रथम वर्ष: सेमे.-I

डॉ. प्रकाश देहलीवाल
प्रा. हितेश कल्याणी

Principal
Sath Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स

बिज्ञाणी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नासा ४२३२

ISBN 938235109-2

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Geethavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

वित्तीय लेखांकन-I (Financial Accounting-I)

Running Balance... Print

1/01/2008 To 13/01/2008 Accounts Receivables 90

Date	No.	Account	Debit	Credit	Balance
1/01/2008		Opening Balance	24,000		24,000 Dr
3/01/2008		Bank		22,000	2,000 Dr
3/01/2008		Sales	39,000		41,000 Dr
3/01/2008		Sales	36,000		77,000 Dr

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

डॉ. एम.टी. लांबट

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

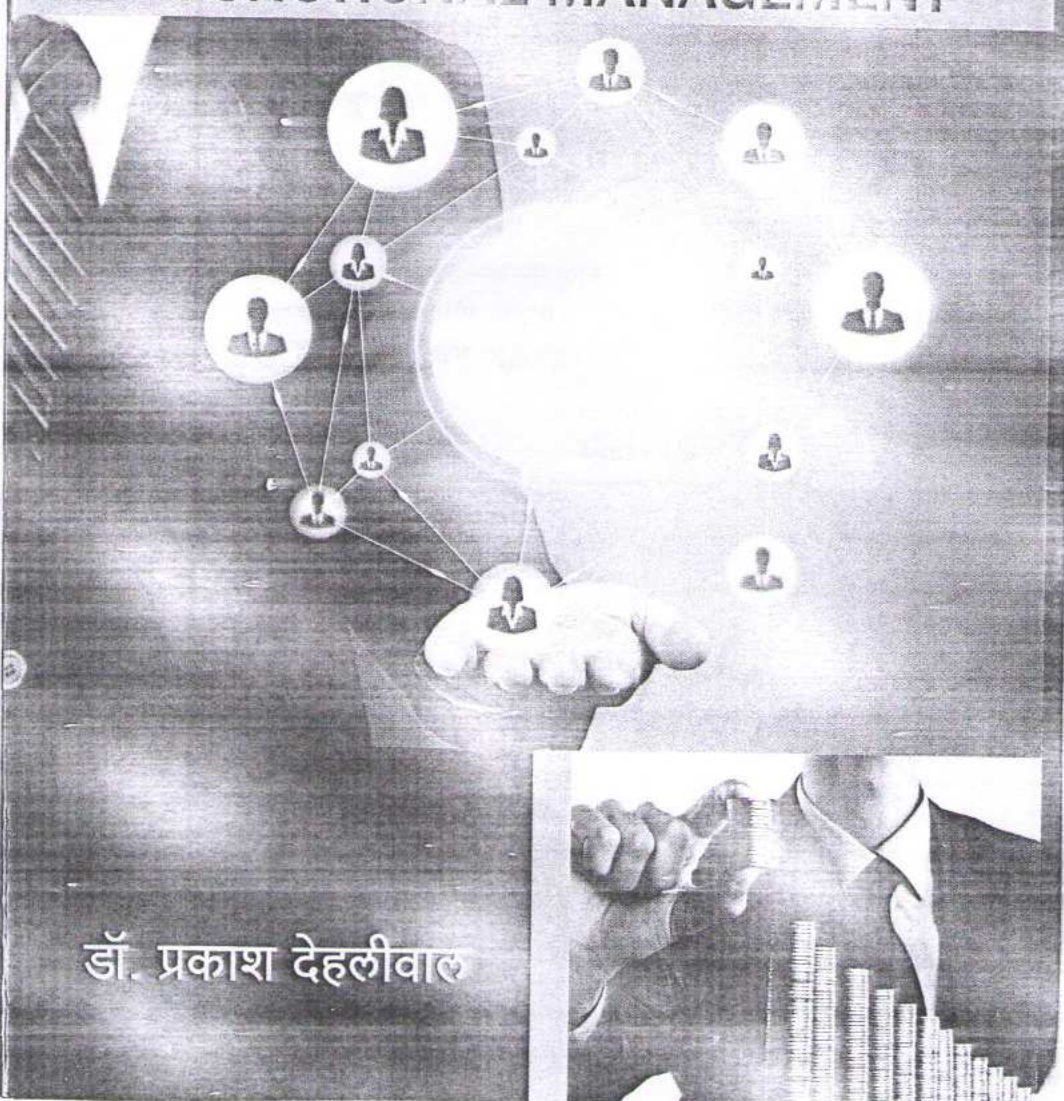
विज्ञानी महिला महाविद्यालय जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN-81-86454-16-0

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavzidevi Saraf Science College
Tumkar.

क्रियात्मक व्यवस्थापन

FUNCTIONAL MANAGEMENT

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Principal
 Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
 Smt. Godavaridevi Saraf Science College
 Tumsar

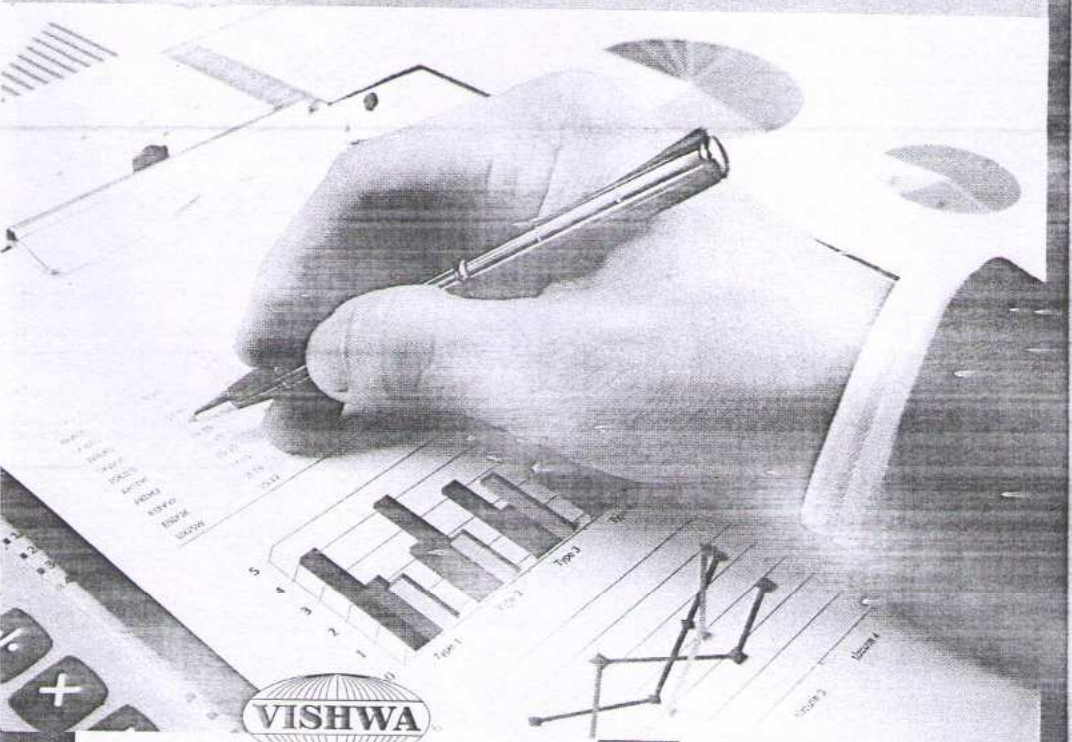
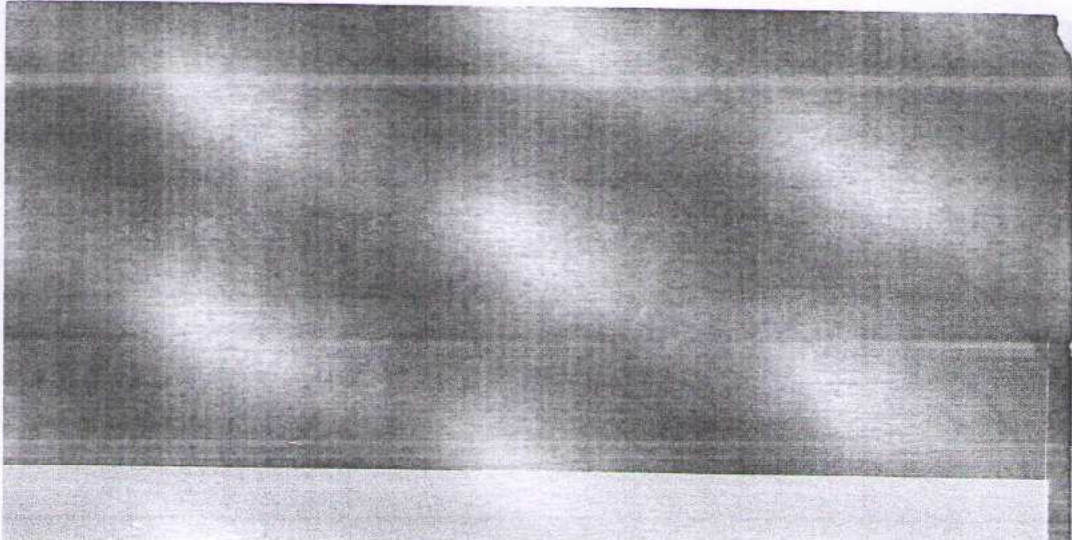
अनुक्रमणिका

क्र.	प्रकरणे	पृष्ठ क्रमांक
Unit - I : मानव संसाधन कार्य		
१.	मानव संसाधन तत्वज्ञान	१-९
२.	मानव संसाधन नियोजन	१०-१५
३.	कर्मचाऱ्यांची भरती आणि निवड	१६-२४
४.	कर्मचाऱ्यांची नेमणूक आणि ओळख	२५-३०
५.	प्रशिक्षण आणि विकास	३१-४६
६.	मोबदला (परिश्रमिक)	४७-५८
७.	कार्य मूल्यांकन	५९-६८
Unit - II : विपणन कार्य		
८.	विपणन : अर्थ आणि संकल्पना	६९-८२
९.	बाजारपेठ विभाजन	८३-८९
१०.	ग्राहक आणि औद्योगिक बाजारपेठ	९०-१०१
११.	वस्तू नियोजन आणि विकास	१०२-११२
१२.	किंमत धोरण आणि व्यूहरचना	११३-१२३
१३.	वितरणाचे मार्ग	१२४-१३५
Unit - III		
१४.	वित्तीय व्यवस्थापन	१३६-१४४
१५.	वित्तीय व्यवस्थापक	१४५-१४९
१६.	भांडवलाचे स्रोत	१५०-१७४
१७.	भांडवली परिव्यय	१७५-१८३
Unit - IV		
१८.	उत्पादन व्यवस्थापन	१८४-१९२
१९.	उत्पादन प्रक्रिया	१९३-१९९
२०.	उत्पादन नियोजन आणि नियंत्रण	२००-२१८
२१.	वस्तु आराखंडा आणि उत्पादन संशोधन	२१९-२२४
Unit - V		
२२.	जागतिक व्यापार	२२५-२३५
२३.	जागतिक व्यावसायिक पर्यावरण	२३६-२४६

१

मानवी संसाधन कोणत्याही कर्मचाऱ्यांच्या कुशल व श्रमिकांना गुंतवण्यावेळी रूढ संघटना तयार करणे हे एक महत्त्वाचे प्रत्येक सुयोग्य उपसंसाधने (N) मानवी संसाधन जंगले, खनिज दरडोई उत्पादन मानवी संसाधन विकासाच्या महत्त्व आहे. मानवी मानव संसाधन विचार करणाऱ्या सेवायोजक, संघटनांमधील कर्मचाऱ्यांपासून इत्यादींचा समन्वय 'मानव विकास आणि म्हणजे देशाची उपक्रमाच्या संघटनेत होय. उपक्रमाच्या कार्यात मानवी होतो.

Principal
 Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
 Smt. Godavaridevi Saraf Science Collage
 Tumsar

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 978-93-82351-74-0

ISBN 938235174-0

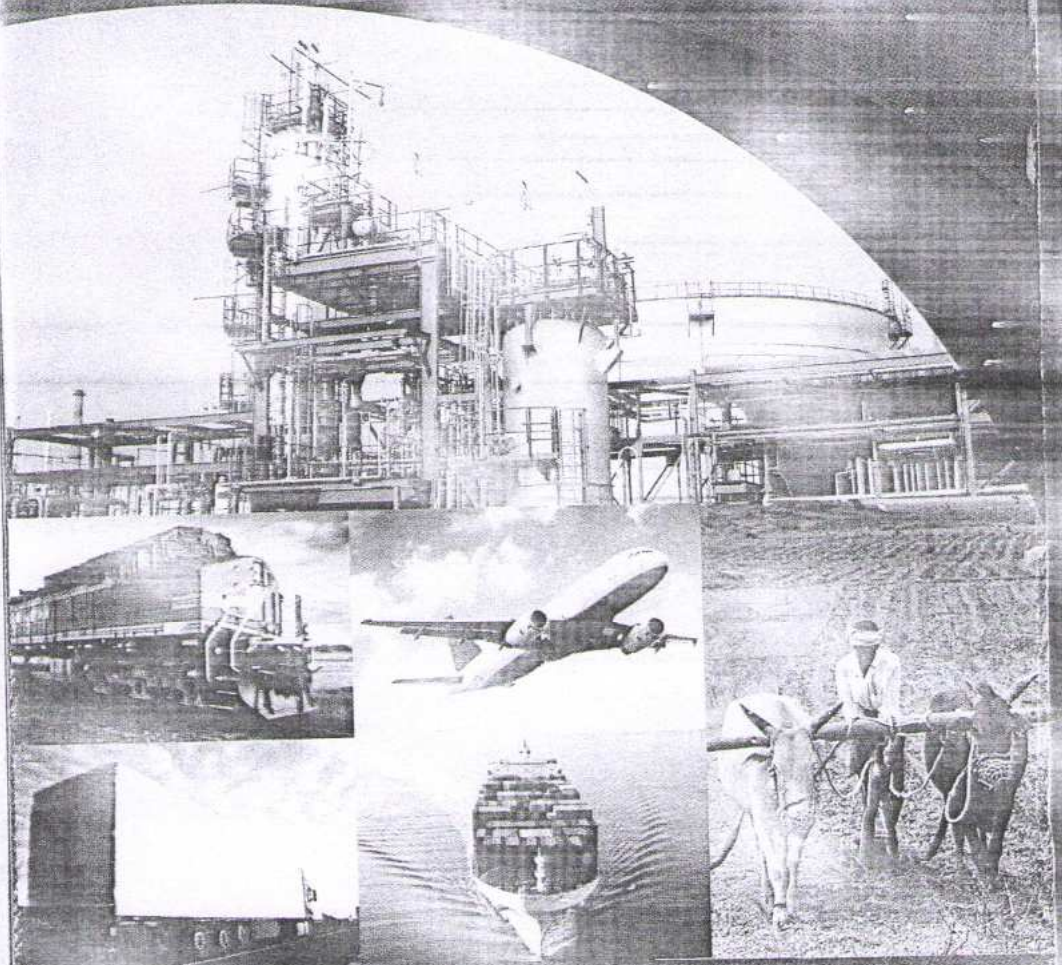

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Gmt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

भारतीय अर्थशास्त्र

(INDIAN ECONOMICS)

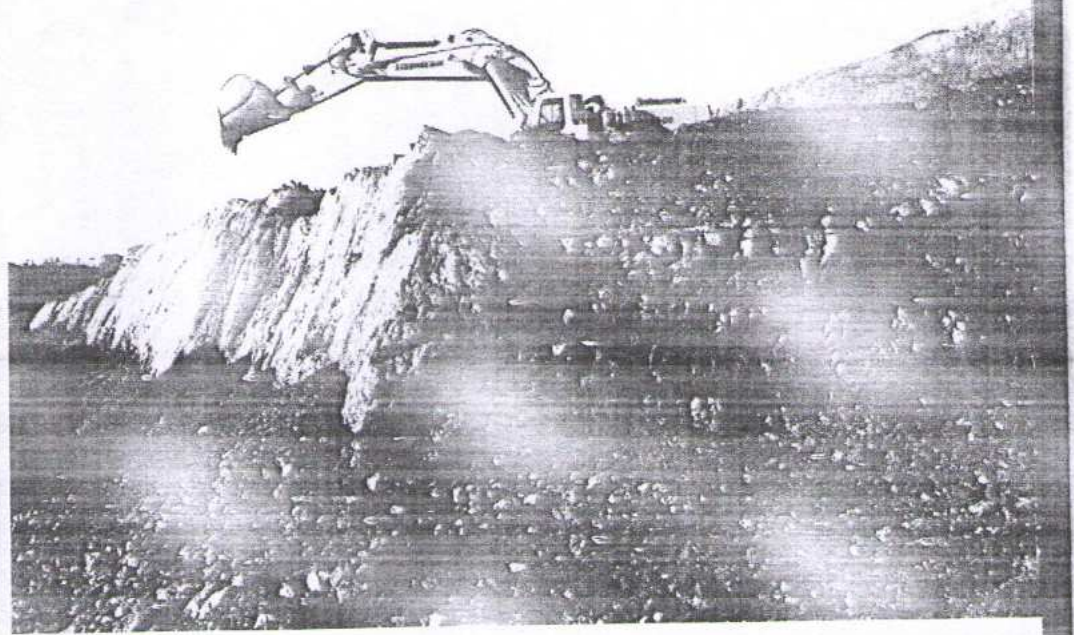
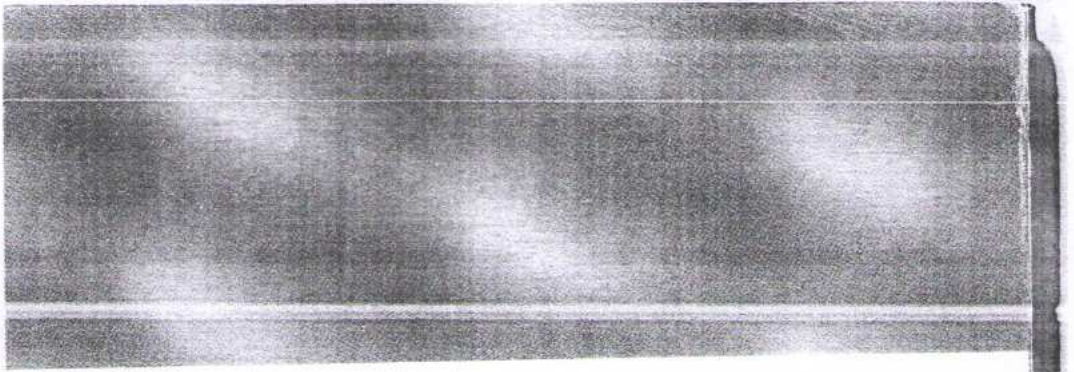

डॉ. सुधाकर शास्त्री

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 978-93-82351-76-4

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

अंकेक्षणाची मूलतत्वे

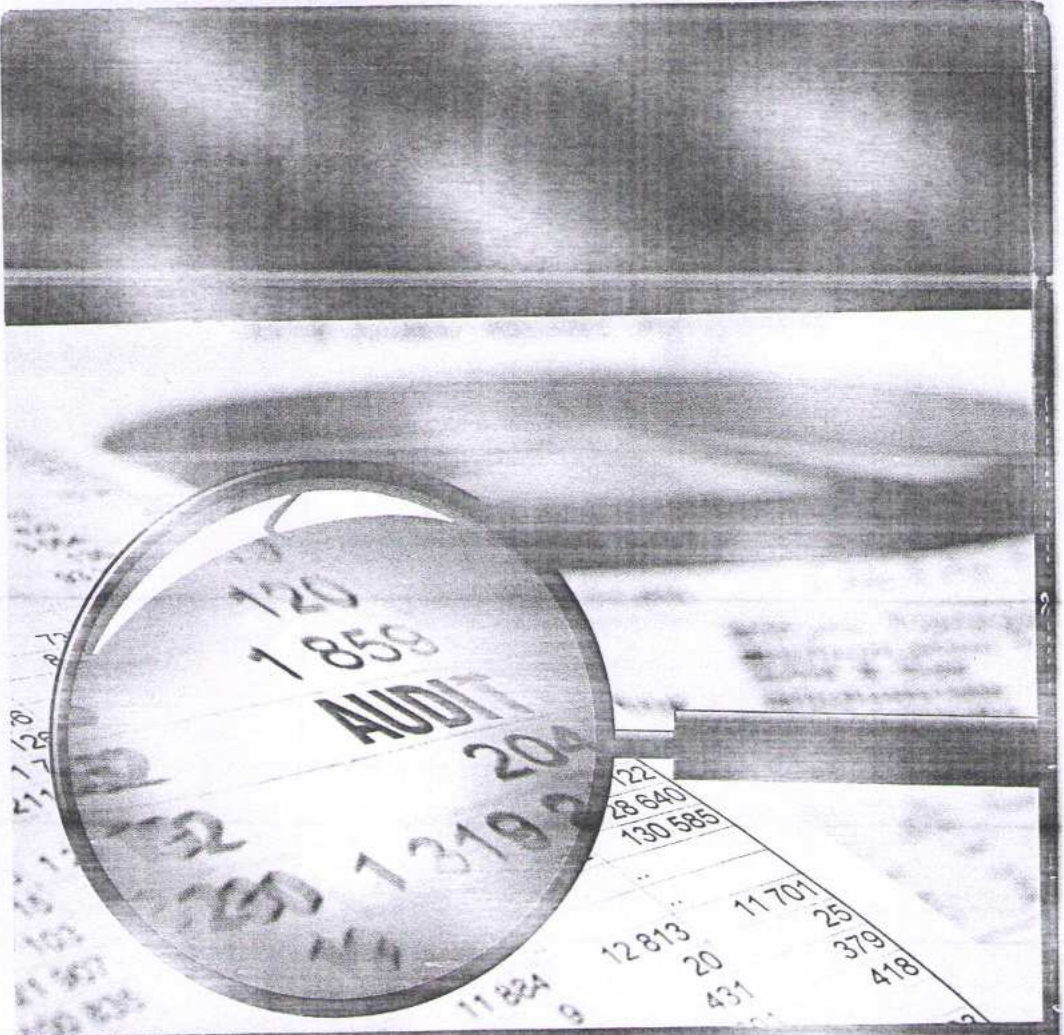
Audit Checklist

- Audit Satisfactory
- Nonconformance found
- Observations made

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालय जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 978-93-82351-75-7

ISBN 938235175-7

9 789382 351757

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

वित्तीय लेखांकन-III

(Financial Accounting-III)

Date	Description	Increase	Decrease	Balance
Jan. 1, 20X3	Balance forward			\$
Jan. 2, 20X3	Collected receivable	\$ 10,000		
Jan. 3, 20X3	Cash sale	5,000		
Jan. 5, 20X3	Paid rent			

* 26%
 * Electric power * Medicine * Textile * IT * Electronics * Media
 YEAR SALES BY REGION
 REGION SALES
 € 1 236 345.0 Copper
 € 1 896 354.0 Steel
 € 2 569 345.0 Gold
 € 1 893 543.0 Silver
 € 7 595 587.0 Platinum

60
 40
 20
 JAN FEB MAR APR MAY
 --- First --- Second
 PRO 20.00

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

(Signature)

Principal
 Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
 Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
 Turrisar.

VISHWA

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, म्हाळ, नागपूर-३९

ISBN 938235168-9

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

सांख्यिकी आणि व्यावसायिक गणित

(Statistics & Business Mathematics)

बी.कॉम, प्रथम वर्ष-सेमे.-II

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

डॉ. प्रकाश देहलीवाल हे गेल्या तीन दशकांपासून गोंदिया शिक्षण संस्थेच्या विविध महाविद्यालयात वाणिज्य विभागाचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत असून सध्या एस.एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर येथे कार्य करीत आहेत.

बी. कॉम. परिक्षेत त्यांना स्व. श्री. मनोहरभाई पटेल स्मृती स्वर्णपदक प्राप्त झाले असून एम. कॉम. मध्ये ते रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठात पाचवा मेरिट होते.

सी. जे. पटेल कॉलेज, तिरोंडा येथे त्यांनी एन.सी.सी. अधिकारी म्हणून कार्य केलेले आहे, तसेच एम. बी. पटेल महाविद्यालय, देवरी येथे कार्यकारी प्राचार्य म्हणूनही कार्य केलेले आहे.

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ आणि गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली यांच्या पाठ्यक्रमानुसार त्यांची वाणिज्य शाखेतील विविध विषयांची पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली तीन विद्यार्थ्यांनी पी.एच.डी. पदवी प्राप्त झाली आहे.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षेत मूल्यांकन करण्याचे श्रेय त्यांना लाभले आहे, तसेच रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे त्यांनी चौकशी समितीचे सदस्य म्हणून अनेकदा कार्य केलेले आहे.

आपल्या संपूर्ण शैक्षणिक जीवनामध्ये त्यांनी महाविद्यालय स्तरावर आणि विद्यापीठ स्तरावर विविध पदांवर कार्य केले असून लेखनाच्या क्षेत्रात त्यांचा सिंहाचा वाटा आहे.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 978-93-82351-90-0

ISBN 938235190-0

9 789382 351900

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

सचिवाची कार्यपद्धती

(Secretarial Practice)

बी.कॉम. प्रथम वर्ष: सेमे.-II

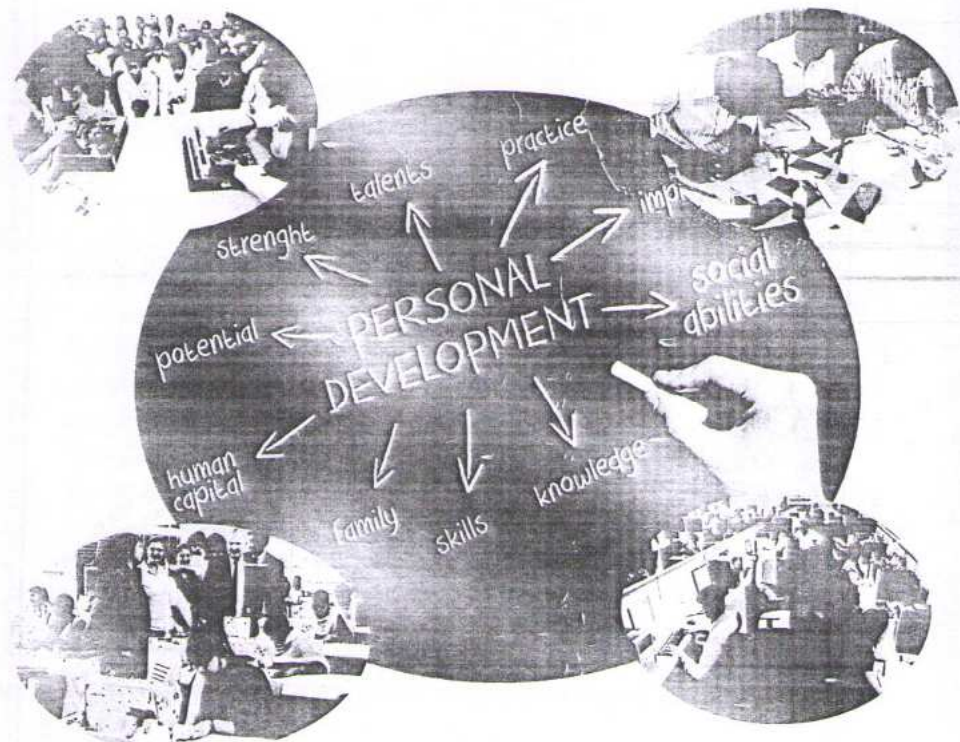
डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

कौशल्य विकास

(SKILL DEVELOPMENT)

बी.कॉम द्वितीय वर्ष-सेमेस्टर-IV

✓ डॉ. देहलीवाल   डॉ. लेंडे   प्रा. कामथे

(Signature)
Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

प्रकाशक

श्रीमती कांता द. भालेराव

विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स,
वैकुंठधाम, बिज्ञाणी महिला महाविद्यालयाजवळ,
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-४४० ०३२
फोन : २७२६५९२

(सर्वाधिकार प्रकाशकाधिन)

प्रथमावृत्ती : जानेवारी २०१८

मूल्य ₹ २७५.००

ISBN-978-93-82351-70-2

एकमात्र वितरक
यूनिव्हर्सल बुक सर्व्हिस
महाल, नागपूर-४४० ०३२

कांता भालेराव द्वारा मे. विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स करिता प्रकाशित
मुद्रक : रवी ऑफसेट, ग्रेट नाग रोड, नागपूर-४४० ००३
टाईप सेटिंग : लिपी सिस्टम्स, धंतोली, नागपूर. मोबाईल : ९९२२६२४८५५

विद्यापीठ अनु
विद्यापीठाने वर्ष २०
केली असून यात सेमे
यावर्षी बी. कॉम. भाग-
'कौशल्य विकास' हे
होत आहे. या पुस्तक
याची खात्री आहे.

प्रस्तुत पुस्तका
संदर्भ सामग्रीही शोधत

विद्यार्थ्यांना कौ
भाषेत आकलन होईल
त्रुटी असण्याची शक्य
नजरेस आणून दिल्या

प्रस्तुत पुस्तक
अनेक ग्रंथांचा उपयोग

पुस्तक लेखन
कान्होलकर व ग्रंथालन
लाभत असते, हे विश्व

विश्व प्रकाशन
लिहिण्याची संधी दिल
प्रकाशनात ज्यांची प्रत
व्यक्तिशः आभारी आ

शेवटी प्राध्यापक
विश्वास व्यक्त करतो.
जानेवारी २०१८

Principal
Meth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

अनुक्रमणिका

क्र.	प्रकरण	पृष्ठ क्रमांक
Unit - I		
१.	व्यक्तिमत्त्वाची मूलतत्त्वे (Basics of Personality)	१-२१
२.	मानवी विकास आणि वर्तन (Human Growth and Behaviour)	२२-३९
३.	अभिप्रेरण (Motivation)	४०-४९
४.	नीतिमूल्ये (Morality/Ethics)	५०-५६
५.	कौशल्य (Skill)	५७-६९
६.	मानवी कौशल्य (Human Skill)	७०-७६
७.	कौशल्य विकास आणि रोजगार (Skill Development and Empolyment)	७७-८२
Unit - II		
८.	संदेशवहन कौशल्ये (Communication Skills)	८३-८८
९.	नेतृत्व कौशल्ये (Leadership Skills)	८९-९६
१०.	संघ उभारणी (Team Building)	९७-१००
११.	जनसंवाद (Public Speaking)	१०१-११०
१२.	इंग्रजीत संदेशवहन (Communication in English)	१११-११३
१३.	प्रस्तुतीकरण कौशल्ये (Presentation Skills)	११४-११७
Unit - III		
१४.	आत्मविश्वास (Self-Confidence)	११८-१२४
१५.	स्मृती सुधार तंत्र (Mnemonics)	१२५-१३६

marks : 80

ivation
or
it
nt :
eam
itation

ment
entra-

-
l
r

Principal

Seth Marsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

29/32

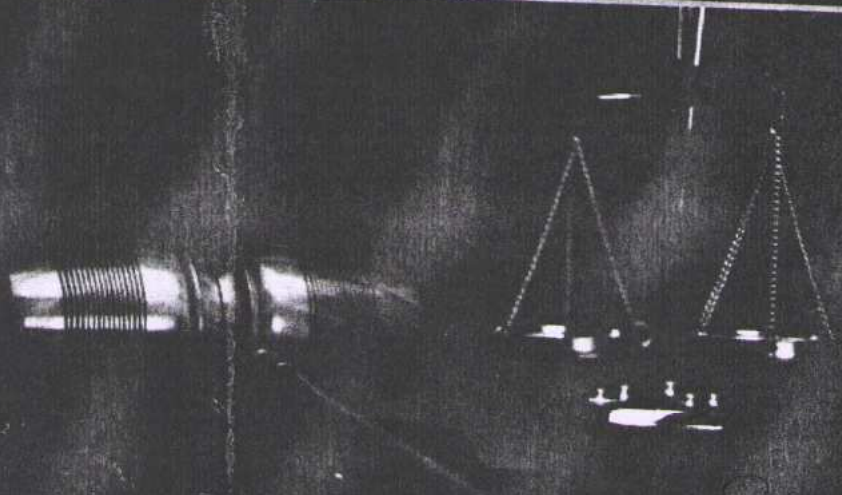

डॉ. प्रकाश देहलीवाल
डॉ. कविता लेंडे

कंपनी कायदा

(COMPANY LAW)

वी.कॉम. प्रथम वर्ष: सेमे.-I

Principal

Pr. Singdas Mor Arts, Commerce &
K. J. Somaiya Institute of Management & Information Technology

प्रकाशक

श्रीमती कांता द. भालेराव

विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स,

वैकुण्ठधाम, बिंझाणी महिला महाविद्यालयाजवळ,

दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-४४० ०३२

फोन : २७२६५९२

(सर्वाधिकार प्रकाशकाधिन)

प्रथमावृत्ती : जुलै २०१६

मूल्य ₹ १५०.००

ISBN-978-93-82351-10-8

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

एकमात्र वितरक
यूनिव्हर्सल बुक सर्व्हिस
महाल, नागपूर-४४० ०३२

कांता भालेराव द्वारा मे. विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स करिता प्रकाशित

मुद्रक : रवी ऑफसेट, ग्रेट नाग रोड, नागपूर-४४० ००३

टाईप सेटींग : लिपी सिस्टम्स, धंतोली, नागपूर. मोबाईल : ९९२१६२४८५५

Das ganu's

संघटना

Business Organization

प्रा. हितेश कल्याणी

Das Ganu Prakashan, Nagpur

व्यावसायिक संघटन

Das Ganu Prakashan, Nagpur

प्रा. हितेश कल्याणी

शिक्षा:- एम. कॉम., एम. ए. (अर्थशास्त्र),
एम. एड. एम. बी. ए., एम. फिल. (वाणिज्य),
नेट (वाणिज्य),

सहायक व्याख्याता -
वाणिज्य विभाग, एस. एन. मोर महाविद्यालय,
तुमसर

अनुभव- अध्यापन 2002 से निरन्तर
प्रा. हितेश कल्याणी द्वारा राष्ट्रीय एवं
अन्तरराष्ट्रीय स्तर पर अनेक शोध पत्रों का
प्रकाशन किया गया है।

ईमेल आईडी-
kalyanihitesh@yahoo.com

Our Most Useful Books
for B.Com. First Year, semester-I

व्यावसायिक संघटन

Business Organisation - Hitesh Kalyani
Financial Accounting - Deepak Athawale

Das Ganu Prakashan
Pratibha Book Distributors

ISBN-978-93-84336-26-4

ISBN - 978-93-84336-26-4

Publisher :

Mrs. Pratibha P. Kale

Das Ganu Prakashan

Above Maratha Mandir, Rani Zanshi Square,

Sitabuldi, Nagpur-12 Ph. 2547 129

© Publisher

The text of this Publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution without the prior permission of Authors and Publisher with whom the rights are reserved.

First Edition : August 2016

Distributor :-

Pratibha Book Distributors

Above Maratha Mandir, Rani Zansi Square,

Sitabuldi, Nagpur - 12, Ph. (0712) 2547 129

प्राक्कथन

किसी भी राष्ट्र एवं समाज का आधार उसका व्यावसायिक क्षेत्र होता है। किन्तु व्यवसाय को संचालित करने के लिए अनेक नीति-नियमों एवं सिद्धान्तों का सृजन एवं क्रियान्वयन समय-समय पर होता रहा है। राष्ट्रसन्त तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ की व्यावसायिक संगठन हेतु प्रथम वर्ष, प्रथम सेमेस्टर के नवीन पाठ्यक्रमानुसार व्यावसायिक संगठन के तत्वों एवं विषयों को इस पुस्तक में संकलित किया गया है। आशा ही नहीं मुझे पूर्ण विश्वास है कि यह पुस्तक विद्यार्थियों एवं जिज्ञासुओं की कसौटी पर खरी उतरेगी।

पुस्तक में व्यावसायिक संगठन के सिद्धान्तों के सैद्धान्तिक एवं व्यवहारिक दोनों पहलुओं पर प्रकाश डाला गया है। वास्तव में नवीन सेमेस्टर प्रणाली में प्रथम वर्ष के पाठ्यक्रम में यह पुस्तक निसन्देह उपयोगी सिद्ध होगी। मेरे श्रम को पुस्तक रूप में संकलित कर आप सभी पाठकों तक पहुँचाने के लिए मैं दास गणू प्रकाशन का हृदय से आभारी हूँ। आपके सकारात्मक सुझावों का सहर्ष स्वागत है। आपके लिए मेरा यह प्रयास उपयोगी सिद्ध हो, इन्हीं आंकाक्षाओं के साथ -

प्रा. हितेश कल्याणी

kalyanihitesh@yahoo.com

Principal
Seth Narsingdas Agrawal's Commerce &
Smt. Gobavallabai Saheb Science College
Tulinsar

Syllabus

Unit - I

Nature and scope of business: Meaning and definition of business, characteristics, objectives of business, classification of business activities, Industry, Service, Commerce & Trade. Social Responsibility of Business towards different groups.

Unit - II

Forms of Business Units: Meaning, Characteristics, Advantages and Disadvantages of Sole Trader, Partnership, One Person Company, Private Company, Joint Stock Company- Concept, Classification, Service sector business: - meaning, types including BPO and KPO, advantage its role in economy

Unit - III

Organization: Meaning, Definition, Concept and functions of Organization, Principles of Organization, Types of Organization- Line and Staff, Modern types of organizations- Project, Matrix, Formal and Informal Organization, Advantages and Disadvantages.

Unit IV

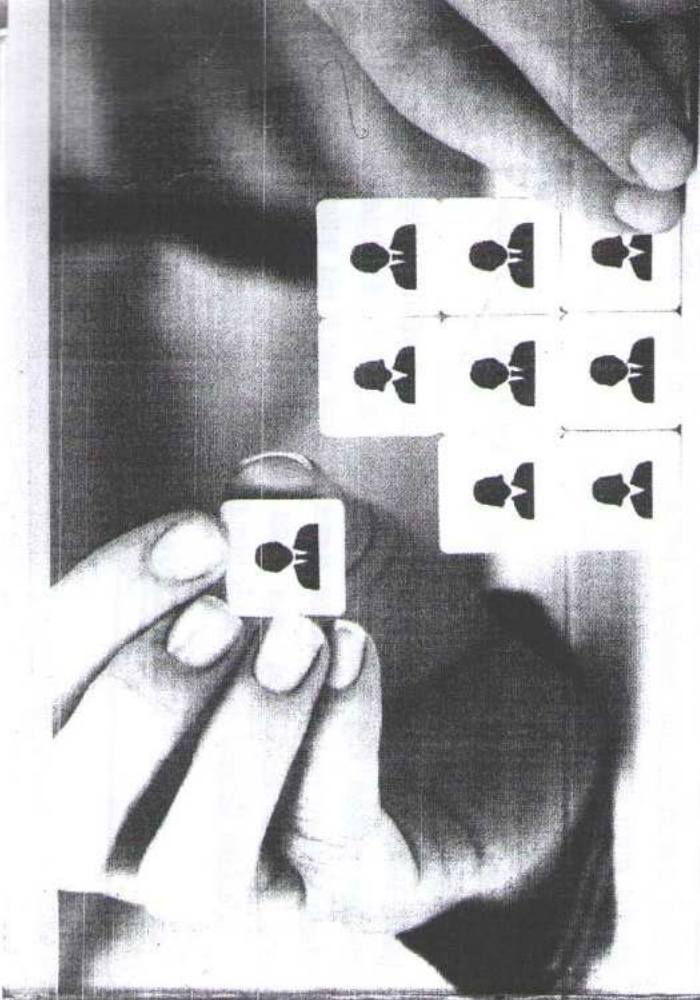
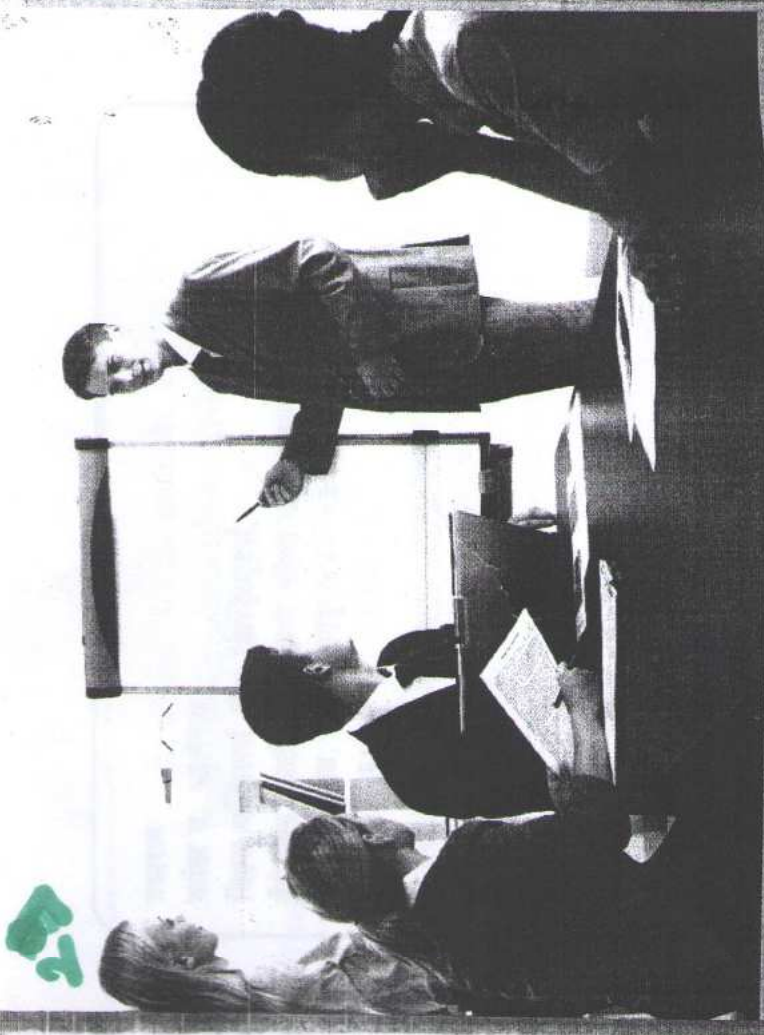
Recent Trends in Business Organization: Internal constituents of the Business Organization; key managerial personnel (KMP); chairman- qualities of a chairman, powers, responsibilities and duties of a chairman; chief executive officer (CEO), role and responsibilities of the CEO; E-commerce, E-business, E-banking.

समर्पण

मेरा यह प्रयास
वात्सल्यकयी माँ
श्रीमति मधु कल्याणी
एवं पिता श्री अर्जुन
कल्याणी
के स्नेहिल सम्मेल को
समर्पित

[Signature]
Principal

Seth Narsingdas Jai Arts, Commerce &
Smt. Godavari Devi Saraf Science College
Tulsaal

व्यवसाय संघटन

(BUSINESS ORGANISATION)

डॉ. प्रकाश देहलीवाल
प्रा. हितेश कल्याणी

वीकॉम, प्रथम वर्ष: सेमी-1

ISBN 93823104-2

विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विश्वानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-32

व्यावसायिक अर्थशास्त्र प्रा. हितेश कल्याणी

व्यावसायिक अर्थशास्त्र

(BUSINESS ECONOMICS)

प्रा. हितेश कल्याणी

राधव पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स

नागपुर - ४४० ०३२

Principal
Smt. Narsingdeo Mor Arts, Commerce &
Smt. Geetvanidevi Saraf Science College
Lunagar.

प्रा. हितेश कल्याणी

शिक्षा:- एम. कॉम., एम. ए. (अर्थशास्त्र),
एम. एड. एम. बी. ए., एम. फिल. (वाणिज्य),
नेट (वाणिज्य),

सहायक व्याख्याता -
वाणिज्य विभाग, एस. एन. मोर महाविद्यालय,
तुमसर

अनुभव- अध्यापन 2002 से निरन्तर
प्रा. हितेश कल्याणी द्वारा राष्ट्रीय एवं
अन्तरराष्ट्रीय स्तर पर अनेक शोध पत्रों का
प्रकाशन किया गया है।

ईमेल आईडी-
kalyanihitesh@yahoo.com

Our Most Useful Books for B.Com. First Year, semester-I

- कम्पनी अधिनियम - प्रा. हितेश कल्याणी
- व्यावसायिक संगठन - Hitesh Kalyani
- Business Organisation - Hitesh Kalyani
- Financial Accounting - Deepak Athawale

Das Ganu Prakashan
Prabhakar Book Distributors

Above Maratha Mandir, Rani Zansi Sq.,
Sitabuldi, Nagpur-440 012 Ph.: 2547129

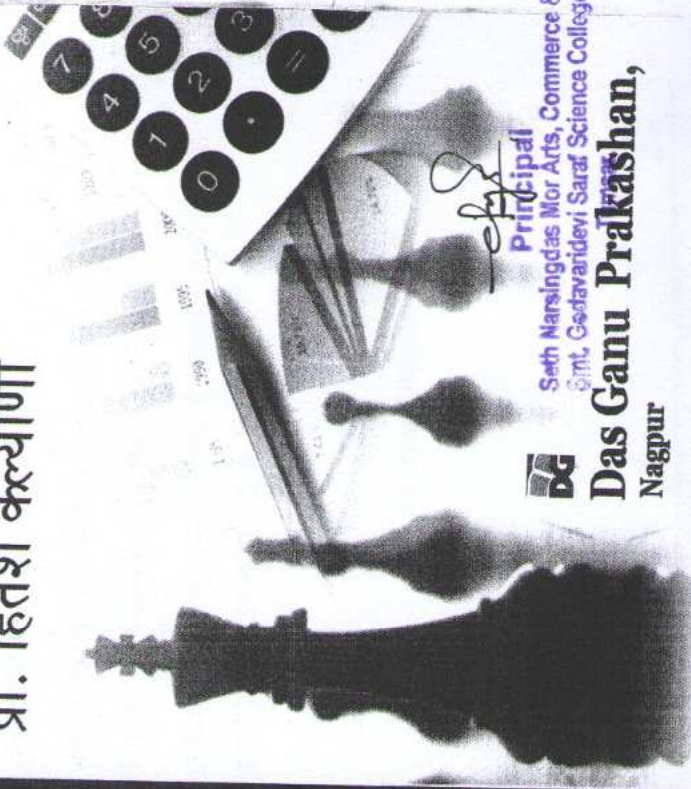
ISBN-978-93-84336-33-2

Das Ganu's

व्यवसाय प्रबन्धन Business Management

For B.Com First Year
Semester II

प्रा. हितेश कल्याणी

Principal
Seth Marsingdas Mor Arts, Commerce &
Gint. Gedarvadevi Saraf Science College

Das Ganu Prakashan,
Nagpur

SAI JYOTI

सचिवीय कार्यपद्धति

Secretarial Practice

बी.कॉम. सेमीस्टर २
प्रा. हितेश कल्याणी

SAI JYOTI PUBLICATION
The way of Light

सचिवीय कार्यपद्धति बी.कॉम. सेमीस्टर २ प्रा. हितेश कल्याणी

प्रा. हितेश कल्याणी

शिक्षा :

एम.कॉम., एम.ए.(अर्थशास्त्र), एम. एड., एम.बी. ए.,
एम. फिल (वाणिज्य) व नेट (वाणिज्य)

सहायक व्याख्याता :

वाणिज्य विभाग, एस.एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर

अनुभव :

अध्यापन २००२ से निरन्तर प्रा. हितेश कल्याणी द्वारा
राष्ट्रीय एवं अन्तराष्ट्रीय स्तर पर अनेक शोध पत्रों का प्रकाशन
किया गया है।

ईमेल आई डी

kalynihitesh@yahoo.com

ISBN-978-93-86011-76-3

9 789386 011763

Rs. 150/-

Published by : SAI JYOTI PUBLICATION
Behind Chawla Sadi Center, Tin-nal Chowk, Kasarpura, Itwari, Nagpur - 440002.
Phone : 9764673503, 9923593503
email : sjp10ng@gmail.com

Prindpal

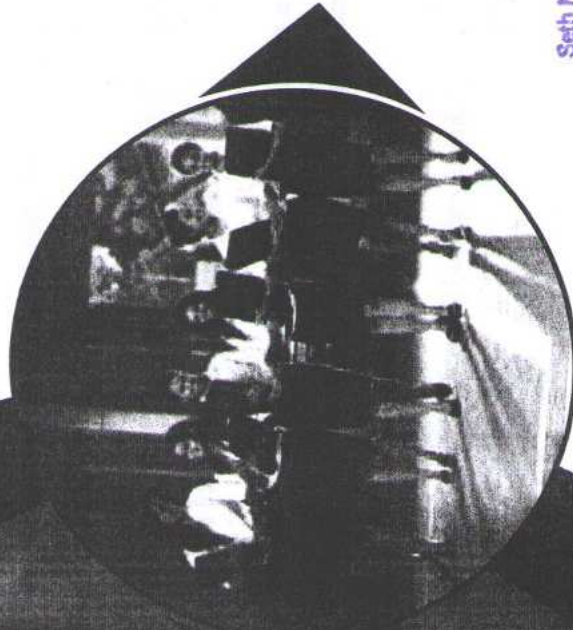
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Geetavai Devi Saraf Science College

New Syllabus

Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur

B.COM. I - Semester II

SECRETARIAL PRACTICE

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gejavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Dr. Hitesh Kalyani
Dr. Prachi Rode

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

SECRETARIAL PRACTICE

ABOUT THE BOOK

This book on **Secretarial Practice** covers the following topics:

- Incorporation of Companies
- Company Meetings
- Report Writing
- Key Managerial Personnel

SALIENT FEATURES OF THE BOOK

- Widely recommended Text Book for B. Com.-I, Sem-II
- According to the latest syllabus of University.
- Written in a simple and lucid language.
- All topics are dealt with in great detail.
- The explanation of each topic is supported by figures, graphs, charts and tables. Each topic or sub topic is further illustrated with examples.

BOOKS AVAILABLE AT

- Pune : Pragati Book Centre**
- 157, Budhwar Peth, Opp. Ratan Talkies, Pune 411002.
Tel: (020) 2445 8887 / 6602 2707 • Fax: (020) 2445 8887
  - 676/B, Budhwar Peth, Opp. Jogeshwari Mandir, Pune 411002
Tel: (020) 6601 7784 / 6602 0855 • Email: pbc@pragationline.com
  - 28/A, Budhwar Peth, Ambar Chamber, Appa Balwant Chawh, Pune 411002.
Tel: (020) 66281669 / 20240335
  - 152, Budhwar Peth, Pune 411002.
Tel: (020) 2445 2254 / 6609 2463
- Mumbai : Pragati Book Corner**
- Indira Niwas, 111 - A, Bhavani Shankar Road, Dadar (W), Mumbai 400028.
Tel: (022) 2422 3526 / 6662 5254
Email: niralimumbai@pragationline.com

niralipune@pragationline.com | www.pragationline.com
Also find us on www.facebook.com/niralibooks

Das ganu's

कम्पनी अधिनियम

COMPANY LAW

For B.Com First Year, Semester - I

प्रा. हितेश कल्याणी

Das Ganu Prakashan, Nagpur

कम्पनी अधिनियम COMPANY LAW • प्रा. हितेश कल्याणी •

Das Ganu Prakashan
Pratibha Book Distributors

Above Maratha Mandir, Rani Zansi Sq.,
Sitabuldi, Nagpur-440 012 Ph.: 2547129

ISBN - 978-93-84336-29-5

Price ₹ 125/-

Das Ganu Prakashan,
Nagpur

Das ganu's

BUSINESS MANAGEMENT

FOR B.COM. FIRST YEAR
SEMESTER III

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commer
Smt. Godavaridevi Saraf Scientia Co

Prof. Hitesh Kalyani

BUSINESS MANAGEMENT • Prof. Richa Kalyani, Prof.Hitesh Kalyani • Das Ganu Prakashan, Nagpur

Das Ganu Prakashan
Pratibha Book Distributors

Above Maratha Mandir, Rani Zansi Sq.,
Sitabuldi, Nagpur-440 012 Ph.: 2547129

9 789384 336356

ISBN-978-93-84336-35-6

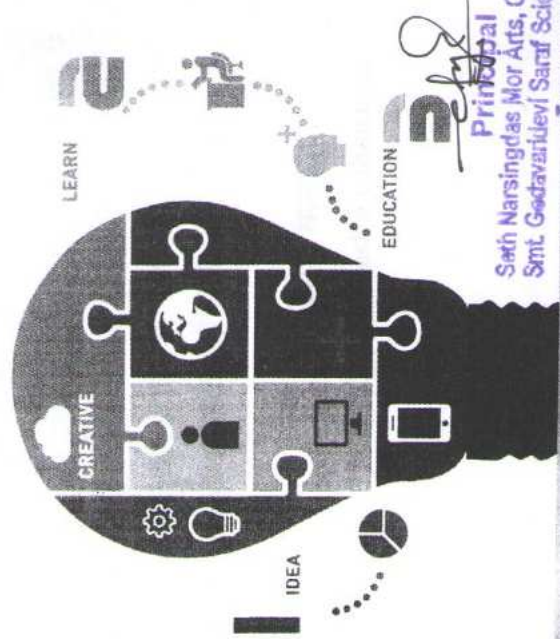

कौशल विकास

SKILL DEVELOPMENT

डॉ. हितेश कल्याणी

Principal
Smt. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Das Ganu Prakashan
Pratibha Book Distributors

Above Maratha Mandir, Rani Zansi Sq.,
Sitabuldi, Nagpur-440 012 Ph.: 2547129

9 789384 133645

ISBN-978-93-84336-45-5

Das Ganu Prakashan, Nagpur

राष्ट्रसंत तुकडेली महाशय नगपुर विश्वविद्यालय

B.Com. Hnd

Sem. IV
हिन्दी माध्यम

मौद्रिक अर्थशास्त्र

Principal
Narsingdas Mor Arts, Commerce
Gadavari Devi Saraf Science College
Tumsar.

डॉ. हितेश कल्याणी

SIR SAHITYA KENDRA

B.Com. Hnd - Sem. IV

मौद्रिक अर्थशास्त्र

डॉ. हितेश कल्याणी

₹ 200/-

ISBN: 978-81-936340-4-2

SIR SAHITYA KENDRA

Ganraj Appr., Rajapeth Bus Stop,
Hudkeshwar Road, Nagpur-34
M.: 9860222941, 9975784552

SAI JYOTI

LATEST
BOOK

UGC - SET/NET

यू.जी.सी - सेट/नेट

महाराष्ट्र राज्य व्याख्यातापदासाठी राज्यस्तरीय पात्रता चाचणी परीक्षा

अध्यापन व संशोधन अभियोग्यता

Teaching And Research Aptitude

(अनिवार्य पेपर क. १)

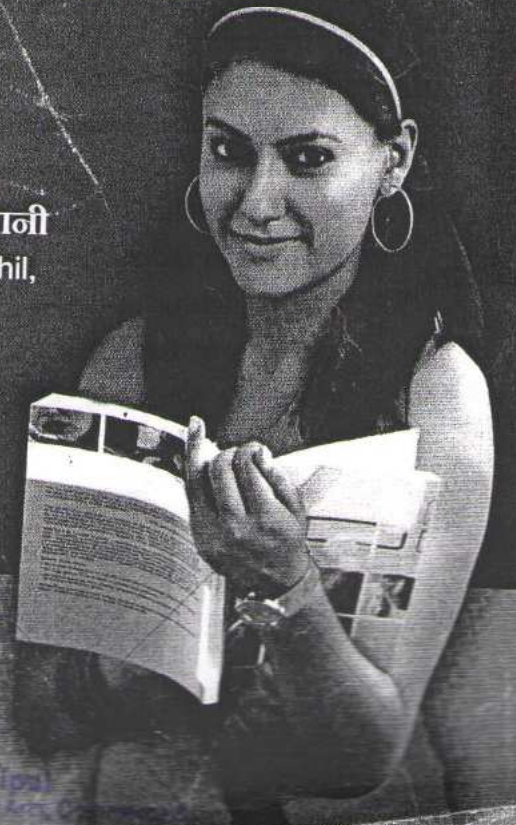
Solved Question Papers

इंग्रजी व मराठी
दोन्ही भाषेत

प्रा. प्रविण घ. कामथे
M.Com, MBA, M.phil,
NET (JRF) (Commerce)
SET (Commerce), G.D.C.A.

प्रा. शिवकुमार स. माधवानी
M.Com, M.A.(Eco.), M.phil,
NET (Commerce)
SET (Commerce)

प्रा. सुनील भा. कान्होलकर
M.Lib & Inf. Sci., M.A.(Eco.)

SAI JYOTI PUBLICATION

The way of Light

Principal

© लेखक

UCC-SET/NET

No part of this book shall be reproduced, stored in retrieval system, or translated in any form by any means, electronic, mechanical, photocopying and/or otherwise without the prior written permission of the publishers.

ISBN : 978-93-86011-08-4

प्रथम आवृत्ती २०१६ (२०१५-१६)

Teaching And Research Institute

प्रकाशक व मुद्रक :

श्री. नरेश खापेकर
साई ज्योती पब्लिकेशन
तीन नल चौक, कसारपुरा,
इतवारी, नागपुर.

फोन : ९७६४६७३५०३
इ-मेल : sjp10ng@gmail.com
वेब साईट : www.saijyoti.in

सेल्स ऑफिस
ओम साई पब्लिशर्स आणि डिस्ट्रीब्यूटर्स
२९, इंदिरा नगर, टी.बी. वार्ड च्या मागे,
नागपुर - ४४०००६३
फोन : ९९२३६९३५०६
इ-मेल : ospdnagpur@yahoo.com

अक्षर जुळणी :
श्री गणेश ग्राफिक्स
नागपुर.

UGC-SET/NET

यू.जी.सी-सेट/नेट

महाराष्ट्र राज्य व्याख्यातापदासाठी राज्यस्तरीय पात्रता चाचणी परीक्षा

अध्यापन व संशोधन अभियोग्यता

Teaching And Research Aptitude

(अनिवार्य पेपर क्र. १)

Solved Question Papers

UGC-SET/NET(Teaching And
KAMTHE P. G. ;

001

SNM

45036

इंग्रजी व मराठी दोन्ही भाषेत

लेखक

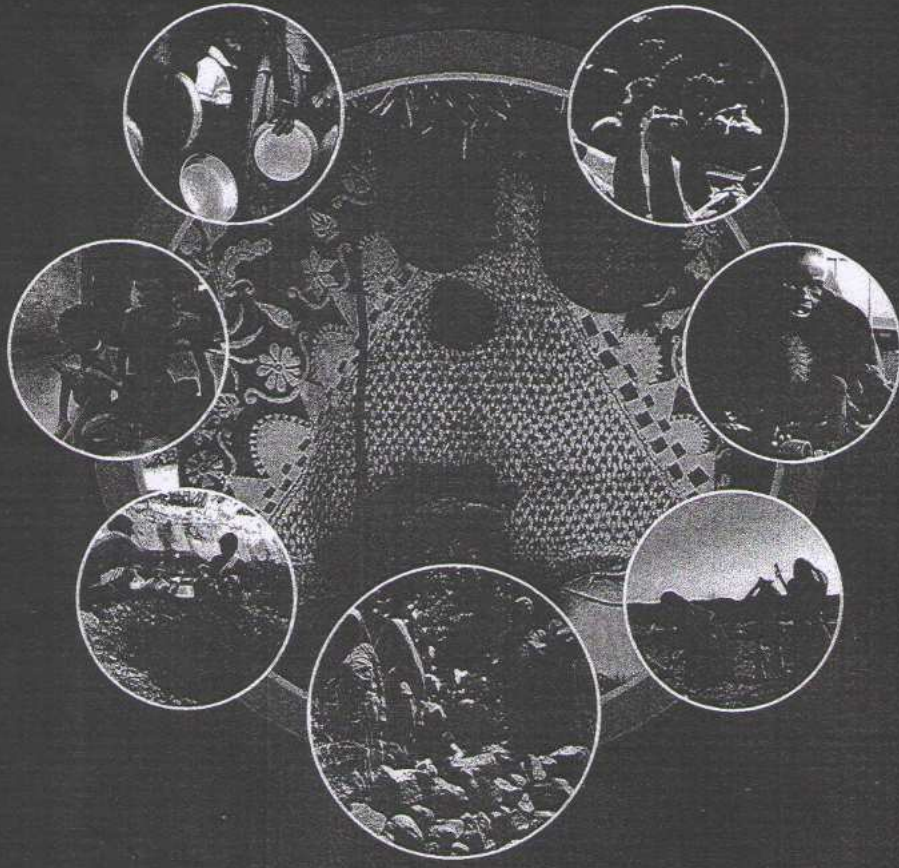
प्रा. प्रविण घ. कामथे
M.Com, MBA, M.phil,
NET (JRF) (Commerce)
SET (Commerce), G.D.C.A.

प्रा. शिवकुमार स. माधवानी
M.Com, M.A.(Eco.), M.phil,
NET (Commerce)
SET (Commerce)

प्रा. सुनील भा. कान्होलकर
M.A.(Eco.), M.Lib & Inf. Sci.

SAI JYOTI PUBLICATION
The way of Light

Principal
Sath Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

आदिवासी समाज :

प्रश्न आणि आव्हाने

डॉ. जयश्री महाजन | प्रा. सागर बडगे

ISBN- 978-93-86196-43-9

Principal

Seth Harsingdas Mor Arts, Commerce
Smt. Geeta Bai Devi Sansod Science Co

अथर्व पब्लिकेशन्स

आदिवासी समाज : प्रश्न आणि आव्हाने

© सुरक्षित

ISBN - 978-93-86196-43-9

प्रकाशक

शुभराज भट्ट वाळी

अथर्व पब्लिकेशन्स

पुणे - १७, देवीटाम कॉलनी, बरखेटी रोड,

पुणे - ४२४००१.

संपर्क ९४०५२०६२३०

जळगाव तळमजला, ओम हॉस्पिटल,

ऑप्ली उर्दु हायस्कूलजवळ, दाके कॉलनी,

जळगाव - ४२५००१.

संपर्क ०२५७-२२४२६६६, ९७६४६९४७९७

ई-मेल atharvpublications@gmail.com

वेबसाईट www.atharvpublications.com

प्रथमावृत्ती

३ फेब्रुवारी २०१७

अभ्युक्तवर्णी

अथर्व पब्लिकेशन्स

मूल्य

₹ ७००/-

ऑनलाईन पुस्तक खरेदीसाठी सेट टा

www.atharvpublications.com

- या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण प्रकाशनास इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी - कॉपीराईटिंग, स्कॅनिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे यांत्रिकी साधनांद्वारे करण्यात येऊ नये. प्रकाशकाच्या व लेखकांच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येऊ नये. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.
- या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे किंवा त्याच्या लेखकांची वैयक्तिक आहेत. त्या मराठी प्रकाशक व लेखक सभेत प्रकाशित झाले आहेत.

...तून...

संपादकीय

मराठी समाजशास्त्र परिषदेच्या २७ व्या अधिवेशनात येणाऱ्या सर्व प्राध्यापक, विद्यार्थी आणि मान्यवरांचे मी सहर्ष स्वागत करते. वैज्ञानिक दृष्टिकोन, आधुनिक तंत्रज्ञान, शैक्षणिक स्वायत्तता, व्यावसायिक कार्यसंस्कृती आणि जागतिक गवसणी या कृती कार्यमंत्र्यांच्या पंचमुनीवर आधारित के.सी.ई.सोसायटी मंचलित मूलजी जेटा महाविद्यालय एक प्रतिथयश महाविद्यालय आहे. 'Knowledge is Power' या बोधवाक्यानुसार ज्ञान प्रसाराचे कार्य करून मूलजी जेटा महाविद्यालयाने नॅक श्रेणी ए+(सी.जी.पी.ए.३.६३) प्राप्त करून खान्देशातच नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्रात आपली एक वेगळी ओळख प्राप्त केलेली आहे. विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्यावतीने 'कॉलेज ऑफ एक्सलन्स' हा दर्जा महाविद्यालयाला प्राप्त आहे. भारत सरकारच्या विज्ञान तंत्रज्ञान व जैवतंत्रज्ञान विभागातर्फे 'स्टार कॉलेज' म्हणून महाविद्यालयाम गौरवान्वित करण्यात आलेले आहे. उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ संलग्न असलेले हे महाविद्यालय खान्देश या परिसरातील अग्रणी महाविद्यालय म्हणून ओळखले जाते. अशा या महाविद्यालयातील समाजशास्त्र विभाग सातत्याने समाजाभिमुख दृष्टिकोन विकसित होण्याच्या उद्देशाने विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करीत असते. विद्यार्थ्यांना समाजाशी जोडण्याचा व समाजासंबंधी ज्ञान देण्याचा प्रयत्न जाणिवपूर्वक केला जातो. याच उद्देशाने 'आदिवासी समाज: प्रश्न आणि आव्हाने' हे मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे २७ वे अधिवेशन घेण्यात येत आहे. यात विद्यार्थ्यांसोबतच मान्यवर व प्राध्यापकांचाही सहभाग आहे.

भारतात ४२७ अनुसूचित जनजाती आहेत. २०११ च्या

...तून...

Principal

Ceth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

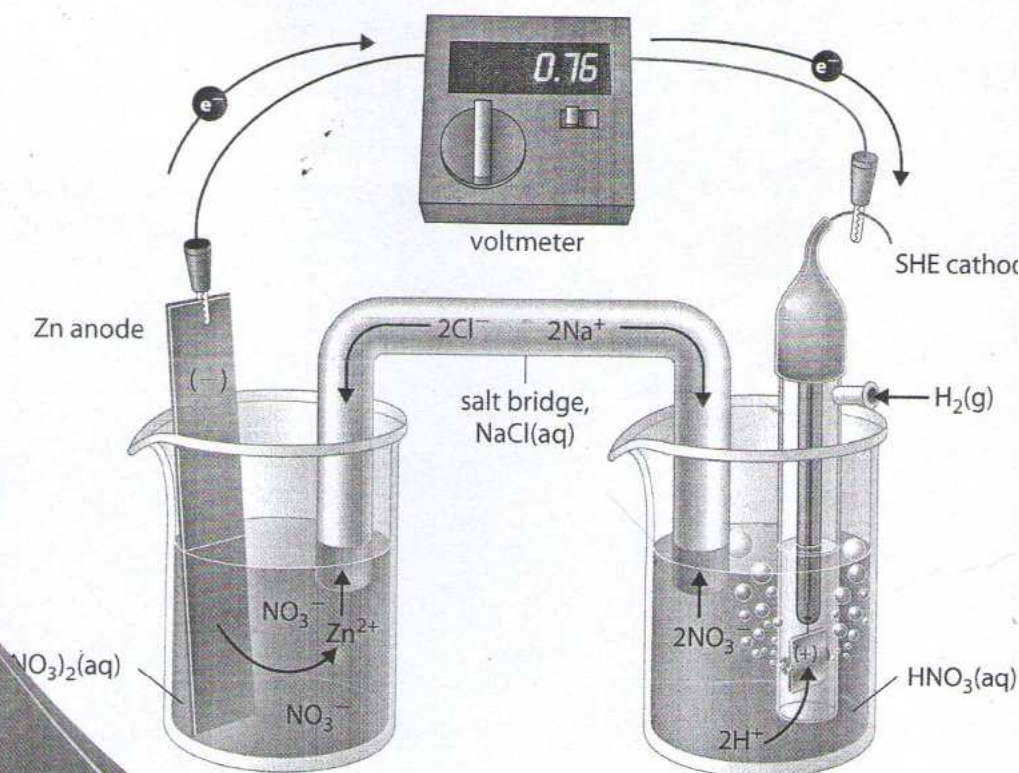
BScGuru

Strictly As Per The New Syllabus O
RTM Nagpur University W.E.
Academic Year 2013-14

BSc Semester - 2 Paper - 2

CHEMISTRY

Physical Chemistry

Dr. Pravin A. Dhakite

CENTRAL TECHNO PUBLICATIONS

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

About the Author.....

Dr. Pravin A. Dhakite (M.Sc., M. Phil., Ph.D.)

He is Assistant Professor at S.N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist-Bhandara. He has 7 years of teaching experience and has published 11 research papers in national and international journals. He has presented 13 research papers in national and international conference symposia. He is approved supervisor of Ph.D. of Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur. He is Executive editor and member of Advisory Board of World Research Journal of Organic Chemistry, Bioinfo Publications.

Author is coming up for reply and suggestions on pravinchemkb@gmail.com

CENTRAL TECHNO
PUBLICATIONS
₹.100/-

CENTRAL TECHNO PUBLICATIONS

23 Farmland, New Ramdaspeth,
Central Bazar Road, Nagpur - 440010 (MS).
Phone: 7798656611
Email: info@centraltechno.com

वित्तीय लेखांकन-II (Financial Accounting-II)

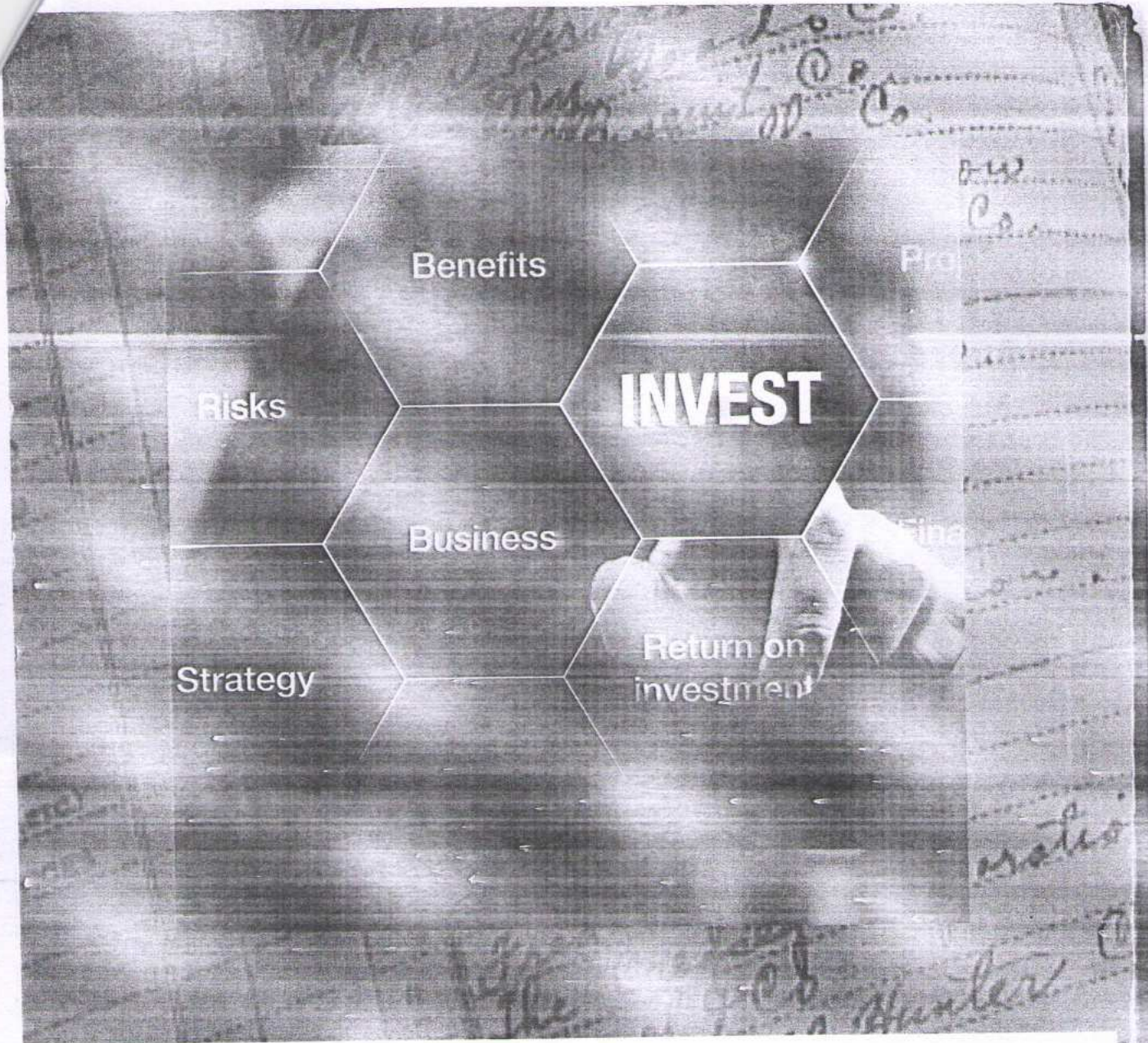
बी.कॉम्. द्वितीय वर्ष-सेमे.-III

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commen
Smt. Gedavandevi Saraf Science Col
Tumsar.

VISHWA

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 938235143-6

9 789382 351436

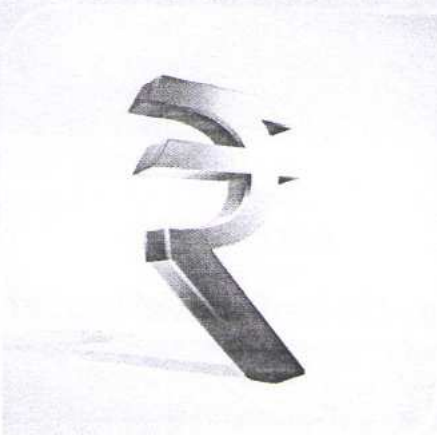
Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

मौद्रिक अर्थशास्त्र-I

(Monetary Economics-I)

बी.कॉम्. द्वितीय वर्ष-सेमे.-III

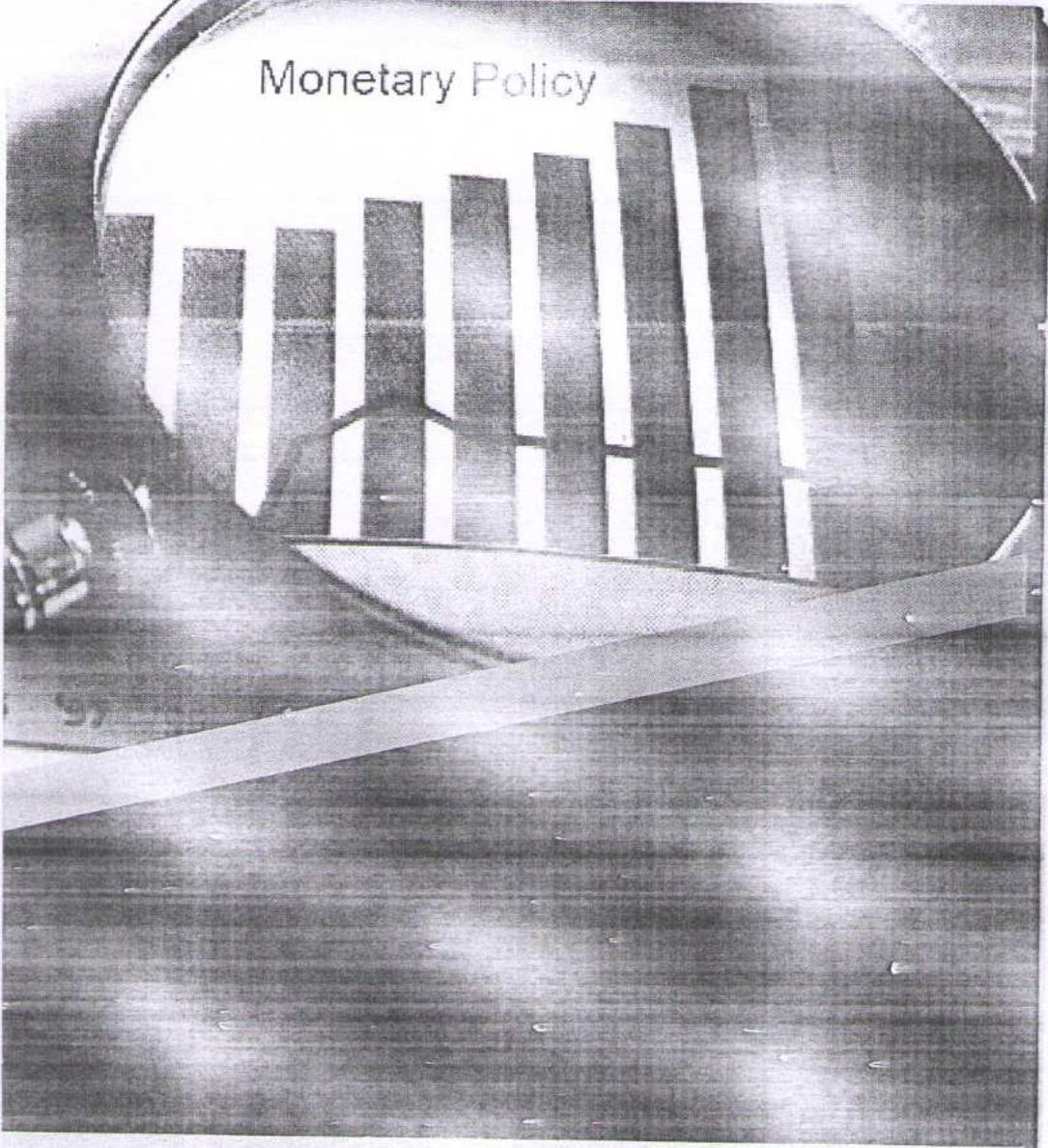

डॉ. शास्त्री

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Monetary Policy

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-४४११०३

ISBN 818645451-9

9 788186 454519

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

व्यावसायिक संदेशवहन आणि व्यवस्थापन

(Business Communication & Management)

बी.कॉम्. द्वितीय वर्ष-सेमे.-III

डॉ. प्रकाश देहलीवाल
प्रा. प्रविण कामथे

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

डॉ. प्रकाश देहलीवाल हे गेल्या तीन दशकांपासून गोंदिया शिक्षण संस्थेच्या विविध महाविद्यालयात वाणिज्य विभागाचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत असून सध्या एस.एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर येथे कार्य करीत आहेत.

बी. कॉम. परिक्षेत त्यांना स्व. श्री. मनोहरभाई पटेल स्मृती स्तंभपत्रक प्राप्त झाले असून एम. कॉम. मध्ये ते रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठात माधवा मोरटे होते.

सी. जे. पटेल कॉलेज, तिरोडा येथे त्यांनी एन.सी.सी. अधिकारी म्हणून कार्य केलेले आहे, तसेच एम. बी. पटेल महाविद्यालय, देवरी येथे कार्यकारी प्राचार्य म्हणूनही कार्य केलेले आहे.

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ आणि गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली यांच्या पाठ्यक्रमानुसार त्यांची वाणिज्य शाखेतील विविध विषयांची पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली तीन विद्यार्थ्यांना पी.एच.डी. पदवी प्राप्त झाली आहे.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षेत मूल्यांकन करण्याचे श्रेय त्यांना लाभले आहे, तसेच रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे त्यांनी चौकशी समितीचे सदस्य म्हणून अनेकदा कार्य केलेले आहे.

आपल्या संपूर्ण शैक्षणिक जीवनामध्ये त्यांनी महाविद्यालय स्तरावर आणि विद्यापीठ स्तरावर विविध पदांवर कार्य केले असून लेखनाच्या क्षेत्रात त्यांचा सिंहाचा वाटा आहे.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

बिआणी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 938235163-4

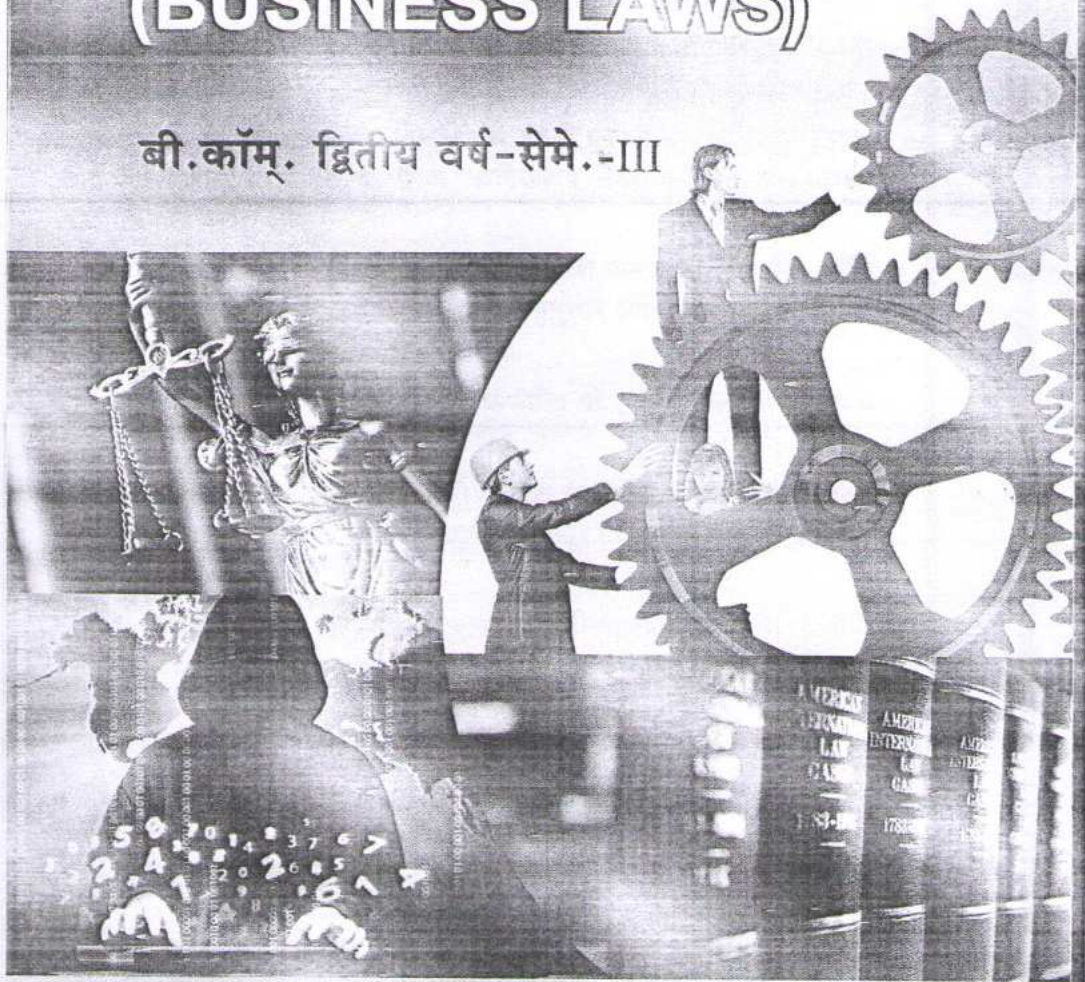

9 789382 351634

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedayaridevi Saraf Science College
Tumsar.

व्यावसायिक कायदे (BUSINESS LAWS)

बी.कॉम्. द्वितीय वर्ष-सेमे.-III

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

डॉ. प्रकाश देहलीवाल हे गेल्या तीन दशकांपासून गोंदिया शिक्षण संस्थेच्या विविध महाविद्यालयात वाणिज्य विभागाचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत असून सध्या एस.एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर येथे कार्य करीत आहेत.

बी. कॉम. परिक्षेत त्यांना स्व. श्री. मनोहरभाई पटेल स्मृती स्वर्णपदक प्राप्त झाले असून एम. कॉम. मध्ये ते रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठात पाचवा मेरिट होते.

सी. जे. पटेल कॉलेज, तिरोडा येथे त्यांनी एन.सी.सी. अधिकारी म्हणून कार्य केलेले आहे, तसेच एम. बी. पटेल महाविद्यालय, देवरी येथे कार्यकारी प्राचार्य म्हणूनही कार्य केलेले आहे.

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ आणि गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली यांच्या पाठ्यक्रमानुसार त्यांची वाणिज्य शाखेतील विविध विषयांची पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली तीन विद्यार्थ्यांना पी.एच.डी. पदवी प्राप्त झाली आहे.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षेत मूल्यांकन करण्याचे श्रेय त्यांना लाभले आहे, तसेच रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे त्यांनी चौकशी समितीचे सदस्य म्हणून अनेकदा कार्य केलेले आहे.

आपल्या संपूर्ण शैक्षणिक जीवनामध्ये त्यांनी महाविद्यालय स्तरावर आणि विद्यापीठ स्तरावर विविध पदांवर कार्य केले असून लेखनाच्या क्षेत्रात त्यांचा सिंहाचा वाटा आहे.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

बिंझाणी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 938235162-7

9 789382 351627

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Govardhadevi Saraf Science College
Tumsar.

वित्तीय लेखांकन-II

(Financial Accounting-II)

बी.कॉम्. द्वितीय वर्ष-सेमे.-IV

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedaridevi Saraf Science College
Tumsar.

डॉ. प्रकाश बेहलीवाल हे गेल्या तीन वर्षांपासून गोंदिया शिक्षण संस्थेच्या विविध महाविद्यालयात वाणिज्य विभागाचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत असून सध्या एस्.एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर येथे कार्य करीत आहेत.

बी.कॉम. पुरिफोल. त्यांना स्व. श्री. मनोहरभाई पटेल स्मृती स्वर्णपदक प्राप्त झाले असून एम. कॉम. मध्ये ते रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठात पाचवा मेरिट होते.

सी.।जे. पटेल कॉलेज, विरडो येथे त्यांनी एन.सी.सी. अधिकारी म्हणून कार्य केलेले आहे, तसेच एम. बी. पटेल महाविद्यालय, देवरी येथे कार्यकारी प्राचार्य म्हणूनही कार्य केलेले आहे.

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, सन गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ आणि गोंडवाना विद्यापीठ, गवचिरोली यांच्या पाठ्यक्रमानुसार त्यांची वाणिज्य शाखेतील विविध विषयांची पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली तीन विद्यार्थ्यांना पी.एच.डी. पदवी प्राप्त झाली आहे.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षेत मूल्यांकन करण्याचे श्रेय त्यांना लाभले आहे, तसेच रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे त्यांनी चौकशी समितीचे सदस्य म्हणून अनेकदा कार्य केलेले आहे.

आमल्या संपूर्ण शैक्षणिक जीवनामध्ये त्यांनी महाविद्यालय स्तरावर आणि विद्यापीठ स्तरावर विविध पदांवर कार्य करून असून लेखनाच्या क्षेत्रात त्यांचा सिंहाचा वाटा आहे.

VISHWA

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी पहिला महाविद्यालया जवळ
वक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 938235168-9

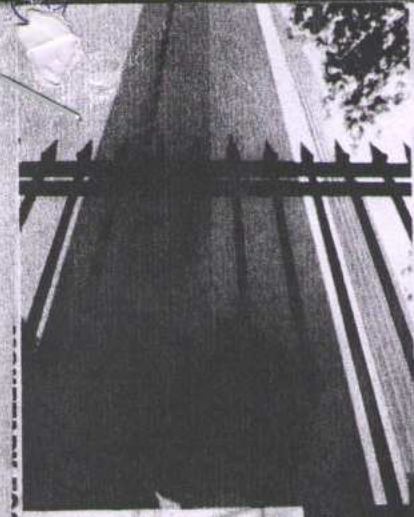

9 789382 351689

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gotsvaridevi Saraf Science College
Tumisar.

48

MONETARY ECONOMICS

B.Com. II - Semester-III

Dr. Kawita K. Lende
Dr. Hitesh A. Kalyani

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavari Devi Saraf Science College
Tumsar

*Dedicated
to
Mother
Late San. Shanta*

- Dr. Kawita K. Lende

*Dedicated
to
My Father Arjun Kalyani
and
Mother Madhu Kalyani*

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Publisher :

D. V. Bhalerao

VISHWA PUBLISHERS & DISTRIBUTORS,

Vaikunthdham, Beside Binzani Mahila Mahavidyalaya,

Dakshina Murti Road, Mahal, Nagpur-440 032

Ph. 0712-2726592

© Authors

First Edition

August 2017

ISBN-978-93-82351-49-8

Price : Rs. 110/-

Printer : Utkarsh Printers, Untkhana, Medical Road, Nagpur.

Typesetting : Aqura Comprint, Mahal, Nagpur. M. 9423167997

Principal

**Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar**

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

INDEX

Unit - I	
1. Money	1-8
2. Quantity Theory of Money	9-13
3. Paper Currency	14-21
Unit- II	
4. Inflation	22-28
5. Deflation	29-32
6. Role of Monetary Policy	33-34
7. Role of Fiscal Policy	35-36
Unit- III	
8. Money Market	37-43
9. Monetary Policy	44-50
10. Fiscal Policy	51-58
Unit IV	
11. Public Finance	59-66
12. Theory of Maximum Social Advantage	67-73
13. Taxation	74-77
14. Taxable Capacity	78-80
15. Types of Taxation	81-89

Unit - I

1. Money

Evolution of Money :-

The main propelling forces behind the invention of money were the inconveniences of barter system. The evolution of money has undergone a diversified change.

In the living memory of some of us 'cowries' were commonly used in the villages in India to make small purchases, money has now taken their place. Even today, however each country has its own monetary system and the money of one is not usually acceptable outside its borders.

In fact, this is one of the reasons, which makes international trade different from internal trade.

Gradually, the most attractive metals, gold and silver, were adopted as money almost everywhere, Rulers in all Lands found making coins a profitable business and took into their own hands, later coins were replaced or supplemented by paper notes for reasons of economy and convenience still. Later cheques, drafts and promissory notes came to be used in addition to notes, now bank deposits which are only entries in the bank ledgers serve as the most important type of money.

The stages in the development of money are as follows :

Evolution/Development of money :

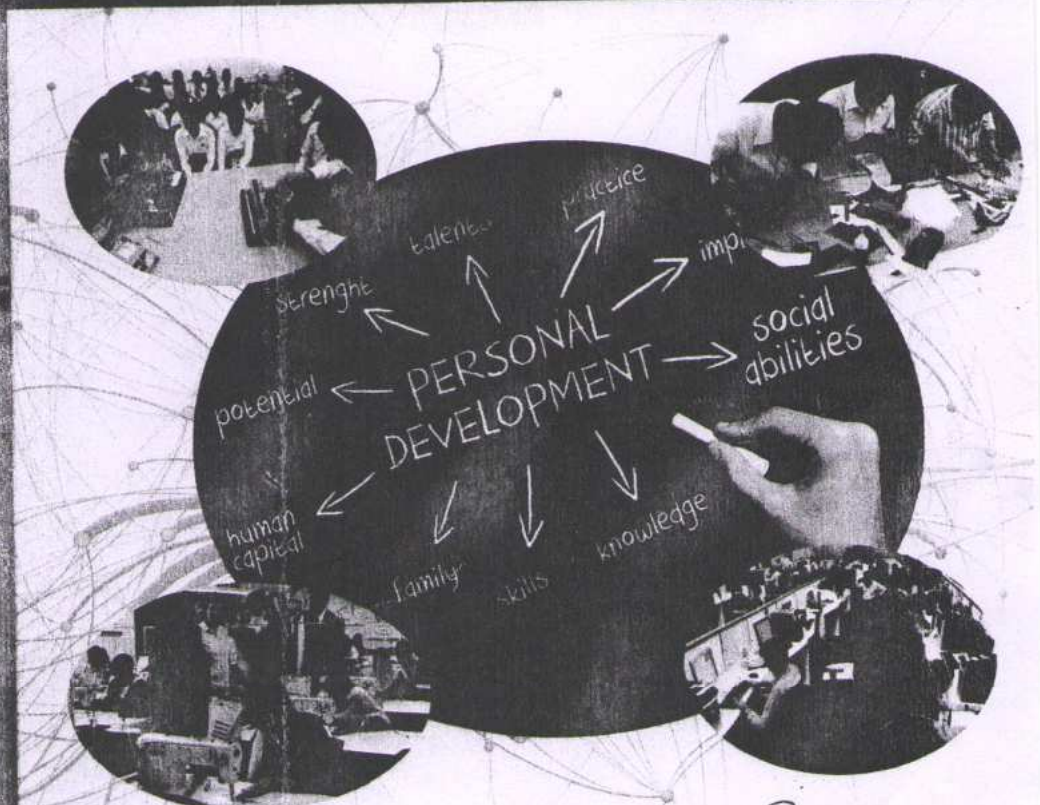
Evolution/	→ (1) Barter system
Development	→ (2) Animal money
of money	→ (3) Commodity money
	→ (4) Metallic money
	→ (5) Paper money
	→ (6) Credit money
	→ (7) Near money

(1) **Barter System** :- A logical place to begin is by imagining an economy without money of any sort. This would most likely be a primitive economy in which little economic trading takes place, perhaps the citizens are self sufficient and a bit isolated

कौशल्य विकास

(SKILL DEVELOPMENT)

बी.कॉम द्वितीय वर्ष-सेमेस्टर-IV

डॉ. देहलीवाल

डॉ. लेंडे

प्रा. कामथे
Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

प्रकाशक

श्रीमती कांता द. भालेराव

विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स,

वैकुंठधाम, बिंझाणी महिला महाविद्यालयाजवळ,

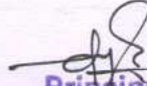
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-४४० ०३२

फोन : २७२६५९२

(सर्वाधिकार प्रकाशकाधिन)

प्रथमावृत्ती : जानेवारी २०१८

मूल्य ₹ २७५.००

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

ISBN-978-93-82351-70-2

एकमात्र वितरक

यूनिव्हर्सल बुक सर्व्हिस

महाल, नागपूर-४४० ०३२

कांता भालेराव द्वारा मे. विश्व पब्लिशर्स अॅन्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स करिता प्रकाशित
मुद्रक : रवी ऑफसेट, ग्रेट नाग रोड, नागपूर-४४० ००३
टाईप सेटिंग : लिपी सिस्टम्स, धंतोली, नागपूर. मोबाईल : ९९२१६२४८५५

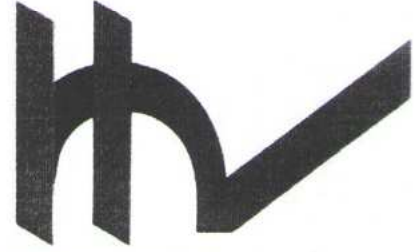
विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN-978-93-82351-49-8

MONETARY ECONOMICS

B.Com. II - Semester-III

Principal

Sarvagdas War Arts, Commerce &
Gedraidevi Saraf Science College
Tumsar.

Dr. Kawita K. Lende

Dr. Hitesh A. Kalyani

52

Book! - chapters

49

Edited

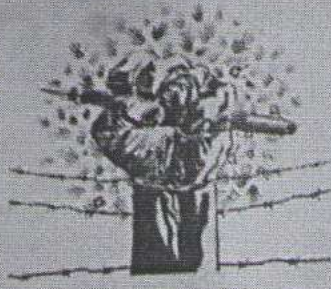
HUMAN RIGHTS AND SOCIETY

Editor
Dr. Prakash Sonak

Principal
Principal,
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridasi Science College
Tumsar.

Human Rights & Society

Editor : Dr. Prakash Sonak

Published by :

Dr. Sharad Sambare

Officiting Principal

Yashoda Girls' Arts & Commerce College

Sneh Nagar, Nagpur M.S. (India)

Accredited B++ with 2.82 CGPA for First Cycle by NAAC

Tel. : 0712-2290637 Fax No. 0712- 2290368

Email : ygc.ngp@rediffmail.com

Website : www.ygcngp.org

Copyright ©

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise with the prior permission of the Editor.

The papers included in this publication have been directly reproduced with minimum editorial intervention, from the files sent by the respective authors. The responsibility for facts states, opinions, expressed or conclusion reached and plagiarism if any, in this book is entirely that of the authors/contributors.

The Editor, Advisory Committee, Editorial Board Members & Peer Reviewed Committee Printer bears no responsibility for them; whatsoever.

In case of any dispute all legal matter are to be settle under Nagpur Jurisdiction only

Edition : 2018

ISBN - 978-81-920781-5-1

Price : Rs. 250/-

Designed & Printed by

Dinesh Graphic

Trimurti Nagar, Nagpur-440022

M.9422119631/9765762211

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College

४१. राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक व आर्थिक कार्य

डॉ. राहुल भगत

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, एस. एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर, जि. भंडारा.

प्रस्तावना :

महाराष्ट्र पुरोगामी विचारांचे राज्य आहे. या महाराष्ट्राच्या मातीत अनेक थोर पुरुष जन्मले व त्यांनी आपल्या कार्यकर्तृत्वाने महाराष्ट्राला नवीन ओळख मिळवून दिली. १९ व्या शतकाच्या अखेरीस महाराष्ट्रातील सामाजिक सुधारणेची चळवळ वृद्धीगत करणारे आणि समाजात क्रांती घडवून आणणारे एक थोर समाजसुधारक म्हणून कोल्हापूर संस्थानचे छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांचे नाव अग्रक्रमाने घ्यावे लागते. त्यांनी शिक्षण, अंधश्रध्दा निर्मूलन, समता आणि आरोग्याच्या सोई सर्वापर्यंत पोहचविण्यासाठी सतत प्रयत्न केले. पिढ्यानपिढ्या अंधारात जगणा-या दलित, पददलित, भटक्या, परित्यक्ता विधवा, स्त्रियांसाठी मूक्तीचे द्वार उघडणारे शाहू महाराज महाराष्ट्रापूरते मर्यादित राहिले नाहीत. त्यांच्या कार्याने त्यांना लोकनेता म्हणून प्रसिद्धी मिळाली. त्यांचे राज्य तर वर्धिष्णू झालेच परंतु त्यांचे नाव ही भारताच्या ईतिहासात अजरामर झाले. अशा महान विचारवंत व समाजसुधारक राजर्षी शाहू महाराजांच्या शैक्षणिक व आर्थिक कार्याचा आढावा या संशोधनपर लेखामध्ये घेतलेला आहे.

महाराजांचा जीवनपरिचय :

राजर्षी शाहू महाराज जन्माने राजघराण्यातील नव्हते. ते कागलच्या घाटगे घराण्यात जन्माला आले होते. २६ जुलै १८७४ रोजी त्यांचा जन्म झाला. त्यांचे वडील श्रीमंत जयसिंगराव उर्फ आबासाहेब घाटगे हे होते तर आईचे नाव श्रीमंत राधाबाईसाहेब असे होते. त्यांचे मूळनाव यशवंतराव होते. यशवंतराव चार वर्षांचे असतांना आबासाहेबांना कागल जहागिरीचे अधिपत्य मिळाले ते वर्ष होते सन १८७८. पुढे चार वर्षांनी ते कोल्हापूरचे रीजंट झाले. १८८३ मध्ये चौथे शिवाजी महाराज मरण पावले. त्यांच्या पत्नी आनंदीबाईसाहेब यांनी दि. १७ मार्च १८८४ रोजी यशवंतरावांना दत्तक घेतले व त्यांचे नाव 'शाहू छत्रपती' असे ठेवले. (डॉ. किशोरकुमार गव्हाणे, डॉ. एस. पी. शिंदे - २०१४ - १४०, १४१)

शिक्षण :

दत्तकविधानाच्या आधिपासूनच शाहू छत्रपतींच्या शिक्षणास सुरुवात झाली होती. श्री. कृष्णाजी गोखले व श्री. हरिपंत गोखले हे त्यांचे शिक्षक होत. तसेच मिस्टर फिट्झराल्ड यांच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी शिक्षण घेतले. त्यानंतरचे शिक्षण १८८५ पासून त्यांनी राजकोट येथील राजूतांसाठी असलेल्या महाविद्यालयात घेतले. महाराजांची साधी राहणी व मनमिळावू स्वभाव यामुळे ते सर्व शिक्षकांचे व विद्यार्थ्यांचे लाडके झाले. कुस्ती, शिकार व घोडेस्वारी यात त्यांनी प्राविण्य मिळविले. १८८५ ला त्यांच्या वडिलांचे निधन झाले. मातोश्री आधिच वारल्या होत्या. राजकोट येथील प्राचार्य मॅकनॉटन यांच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी इंग्रजी भाषा, राज्यकारभार, जगाचा ईतिहास इत्यादी विषयांचे अध्ययन केले. (डॉ. जयसिंगराव पवार, - २००१-५८)

शिक्षण पूर्ण झाल्यावर वयाच्या २० व्या वर्षी २ एप्रिल १८९४ रोजी शाहू महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानच्या राज्यकारभाराची सुत्रे हाती घेतली. हे राज्य मला समाज सेवेसाठी मिळालेले आहे ही महाराजांची पक्की धारणा होती. शिक्षण व ज्ञानप्रसार, सामाजिक समता, धार्मिक स्वातंत्र्य, आर्थिक सुधारणा यासाठी त्यांनी आजन्म प्रयत्न केले. आवश्यक असेल

Principal

With Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science Coll.
Tumsar

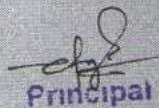

लोकराजा राजर्षी

ISBN : 978-81-937477-1-1

- लोकराजा राजर्षी
(Lokraja Rajarshee)
- ISBN : 978-81-937477-1-1
- संपादक
डॉ. दुष्यंत मनोहर कटारे
कै. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव
ता. जि. लातूर-४१३ ५३१.
- प्रथमावृत्ती : १५ ऑगस्ट, २०१८
- प्रकाशक
© सुनंदा दुष्यंत कटारे
युगप्रवर्तक प्रकाशन,
श्रावस्ती निवास, सिद्धार्थ हौसिंग सोसायटी, यशवंत शाळेच्या पाठीमागे,
नांदेड नाका, लातूर-४१३ ५१२.
संपर्क : ८३०८३०५०५०
- अक्षरजुळणी
दत्ता मस्के, दिगंबर मस्के
विश्व ऑफसेट प्रिंटर्स, बाभळगाव ता. जि. लातूर-४१३५३१
संपर्क : ७०५८८४८६४८
- मुखपृष्ठ-सजावट
डॉ. मा. ना. गायकवाड,
कै. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव
- मुद्रक
विश्व कॉम्प्युटर सर्व्हिसेस, बाभळगाव
- स्वयंसहाय्यता निधी
₹ १०००/- (एक हजार रुपये)

*प्रस्तुत प्रकाशित लेखकांच्या मताशी संपादक, प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

३३.	शाहू महाराजांचे शिक्षणविषयक विचार प्रा. जवाहर मोरे, संतोष भीमराव पाटील महाविद्यालय, मंदप ता. द. सोलापूर, जि. सोलापूर.	१६६
३४.	राजर्षी शाहू महाराज : शिक्षणविचार आबासाहेब उमाप, कला वाणिज्य महाविद्यालय, पुसेगाव, ता. खटाव, जि. सातारा.	१६९
३५.	राजर्षी शाहू महाराज यांचे शिक्षणविषयक विचार व कार्य डॉ. जनार्दन परकाळे, शंकरराव मोहिते महाविद्यालय, अकरनूज	१७२
३६.	राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षणविषयक विचार डॉ. बी. एम. नरवाडे, श्रीदत्त कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, हदगाव, जि. नांदेड.	१७६
३७.	राजर्षींचे शिक्षणविषयक विचार डॉ. सौ. माधवी बादाडे, जयक्रांती वरिष्ठ महाविद्यालय, लातूर.	१७९
३८.	आधुनिक समाजात राजर्षी शाहू महाराजांच्या सामाजिक-शैक्षणिक कार्याची प्रभावकारिता डॉ. प्रमिला हरिदास भुजाडे, समाजशास्त्र विभाग, शासकीय ज्ञान विज्ञान महाविद्यालय, औरंगाबाद.	१८२
३९.	शाहू महाराजांचे शिक्षण व आरक्षणविषयक कार्य डॉ. उत्तम हुसनाजी मानवते, कॅ. बापूसाहेब पाटील एक्स्प्रेस ग्रामीण कॉलेज, हनेगाव ता. देगलूर जि. नांदेड	१८७
४०.	राजर्षी शाहू महाराज यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य प्रा. परमेश्वर मा. इंगळे, महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर, ता. अहमदपूर जि. लातूर	१९०
४१.	राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक व आर्थिक कार्य डॉ. राहुल भगत, एम. एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर, जि. भंडारा.	१९३
४२.	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे शिक्षणविषयक विचार श्रीमती गीतांजली भगवान रहाटे, डि. आय. ई. सी. पी. डी. भंडारा	१९८
४३.	राजर्षींचे शिक्षणविषयक विचार डॉ. साधना डी. वाघाडे, कला व वाणिज्य पदवी महाविद्यालय, पेट्रोलियम (जवाहरनगर), ता. जि. भंडारा	२०३
४४.	लोकराजा राजर्षी महाराजांचे शिक्षणविषयक विचार प्रा. एस. टी. पाटील, मा. महाडिक कला व वाणिज्य महाविद्यालय मोंडनिव, ता. मादा, जि. सोलापूर.	२०६
४५.	शिक्षण हाच आमचा तरणोपाय! प्रा. पांडुरंग शिवाजी गोरे, सरस्वती संगीत कला महाविद्यालय, लातूर	२०९
४६.	राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक विचार डॉ. नानासाहेब भारती जाधव, कॅ. व्यं. दे. महाविद्यालय, बाभळगाव, ता. जि. लातूर.	२१२
४७.	शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य प्रा. विवेक भिकाभाऊ कोल्हे, स्वा. से. श्री. क. रा. इनाणी महाविद्यालय, कारंजा (लाड) जि. वाशिम.	२१५
४८.	राजर्षी शाहूंचे शिक्षणक्रांतिविज्ञान आणि आजची सद्यस्थिती डॉ. दुष्यंत मनोहर कटारे, कॅ. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव, ता. जि. लातूर.	२१९
४९.	राजर्षी शाहू महाराज के शिक्षणविषयक विचार डॉ. बालाजी गरड, माऊली महाविद्यालय, वडाव्य, ता. उत्तर सोलापूर, जि. सोलापूर	२२२

[Signature]
Principal

Article in
Book 2017-18

(56)

विठ्ठलांचे वेसांत

संपादक
विनायक लष्कर
नारायण भोसले
प्रज्ञा दया पवार

(Signature)

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

परिवर्तनाचा
वाटसरू

विमुक्तांचे स्वातंत्र्य

Vimuktanche Swatantrya

संपादक :

विनायक लष्कर,
नारायण भोसले,
प्रज्ञा दया पवार

Editors:

Vinayak Lashkar,
Narayan Bhosale
Pradnya Daya Pawar

© परिवर्तनाचा वाटसरू

प्रथमावृत्ती : जानेवारी २०१८

मुखपृष्ठ : मेहबूब शेख

प्रकाशक

अभय कांता

परिवर्तनाचा वाटसरू

एफ ७०४, इटर्निटी कॉम्प्लेक्स, तीन हात नाका,
ठाणे ४००६०४

दूरध्वनी : ७७७६९०२२६७, ८८८८७०८९६३

ईमेल : pwatsaru3@gmail.com

वेबसाईट : www.pvatsaru.com

अक्षरजुळणी

परिवर्तनाचा वाटसरू, ठाणे

मुद्रणस्थळ

नर्मदा ऑफसेट

२१३, नारायण पेठ,

पुणे ३०

ISBN : 978-93-5291-986-4

मूल्य २२५ रु.

भटक्या विमुक्त चळवळी

अव्याहतपणे वाहण

ज्येष्ठ-श्रेष्ठांसह

तमाम

अभ्यासक-कार्यकर्ते

आणि

महाश्वेता देवींन

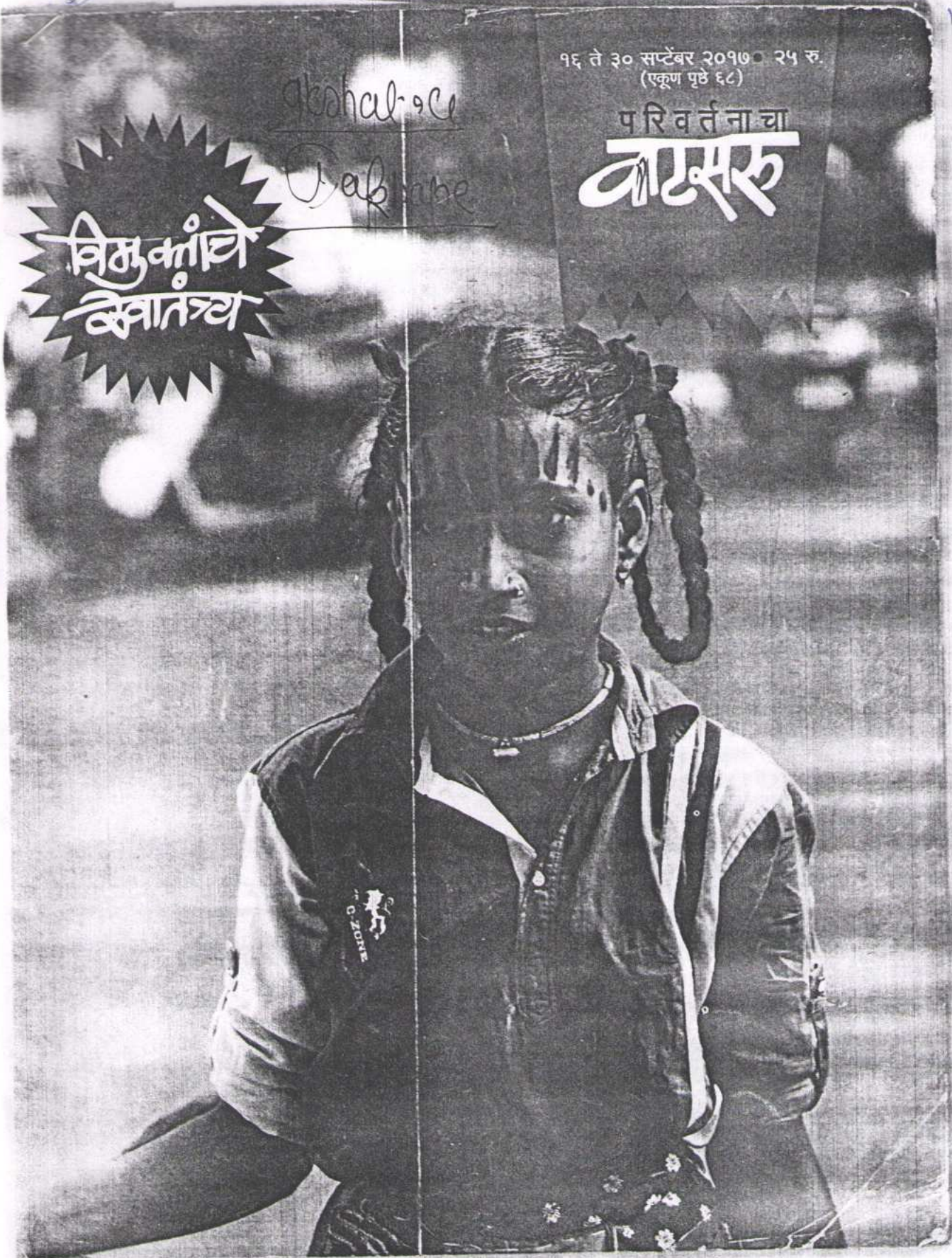
Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedaridevi Saraf Science College
Tumsar.

१६ ते ३० सप्टेंबर २०१७ • २५ रु.
(एकूण पृष्ठे ६८)

परिवर्तनाचा
वाटसरु

alcohol-9C
Dababe

विठ्ठलांचे
स्वातंत्र्य

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

52

संपादक
अभय कांता*
शरद नावरे
प्रज्ञा दया पवार
सुरेंद्र जोंघळे

कार्यकारी संपादक
देवेंद्र इंगळे

संपादक मंडळ
वंदना सोनाळकर, विद्युत भागवत, दिलीप चव्हाण,
अनिल जायभाये, अंजली मुळे

सहव्यवस्थापक
प्रशांत खुंटे

संपर्क पत्ता
द्वारा प्रशांत खुंटे
घ. नं. ६२, वॉर्ड नं. ५, बौद्धविहारराजवळ, गणेशनगर, येरवडा,
पुणे ४११००६
प्र. ७७७६९०२२६७
इमेल : pwatsaru@yahoo.com
वेबसाईट : www.pvatsaru.com

मुखपृष्ठवरील छायाचित्र
संदेश भंडारे

मुखपृष्ठ मांडणी
मेहबूब शेख

परिवर्तनाचा
वाटसरू

वर्ष १७ वे / अंक १० वा
किं. २५ रु. / १६ ते ३० सप्टेंबर २०१७

ISSN: 2250-3145

प्रकाशन दिनांक १६-९-२०१७

वर्गणीचे दर : वार्षिक : ४५० रु., त्रैवार्षिक : १२०० रु.,
दशवार्षिक : ३,५०० रु. वरील पत्त्यावर इ मनी ऑर्डर, चेक
किंवा डिमांड ड्राफ्टने वर्गणी पाठवावी. 'परिवर्तनाचा वाटसरू' या
नावाने चेक/डिमांड ड्राफ्ट असावा.
बँक ट्रान्सफरने वर्गणी भरण्यासाठी तपशील
बँक ऑफ इंडिया, फर्मुसन कॉलेज रोड शाखा, पुणे
बचत खाते : परिवर्तनाचा वाटसरू
बचत खाते क्र. : 051410110013969
आयएफएससी क्र. : BKID0000514
एमआयसीआर क्र. : 411013014

हे पाक्षिक मालक व प्रकाशक अभय गुलाबचंद कांता यांनी नर्मदा
ऑफसेट, २१३, नारायण पेठ, पुणे ४११०३० येथे छापून २६/
४, आनंदपार्क, स.नं.१३/४/५, विठ्ठलनगर, पो. आनंदनगर, पुणे
४११०५१ येथे प्रसिद्ध केले.

*पी. आर. बी. कायद्यानुसार संपादकीय जबाबदारी

परिवर्तनाचा वाटसरू । १६ ते ३० सप्टेंबर २०१७ ३

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

54 Book
Aetical in-
Edited Book

2017-18

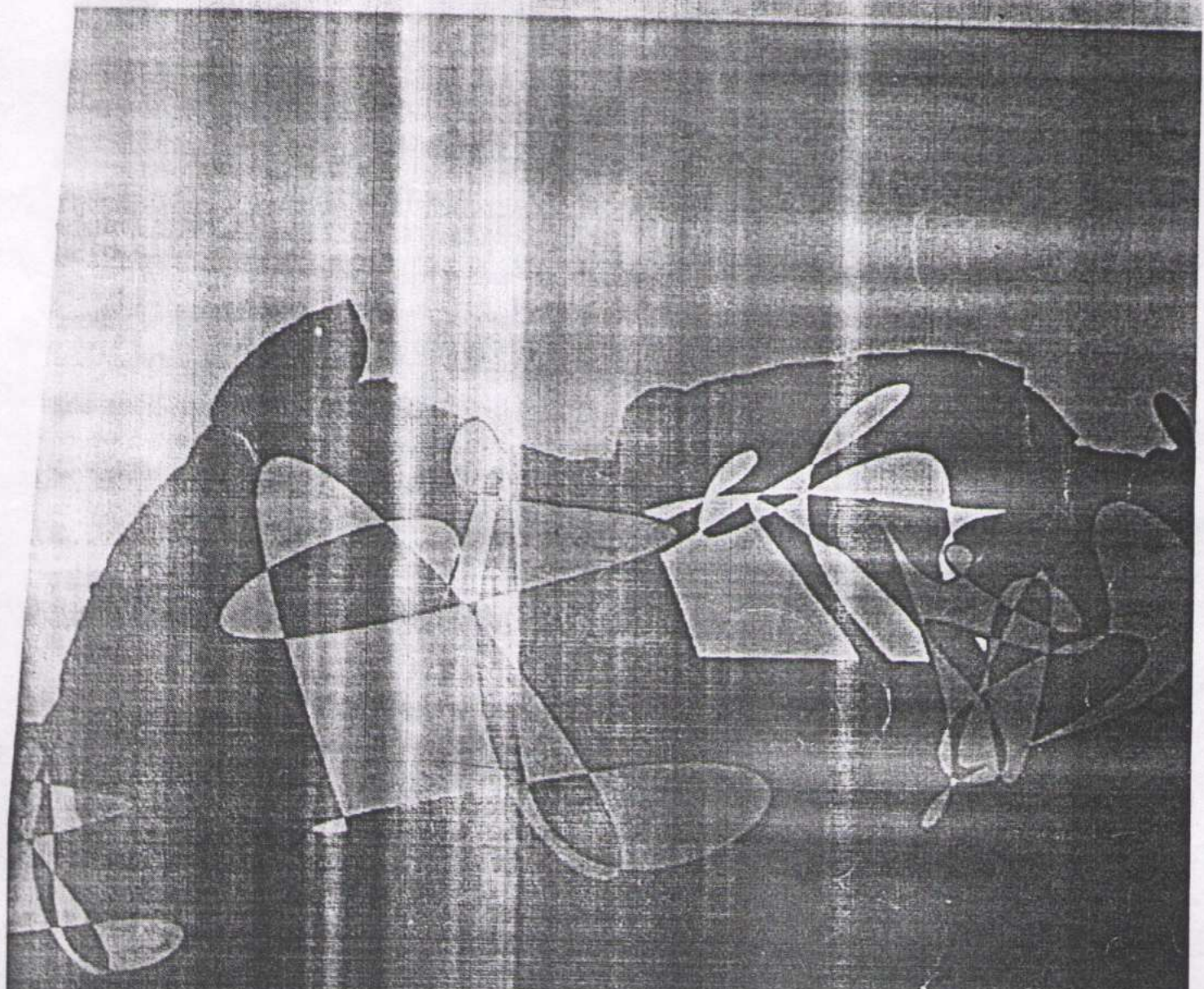
Prof. Wbale

31

53

लोकसाहित्य जीवन आणि संस्कृती

प्रा. वि. वनाथ शिंदे गौरवग्रंथ

संपादक
महेश खरात
गजानन अपिने

53

53

नितीन कोतापळे
सायन पब्लिकेशन्स प्रा. लि.
तिसरा मजला, स्वीजस हाऊस
११५९, सदाशिव पेठ, हत्ती गणपतीजवळ
पुणे - ४११०३०
फोन : ०२०-२४४७६९५४
email : scionpublications@rediffmail.com
www.scionpublications.com

■
● सुरक्षित

■
प्रथमावृत्ती । ३१ जुलै २०१७

■
अक्षरबुळवणी व मांडणी ।
ज्ञानेश्वर अधाने
गौरव कॉम्प्युटर्स, औरंगाबाद

■
मुखपृष्ठ ।
संतोष घोंगडे

■
मलपृष्ठावरील छावाचित्र ।
शाहीर राजू राजत

■
मुद्रणस्थळ ।
एक्सेल प्रिंटिंग
एरंडवणे, पुणे

■
मूल्य । रु. ६००

■
ISBN: 978-93-81351-99-4

परवानगीशिवाय या पुस्तकातील कुठल्याही भाग कुठल्याही कारणास्तव अथवा कुठल्याही नमुन्यात पुनमुद्रित करता येणार नाही. या प्रकरणासंबंधीत अनधिकृत कृत्य केलेले आढळल्यास झालेल्या नुकसानीसाठी त्या व्यक्तीवर अथवा संस्थेवर कायदेगार कारवाई केली जाईल.

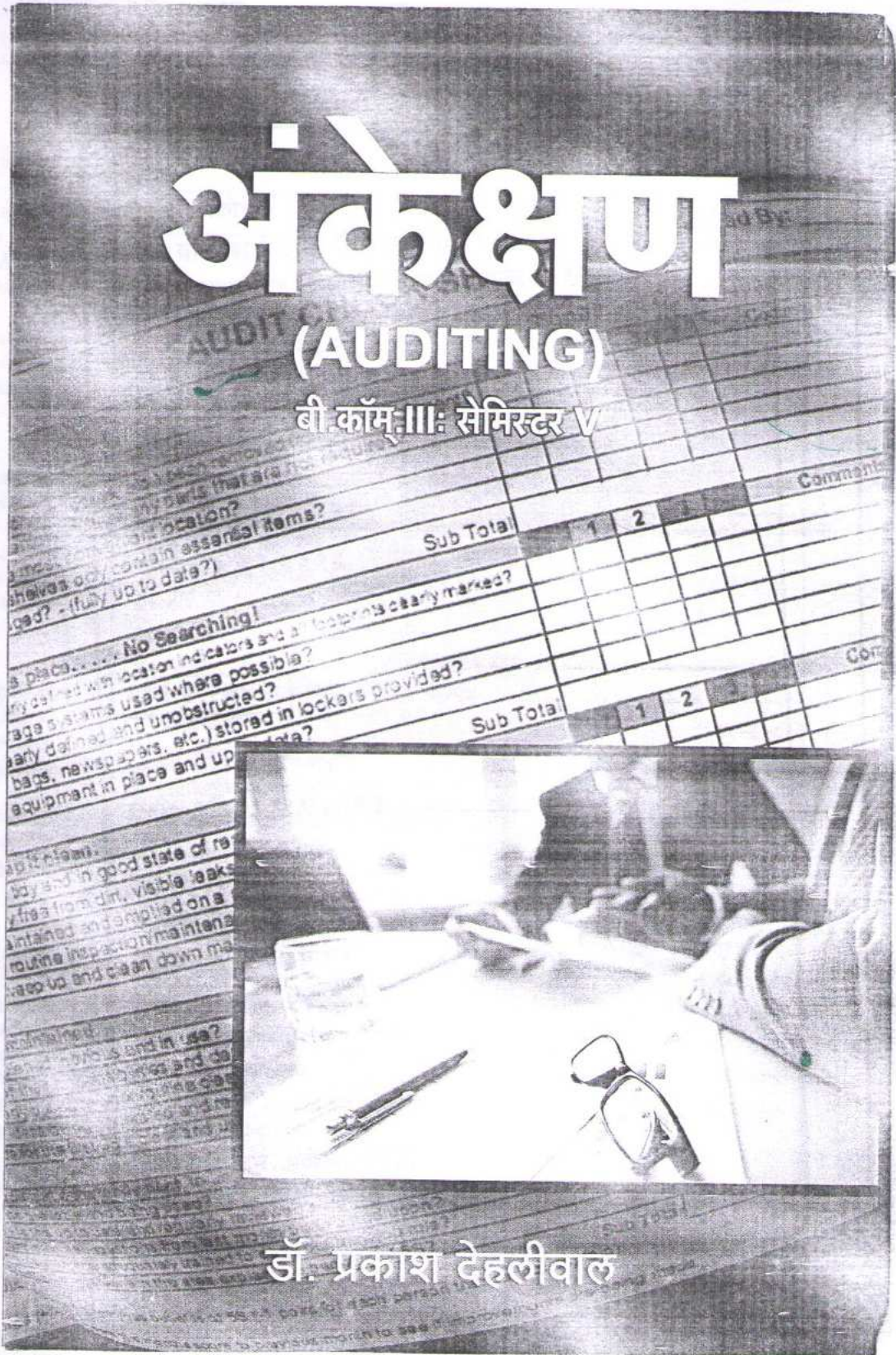

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

अंकेक्षण

(AUDITING)

बी कॉम् III: सेमिस्टर V

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

प्रकाशक

कांता द. भालेराव

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स,

वैकुंठधाम अपार्टमेंट्स, विज्ञाणी महिला महाविद्यालयाजवळ,
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-४४००३२.

फोन : ०७१२-२७२६५९२

(सर्वाधिकार प्रकाशकाधिन)

प्रथमावृत्ती : जून २०१८ (सेमिस्टर पद्धतीनुसार)

मूल्य ₹ २२५/-

ISBN-978-93-82351-75-7

एकमात्र वितरक :

यूनिव्हर्सल बुक सर्विस,
महाल, नागपूर-४४० ०३२

मुद्रक :

रवि प्रिंटर्स, इमामवाडा, नागपूर

अक्षररचना :

लिपी सिस्टम, धंतोली, नागपूर,
फोन : २४३६३४४

प्रिय प्राध्यापक व
नवीन अभ्यासक्रमानुसार
हे पुस्तक आपल्या हात
प्रकाशित पुस्तकांसारखे
अपेक्षा आहेच.

सेमिस्टर पद्धती
पाहून आमूलाग्र बदल
समावेश करण्यात आ
पुस्तकांचा संदर्भ ग्रंथ
प्रकाशकांचे आभार व

या पुस्तकाच्या
भालेराव यांनी केलेल्या
ऋणी आहे.

या पुस्तकाच्या
व यांनी सदृच्छा व
कार्य कु. अपूर्वा जोशी

प्राध्यापक वृंद,
आवृत्तीत निश्चितच

प्राध्यापक आणि
विश्वास व्यक्त करतो

जून २०१८

Principal
Beth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Chapter V

US

Definition, object and scope of an audit, Advantage and Disadvantage of Internal Audit and External Audit, of Continuous Audit, Annual Audit.

Computerized Audit System : Meaning, definition, Internal Check, Internal Audit, (Electronic Data Processing) Control.

Audit Programme : Meaning and Definition, Formulation of audit programme. Meaning, definition, content, Importance of good audit working order, Audit evidence, Method of

Audit Policies - Introduction of AAS - 30 and AAS - 34). Meaning and definition of vouching, Vouching procedure and precautionary book, sales book. Meaning, object, importance and Importance of Current Assets, General principle of regarding

Audit conducted with appointment of auditor Qualification of auditor, Right, Criminal liabilities of company removal of company auditor. Nature, objective, advantages and Disadvantage of Internal audit, Cost audit, Difference between Internal audit and Financial audit. Meaning, definition, content, scope and

अनुक्रमणिका

क्र.	प्रकरणे	पृष्ठ क्रमांक
Unit - I		
१.	अंकेक्षण : अर्थ, उद्देश व फायदे	१-१६
२.	अंकेक्षणाचे प्रकार	१७-३१
३.	अंतर्गत नियंत्रण आणि अंतर्गत अंकेक्षण पद्धती	३२-५०
४.	इलेक्ट्रॉनिक सामग्री प्रक्रिया (ईडीपी) अंकेक्षण	५१-५९
Unit - II		
५.	नवीन अंकेक्षणाला प्रारंभ	६०-६३
६.	अंकेक्षण कार्यक्रम	६४-७३
७.	अंकेक्षण प्रलेखन आणि पुरावा	७४-८२
Unit - III		
८.	अंकेक्षण प्रमाण किंवा अंकेक्षण मानदंड	८३-९३
९.	प्रमाणन	९४-१०१
१०.	रोख पुस्तकाचे प्रमाणन	१०२-११०
११.	सहाय्यक पुस्तकांचे प्रमाणन	१११-११४
१२.	संपत्ती आणि देयता यांचे सत्यापन	११५-१३०
Unit - IV		
१३.	कंपनी अंकेक्षक	१३१-१४३
१४.	वित्तीय अंकेक्षण	१४४-१५०
१५.	व्यवस्थापन अंकेक्षण	१५१-१५५
१६.	परिव्यय अंकेक्षण	१५६-१६०
१७.	विशेष अंकेक्षण	१६१-१६९
१८.	अंकेक्षण अहवाल आणि प्रमाणपत्र	१७०-१८२

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Book

डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के

एम. ए. एम. फिल. पीएच.डी.सेट (अर्थशास्त्र), एम. ए. (इतिहास) बी. एड., डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के हे गोंदिया शिक्षण संस्था, गोंदिया द्वारा संचलीत सेठ नरसिंगदास मोर कला, वाणिज्य व श्रीमती गोदावरीदेवी सराफ विज्ञान महाविद्यालय, तुमसर येथे १ ऑगस्ट २००८ पासून विभागप्रमुख व सहा. प्राध्यापक या पदावर पदवी व पदव्युत्तर वर्गाना अर्थशास्त्र विषयाचे अध्यापन कार्य करीत आहेत.

त्यांनी आपले पदव्युत्तर शिक्षण पदव्युत्तर अर्थशास्त्र विभाग, विद्यापीठ परिसर, रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे पूर्ण करून सहा. प्राध्यापक पदासाठी आवश्यक असणारी सेट परीक्षा वर्ष २००७ मध्ये उत्तीर्ण केली आहे. संशोधन क्षेत्रातील सर्वोच्च आचार्य पदवी (पीएच.डी.) वर्ष २०१५ मध्ये संपादित केली असून "नागापूर विभागातील शहरीकरणाची प्रवृत्ती-एक आर्थिक अध्ययन" या विषयावर त्यांनी संशोधन केले आहे. या संशोधनावर आधारित शोधनिबंध राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरच्या विविध संशोधन पत्रिकांमध्ये आतापर्यंत २४ शोधनिबंध प्रकाशित झाले आहेत. रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ रेकगनाईज्ड पोस्ट ग्रॅज्युएट टीचर म्हणून त्यांना मान्यता मिळाली आहे. त्यांचा आंतरराष्ट्रीय राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय परिषदांमध्ये सक्रीय सहभाग असून ते नेहमीच नेट-सेट व स्पर्धा परीक्षेकरिता विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करतात.

शहरीकरणाने स्वरूप व समस्या

डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के

Harshwardhan Publication Pvt. Ltd.

A1, Post Limbaganesh, Tq. Dist. Beed-431 126
(Maharashtra) Mob. 09850203295

E-mail: vidyawarta@gmail.com

www.vidyawarta.com

Principal ISBN : 978-93-87990-56-2

9th Narsingdas Mor Arts, Commerce &

5th. Godavaridevi Saraf Science College

Tumsar

शहरीकरणाचे स्वरूप व समस्या

- © डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के
- ❖ **Publisher :**
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)
Pin-431126, vidyawarta@gmail.com
- ❖ **Printed by :**
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126
www.vidyawarta.com

- ❖ **Page design & Cover :**
Shaikh Jahuroddin,Parli-V

- ❖ **Edition: Dec. 2018**

ISBN 978-93-87990-56-2

- ❖ **Price : 299/ -**

All Rights Reserved, No part of this publication may be reproduced, or transmitted, in any form or by any means, electronic mechanical, recording, scanning or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner. Responsibility for the facts stated, opinions expressed. Conclusions reached and plagiarism, if any, in this volume is entirely that of the Author. The Publisher bears no responsibility for them. What so ever Disputes, if any shall be decided by the court at Beed (Maharashtra, India)

प्रस्तावना

गेल्या काही वर्षापासून शहरीकरणाचा विषय प्रकाशझोतात आहे. भारतात शहरीकरण वाढत आहे आणि ते वाढत जाणारे आहे. भारतात शहरीकरणाला टाळता येत नाही. शहरीकरण म्हणजे शहराच्या लोकसंख्येची व त्याच्या क्षेत्राची वाढ होय. 2011 च्या जनगणनेनुसार भारतात 30.16 टक्के लोकसंख्या शहरांमध्ये राहते. जागतिक विकास संघटनेच्या अंदाजानुसार वर्ष 2030 पर्यंत भारतात 40 टक्के लोकसंख्या शहरांमध्ये येणार आहे. शहरीकरण व विकास ह्या प्रक्रिया एकाच वेळेस घडून येतात. जी राज्ये झपाट्याने विकास करत आहेत त्यांचाच शहरीकरणाचा वेग अधिक आहे. महाराष्ट्र राज्यातील जिल्हयाच्या विकासांमध्ये भिन्नता आहे. त्यामुळे जिल्हयावार शहरीकरणाच्या विविध पातळ्या आढळतात. विदर्भातील नागपूर विभागामध्ये नागपूर जिल्हयात विकास व शहरीकरण जास्त घडून आले आहे. तर इतर जिल्हयात ही क्रिया मंद आहे.

शहरीकरणामुळे जीवनाची पातळी उंचावते. आरोग्याचा व शिक्षणाचा दर्जा सुधारतो. त्याचबरोबर आजूबाजूच्या खेड्यांचासुद्धा विकास होत असते. एकूणच शहरीकरणाला एक चांगली बाजू आहे. परंतु विकासाबरोबरच शहरीकरणाची काळी बाजू दूर्लक्षित करून चालणार नाही. शहरीकरणामुळे शहरातील सेवासुविधांवर मोठ्या प्रमाणात ताण वाढतो. लोकसंख्येला आवश्यक असलेल्या सेवासुविधा कमी पडू लागतात. त्या पुरवठ्यांना स्थानिक संस्थांना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते. वाढत्या शहरीकरणामुळे घराच्या वाढत्या किंमती, गलिच्छ वस्ती, दारिद्र्य, पाणी पुरवठा, वाहतूक, प्रदूषण, टाकाऊ कचरा, आरोग्य इत्यादी समस्या निर्माण होतात. शहरीकरणामुळे होणारे संभावित दुष्परिणाम कमी करण्यासाठी सर्वानीच आतापासून विचार करायचास पाहिजे. नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून आपले शहर 'स्मार्ट शहर' करणे काळाची गरज आहे. म्हणून त्याचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. वर्ष 2015 मध्ये "नागपूर विभागातील शहरीकरणाची प्रवृत्ती - एक आर्थिक अध्ययन" या विषयावर प्रबंध राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज,

Principal
Meth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Science College
Smt. Godawari Devi Saraf Science College
Tumsar

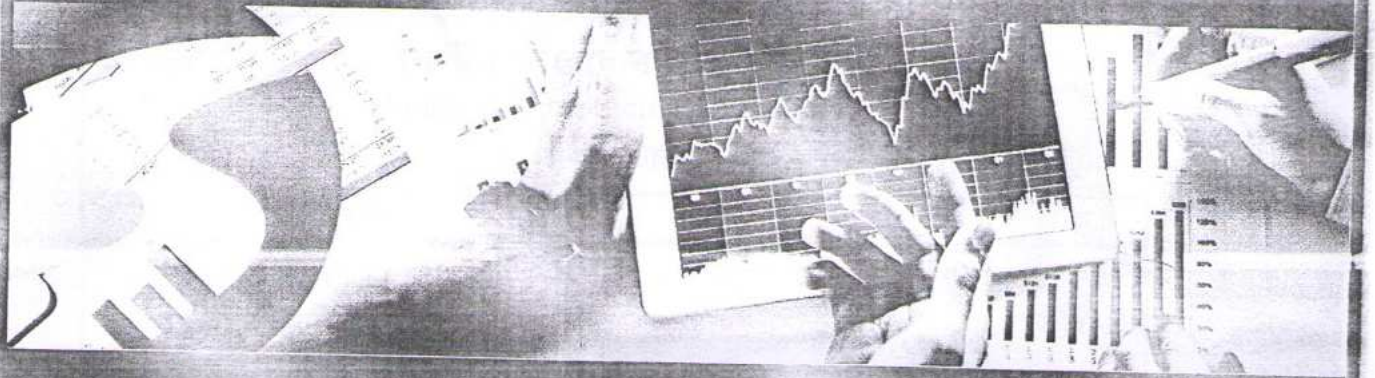
अ. क्र.	शोधनिबंध	पृष्ठ क्र.
15	नागपूर विभागातील वाहतूक व दळणवळणाच्या साधनांचा विकास व शहरीकरण	113
16	भारतातील शहरीकरणाची प्रवृत्ती : संतुलित विकासापुढचे आव्हान	121
17	भारतातील शहरीकरणाचे धोरण : एक विवेचन	127
18	शहरीकरणावर परिणाम करणारे घटक : विशेष संदर्भ नागपूर विभाग	137
19	वाढत्या शहरीकरणाचा नागरी सुविधांवर पडणारा ताण : एक विवेचन	144
20	शहरीकरण : विकसीत देश व भारत	151
21	गलिच्छ वस्तीचे स्वरूप - विशेष संदर्भ नागपूर शहर	159
22	नागरी शासन संस्थेचे उत्पन्न व खर्च : विशेष संदर्भ नागपूर विभागातील नगरपालिका व महानगरपालिका	167
23	भारतीय शहरीकरणाचा एक घटक : स्थलांतर	174
24	नागपूर विभागातील शहरीकरणाची प्रवृत्ती	182

1. नागपूर विभागातील शैक्षणिक आणि आरोग्य विषयक घटकांचा शहरीकरणावर परिणाम

Multidisciplinary National Research Journal on Social Issues and Problems, Volume No. 01, Issue No. 02, July - Dec. 2012, ISSN No. 2278 - 3199

शहरीकरणामुळे देशाच्या आर्थिक व सामाजिक विकासाचा चेहरा मोहयच बदलून जातो. संपन्न देशात शहरीकरणाचे प्रमाण 80 टक्केपेक्षा जास्त झालेले आहे. तर भारताचे शहरीकरण 31.16 टक्के झालेले आहे. आज अमेरिका, जपान, इंग्लंड, स्वित्झरलंड या देशांमध्ये साक्षरतेचे प्रमाण, शिक्षण सुविधा, आरोग्य सुविधा, शुद्ध पिण्याचे पाणी, गहण्याची सुविधा जास्त आहे. म्हणून वर्तमानकाळात शहरीकरणाला मानवी जीवनातील एक आवश्यक अंग, समाजामध्ये शहरीकरणाला मानवी जीवनाचा एक आवश्यक घटक, सहयोगी पर्याय तसेच क्षेत्राच्या उन्नतीचा व संपन्नतेचा एक महत्त्वपूर्ण निर्देशक मानण्यात येऊ लागले आहे.

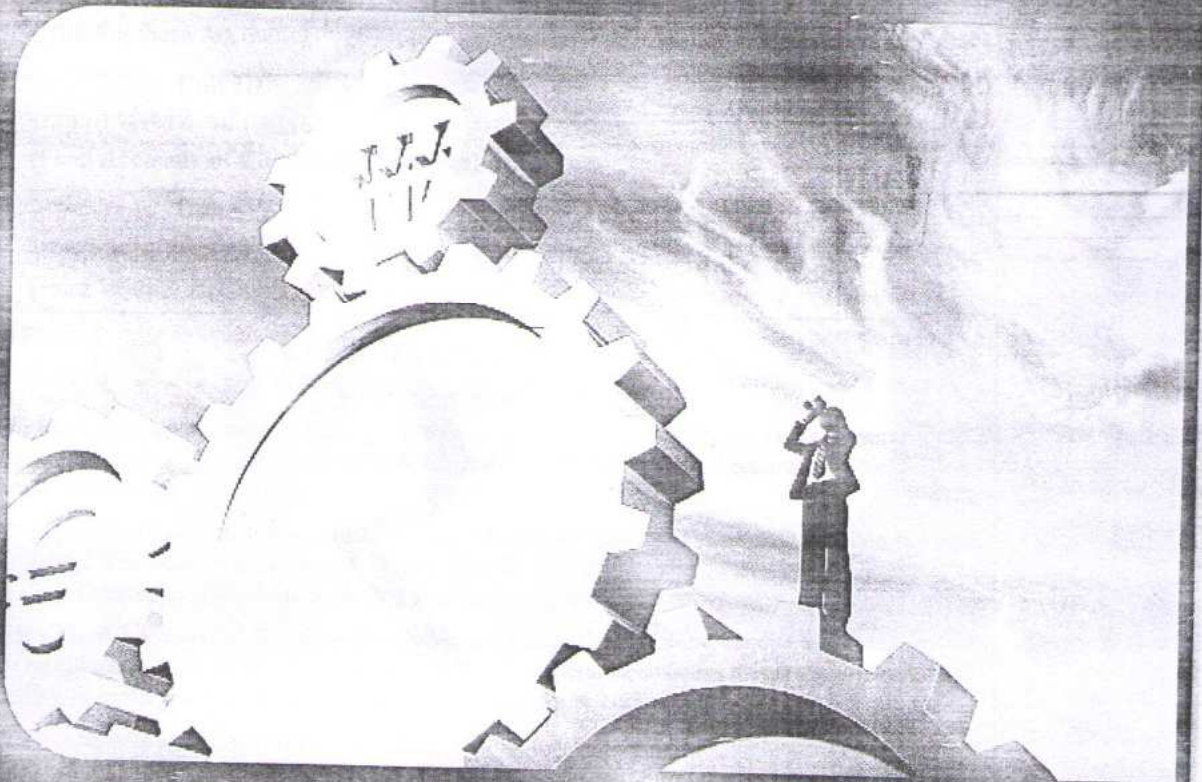

Principal
Smt. Narsingdas Mof Arts, Commerce &
Davardevi Saraf Science College
Tumkur

वित्तीय लेखांकन

(FINANCIAL ACCOUNTING)

बी.कॉम् प्रथम वर्ष, सेमेस्टर I

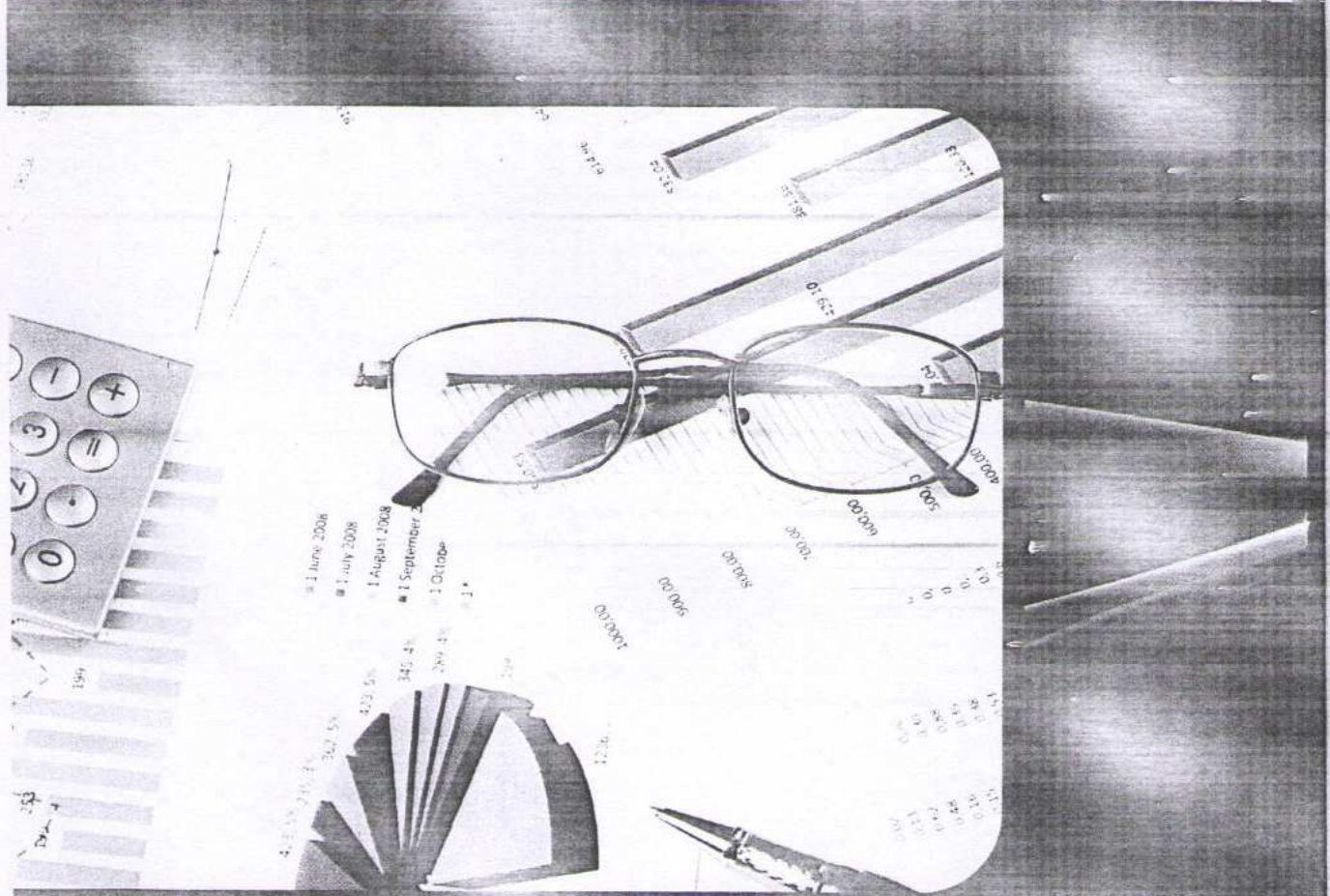
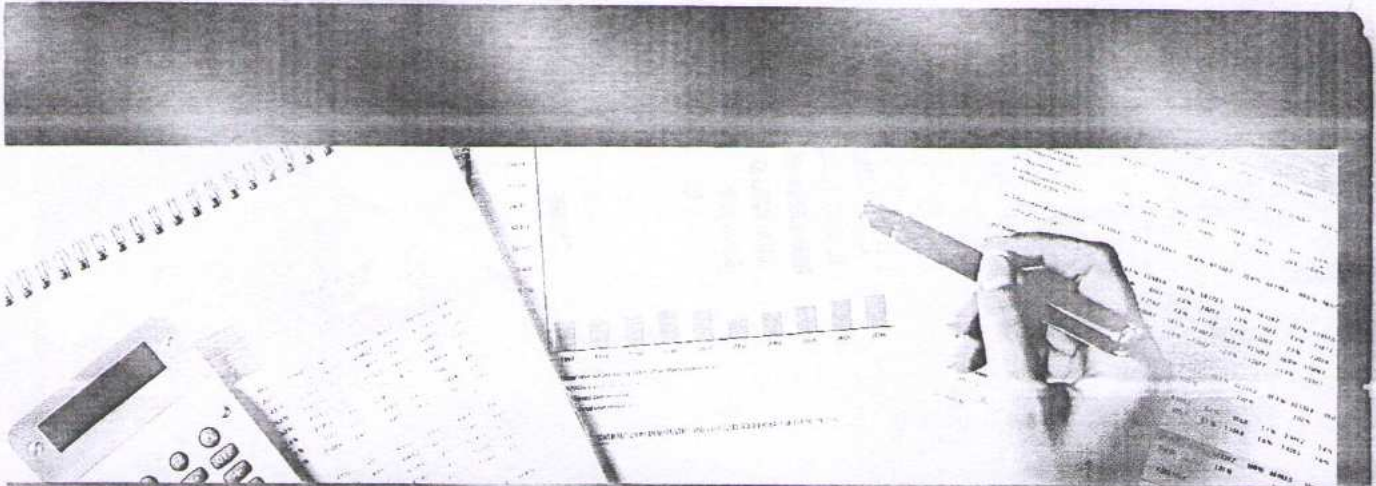

डॉ. प्रकाश देहलीवाल

डॉ. एम. टी. लांबट

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gostavaridevi Saraf Science College
Tumkur.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

व्यावसायिक संचार और प्रबंधन

(Business Communication & Management)

For B.Com. Second Year,
Semester-III

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Geetavandevi Saraf Science College
Tumsak.

डॉ. हितेश कल्याणी

Das Ganu Prakashan, Nagpur

व्यावसायिकसंचार और प्रबंधन • डॉ. हितेश कल्याणी • Das Ganu Prakashan, Nagpur

Das Ganu Prakashan
Pratibha Book Distributors

Above Maratha Mandir, Rani Zansi Sq.,
Sitabuldi, Nagpur-440 012 Ph.: 2547129

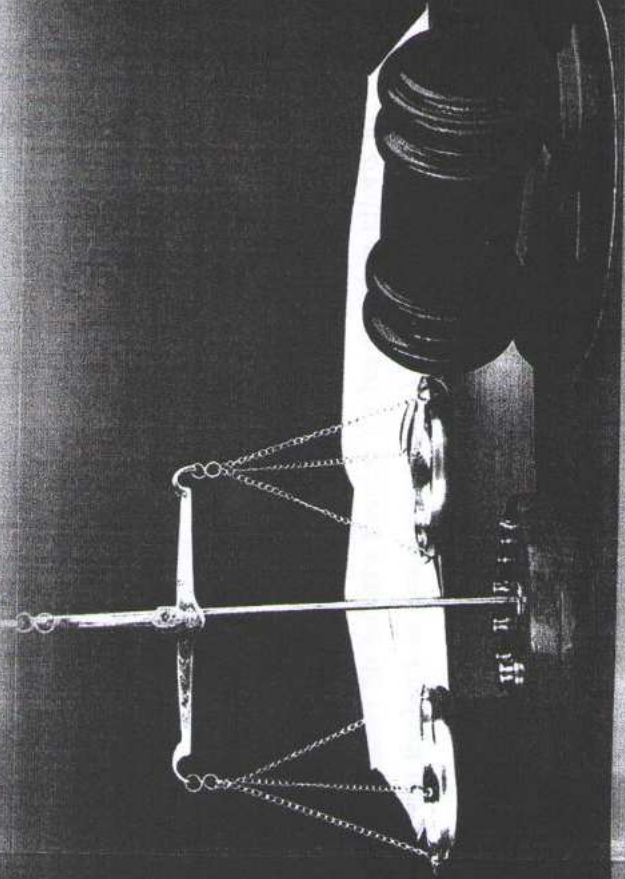
9 789384 336431

ISBN-978-93-84336-43-1

Industrial Law

Dr. Hitesh A. Kalyani

Dr. Nusrat Z. Hirani

SIR SAHITYA KENDRA

Industrial Law

Dr. Hitesh A. Kalyani, Dr. Nusrat Z. Hirani

Dr. Hitesh A. Kalyani

Dr. Hitesh A. Kalyani is working as an Assistant Professor in S.N. Mor College, Tumsar. He has done M.Com, M.A. (Economics), M.A. (Sociology), M.Ed., M.B.A. and M. Phil (Commerce) and NET (Commerce). He has almost twelve years of teaching experience. He has participated in many national and international conferences, seminars etc. and presented papers also. The author can be reached at kalyanihitesh@yahoo.com for the feedback.

Dr. Nusrat Hirani

Dr. Nusrat Hirani is Assistant Professor at G.S. College of Commerce & Economics, Nagpur. She has a teaching experience of over 15 years. She has authored a book on company law and has published papers in reputed national and international journal.

ISBN: 978-81-938888-0-3

₹ 250/-

SIR SAHITYA KENDRA

Ganraj Appar, Rajapeth Bus Stop, Hudkeshwar Road, Nagpur-46

M. : 9860229431, 9518777944

E-mail : sanjayhireskp@gmail.com

Principal

Smt. Narsingdas Mor Arts, Commerce & Smt. Godavaridani Saraf Science College
Tumsar

- ◆ Published by
Sanjay H. Thakre
Sir Sahitya Kendra
Shop No. 12, Ganraj Apartment,
Rajapeth Bus Stop,
Hudkeshwar Road, Nagpur-34
Mo. 9860222941, 9561865019
Email : sanjaythakre.sskp@gmail.com

- ◆ **INDUSTRIAL LAW**
- ◆ **ISBN - 978-81-938888-0-3**
- ◆ **Publication No : 171**
- ◆ **First Edition - Dec. 2018**
- ◆ **Type Setting :**
Prasad Creation, Nagpur
- ◆ **Ru. : 250/-**
- ◆ **Publishers :**
Labhansh Pustkalaya
Ganraj Apartment,
Rajapeth Bus Stop,
Hudkeshwar Road, Nagpur-34
Mo. 9860222941, 9561865019

PREFACE

Industrial Law relates to the laws governing industrial enterprises. The smooth functioning of any enterprise depends upon two primary factors; the management and the workers. Industrial law enables these factors to understand their rights, duties, liabilities and obligations. Laws relating to payment of wages, minimum wages, bonus, gratuity, child labour, trade unions etc are some of the landmark laws that have shaped the industrial growth of our country.

The aim behind writing this book is to acquaint undergraduate students with the basic industrial laws. It has been framed keeping in mind the syllabus prescribed by Rashtra Sant Tukadoji Maharashtra Nagpur University for B.Com Semester VI students.

This book explains in a simple manner the terminology used in industrial laws and lists out step by step the rules applicable to industries, penalties prescribed, the governing authorities and their powers. The latest amendments upto 2017 have been incorporated wherever relevant.

We are grateful to our students for being the inspiration behind this book. We acknowledge the efforts of Shri. Sanjay Thakre, publisher Sir Sahitya Kendra for his untiring efforts in bringing out the book in time for semester VI students.

Your Valuable feedback is welcome.

Authors

Dr. Hitesh A. Kalyani
Dr. Nusrat Z. Hirani

Principal

**Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar**

Industrial Law
B.Com. VI Semester
Syllabus

Level of Knowledge : Basic Conceptual Knowledge

Objective : To make students aware about Various Laws relating to Industries [with amendments up to June 2016 in respective Acts]

DEDICATED TO

MY GRANDFATHER

LATE SHRI ISHWARDAS T. KALYANI

WHO HAD ALWAYS BEEN SILENT
 SUPPORTER IN MY LIFE.

Dr. Hitesh A. Kalyani

DEDICATED TO

MY PARENTS AND STUDENTS FOR

BEING AN ETERNAL

SOURCE OF INDIPIRATION.

Dr. Nusrat Z. Hirani

Principal

Smt. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
 Science College
 Tumsar

UNIT - I

i) Indian Factories Act-1948 :

Important Definitions, Object & Scope, Provision regarding workers Health, Provision regarding Safety of Workers,

ii) Rules regarding Labour Welfare, Provision regarding Adults, women workers and Young Workers.

iii) Industrial Dispute Act-1947 :

Concept, Objectives and Significance, Authorities for settlement of Industrial Dispute-their work procedure & Powers, (iv) Concept and Distinction between Strike, Lockouts, Layoff & Retrenchments

Unit-II

i) Law relating to Wages :

Object, Scope and Application of Minimum Wages Act-1948 and Payment of Wages Act 1936

ii) Law Relating to Bonus and Gratuity :

Object, Scope and Application of Payment of Bonus Act 1965 and Payment of Gratuity Act 1972

iii) Law Relating to Employee State Insurance and Provident Fund :

Object, Scope and Application of The Employee's State Insurance Act 1948 and Employee's Provident Fund & Miscellaneous Provision Act 1952

INDEX

iv) Law Relating to Workmen Compensation and Maternity Benefits :

Object, Scope and Application of Workmen Compensation Act-1923 and Maternity Benefits Act 1961

UNIT-III

i) Child Labour (Prohibition and Regulation) Act 1986 :

Object Scope and Application

ii) Trade Union Act 1926 :

Object Scope and Application. Registration of Trade Union.

iii) International Labour Organization (ILO) :

Background and Importance of ILO and its impact on Indian Labor Laws

iv) Contract Labour Act :

Object Scope and Application

UNIT-IV

i) Meaning and Nature of Industrial Estate :

Software Technology Park, SEZ, Co-operative Industrial Estate

ii) Intellectual Property Rights Law In India :

Object and Scope of Patent, Copyrights, Trademark and Industrial Design

iii) Procedure for registration of Trademarks and Copyrights.

iv) Environment Protection Act - 1986 :

Objective and Scope, Location of Industries, Processes & Operation, offense and Penalties

Unit-I

1. Indian Factories Act-1948 1 to 26

2. Industrial Dispute Act-1947 27 to 56

Unit-II

3. Minimum Wages Act-1948 57 to 67

4. Payment of Wages Act - 1936 68 to 79

5. Payment of Bonus Act - 1965 80 to 96

6. Payment of Gratuity Act - 1972 97 to 108

7. The Employee's State Insurance Act - 1948 109 to 125

8. Employee's Provident Fund & 126 to 140

Miscellaneous Provision Act - 1952

9. Workmen Compensation Act-1923 141 to 161

10. The Maternity Benefits Act - 1961 162 to 173

Unit-III

11. Child Labour (Prohibition and Regulation) 174 to 179

Act - 1986

12. Trade Union Act-1926 180 to 186

13. International Labour Organization (ILO) 187 to 192

14. Contract Labour 193 to 197

Unit-IV

15. Industrial Estate (Regulation and 198 to 207

Abolition) Act - 1970

16. Intellectual Property Rights Laws (IPR) 208 to 222

17. Environment Protection Act 1986 223 to 232

डॉ. प्रकाश देहलीवाल हे गेल्या तीन दशकांपासून गोंदिया शिक्षण संस्थेच्या विविध महाविद्यालयात वाणिज्य विभागाचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत असून सध्या एस.एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर येथे कार्य करीत आहेत.

बी. कॉम. परिक्षेत त्यांना स्व. श्री. मनोहरभाई पटेल स्मृती स्वर्णपदक प्राप्त झाले असून एम. कॉम. मध्ये ते रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठात पाचवा मेरिट होते.

सी. जे. पटेल कॉलेज, तिरोंडा येथे त्यांनी एन.सी.सी. अधिकारी म्हणून कार्य केलेले आहे, तसेच एम. बी. पटेल महाविद्यालय, देवरी येथे कार्यकारी प्राचार्य म्हणूनही कार्य केलेले आहे.

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ आणि गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली यांच्या पाठ्यक्रमानुसार त्यांची वाणिज्य शाखेतील विविध विषयांची पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत.

त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली तीन विद्यार्थ्यांना पी.एच.डी. पदवी प्राप्त झाली आहे.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षेत मूल्यांकन करण्याचे श्रेय त्यांना लाभले आहे, तसेच रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर येथे त्यांनी चौकशी समितीचे सदस्य म्हणून अनेकदा कार्य केलेले आहे.

आपल्या संपूर्ण शैक्षणिक जीवनामध्ये त्यांनी महाविद्यालय स्तरावर आणि विद्यापीठ स्तरावर विविध पदांवर कार्य केले असून लेखनाच्या क्षेत्रात त्यांचा सिंहाचा वटा आहे.

विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स

विज्ञानी महिला महाविद्यालया जवळ
दक्षिणामूर्ती रोड, महाल, नागपूर-३२

ISBN 978-93-82351-91-7

ISBN 938235191-7

9 789382 351917

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Govt. Vidarbha Institute Of Science and Humanities, Amravati.

ICSSR Govt. of India Sponsored Two Day Interdisciplinary
National Conference

9th & 10th Januray 2015

IMPACT OF SOCIAL REFORM MOVEMENTS ON MODERN MAHARASHTRA

PROCEEDINGS

ISBN 978-81-921-111-1-1

Editor

Dr. Sheela Umale (Chaple)

Dr. Nalini K. Tembhekar

Dr. B. R. Maske

Dr. G. S. Mahadik

Principal
Koth Narsingdas Jior Arts, Commerce &
Smt. Godavaricivil Savai Science College
Tumsar

Organized By
Department of History
Govt. Vidarbha Institute Of Science
and Humanities, Amravati.

Conclusions : The modernisation of agriculture and development of irrigation facilities play an important role in the development and alleviating rural poverty. Maharashtra has created large amount of irrigation potential. But the state is lagging in the utilisation of created potential. In terms of achievement the proportion of cultivated area under irrigation in cropped area has been always less than 18 per cent. Huge disparities in development of irrigation facilities are observed among the districts of the state. Western Maharashtra is more irrigated as compared to rest of the Maharashtra. Agricultural employment generation and income in agriculture sector has increased leading to overall development of that region. Regional disparities in actual irrigated area and potential created have shown profound impact on overall development of the region.

References

- 1) Rath, Nilkant and Ashok. K. Mitra (1989): 'Economics of Irrigation in Water Scarc Regions : A Study of Maharashtra,' Artha Vijnana, Vol. 1, March, pp 1-29.
- 2) Report of the Fact Finding committee (Sukhatankar Committee 1973) for Survey of Scarcity Areas, Govt. of Maharashtra, Bombay.
- 3) Report of the Drought Prone Re-Valuation Committee (Subramanian Committee 1987), Govt. of Maharashtra, Bombay.
- 4) P. Muthamurugan, P. Muthaiyan & B. Elumalai (2012) "Composite Index Analysis of Inter-Regional Variation in Agriculture Development in Tamil Nadu" International Journal of Social science and interdisciplinary research. Vol. 1 No. 4
- 5) Govt. of India (2002), 'Agricultural statistics at a Glance' Directorate of Economic and Statistics Ministry of Agriculture, Government of India, Delhi.
- 6) Govt. of Maharashtra (2002): Tenth Five Year Plan vol.I and Vol.II, Planning Department, Mumbai.
- 7) Govt. of Maharashtra (2005), 'Maharashtra State Development Report' State Plan Division, Planning Commission, Govt. of India.
- 8) Govt. of Maharashtra (2012), 'Infrastructure Statistics of Maharashtra State' Directorate of Economic and Statistics, Planning Department, Mumbai.
- 9) Govt. of Maharashtra (2010), 'Socio-Economic Abstract of Maharashtra' Directorate of Economic and Statistics, Mumbai.

Impact of Social Reform movement on Education system in Maharashtra

Amol M. Khanolkar

Asst. Prof. in English S.N. Mor Arts, Commerce & Smt. G.D. Saraf Science College
Dist. Bhandara 441001

Abstract :-

Although, the 18th century was under the conservative ideas and practices, the 19th century Maharashtra experienced several trends of reform movements, which brought out awakening in the society. This was the direct result of several factors took place in India in general and in Maharashtra in particular. Those factors were as the English education, contact with the western liberal thinkers, British administration, the work of missionaries, the idea of equality, The rule of law and the contribution made by press. The English education led people to revolt against ignorance, apathy, lethargy, superstition, fatalism and sloth. English language played very important role in communicating western ideas from one to another. It worked as a common platform for people in all sections, segments, culture and language groups. It brought to the notice of every one the flaws, shortcomings and lapses in Indian religions and social life and motivated them to follow the liberal concept advocated in western literature. This paper intends to focus on the impact of social reform on the Education system in Maharashtra.

Introduction :-

The movement of 19th century Maharashtra was a mixed result of indigenous traditions and western education. The impact of western education was evident on the educated people of Maharashtra. The mass movement was carried out by other leaders inspired by tradition of saints like Dnyaneshwar, Eknath, Chakradhar, Tukaram etc. And Kinglakeshwarji. In 19th century Maharashtra, reformists tried to examine critically social system, religious beliefs and educational system. They gave priority to reform as against political freedom. In their reform efforts, they had to contend with stiff opposition from the conservatives. For most among the reformists were Acharya Balshastri Jambhekar, who condemned evil customs of sati and female infanticide. Jyotibaphule who revolted against the unjust caste system and upheld the cause of untouchables and education of women of lower class. Sawitribai Phule who stepped out to educate the girls from lower class. Justice Ranade pioneered Prarthana Samaj, an organisation for general, social and religious reform. Dhondo Keshavkar devoted his life to the cause of women's education.

Role of the British Rule in Social Reform :-

The year 1818 was the beginning of the modern times in Maharashtra. Where the people confronted with British rulers and their way of life which was new for them. The Britishers adopted a wider perspective in the passage of time to enable them to establish peace and order in society. The British officers like Mountstuart Elphinston who came to India believed in reasons. They opened schools and colleges where Indian students got opportunity to study the English literature. Among the British officials, who were responsible to start the western education in Maharashtra, Mountstuart Elphinston's contribution was much more. Elphinston established a system of education in Maharashtra. He improved the mode of teaching at the native schools, increased number of schools, supplied with school books, encouraged

ISBN-978-93-84021-20-7

12

Principal

Smt. Narsingdas Mor Arts, Commerce & Smt. Godavaridevi Saraf Science College

3

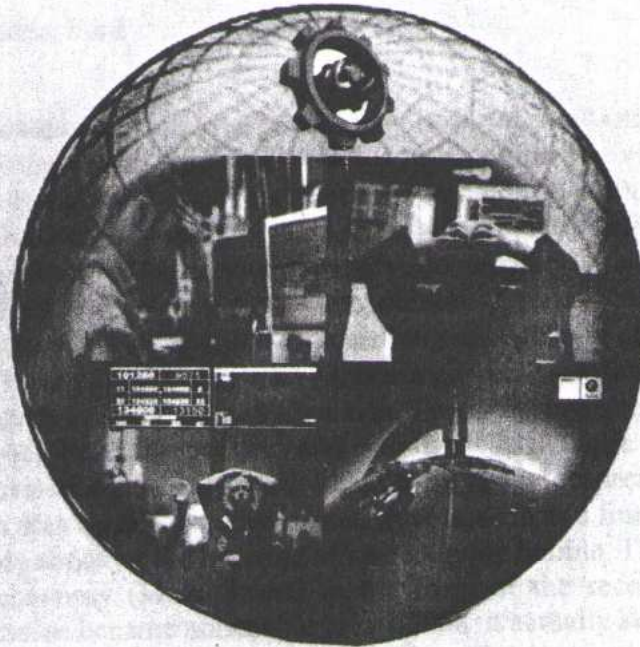
61

**UGC SPONSORED
ONE DAY STATE LEVEL SEMINAR
ON**

3

**GLOBAL RECESSION AND
LOCAL REFLECTION**

GRLR-2014

[Signature]
Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College
Tumsar

Gondia Education Society's
Department of Commerce

**SETH NARSINGDAS MOR COLLEGE OF ARTS & COMMERCE
AND SMT. G. D. SARAF SCIENCE COLLEGE**

Tumsar - 441912, Maharashtra

Impact of Global Recession on Automobile Industry

Dr. M. T. Lambat

Associate Professor

S.N.Mor College, Tumsar. Dist. Bhandara

Abstract: The world economy has been severely affected by the global recession which started from the second quarter of 2007 triggered by the financial crisis. The auto industry in the U.S. faced the most severe difficulties which threatened its survival after the recession. In the U.S. especially the "Big 3" the General Motors, Ford, and Chrysler struggled to stay in the business. This paper analyses the impact of recent downturn on U.S. auto industry in general, and the demand of Ford vehicles in particular. The study also discusses the past and present performance of Ford Motor Company in the light of changing economic conditions at home and abroad. The empirical study uses twenty years sales data to estimate a time-series demand model for Ford vehicles. The study found that the demand for automobiles in the U.S is positively related to non-farm employment and single family housing start and negatively related to gas price and vehicle price.

Keywords: Vehicle, Time-series, Ford

Introduction:

Recession is a slowdown or a massive contraction in economic activities. A significant fall in spending generally leads to a recession. Such a slowdown in economic activities may last for some quarters thereby completely hampering the growth of an economy. In such a situation, economic indicators such as GDP, corporate profits, employments, etc., fall; typically defined as a decline in GDP for two or more consecutive quarters. A recession is typically accompanied by a drop in the stock market an increase in unemployment, and a decline in the housing market. A recession is generally considered less severe than a depression and if a recession continues long enough it is often then classified as a depression. A recession is a business cycle contraction. It is a general slowdown in economic activity. Macroeconomic indicators such as GDP (Gross Domestic Product), investment spending, capacity utilization household income, business profits, and inflation fall, while bankruptcies and the unemployment rate rise. Recessions generally occur when there is a widespread drop in spending (an adverse demand shock). This may be triggered by various events, such as a financial crisis, an external trade shock, an adverse supply shock or the bursting of an economic bubble. The financial crisis (Wall Street) spread to the real economy (Main Street) in the form of the recession we are currently experiencing. While the recession became noticeable in late 2008, it actually started much earlier. The National Bureau of Economic Research (NBER), which is the official arbiter of U.S. business cycles, dates the beginning at December 2007, yet there are signs of an economic slowdown as far back as early 2006. Business cycles are easy to see in retrospect from the data. The broadest indicator of economic activity is real gross domestic product (GDP), which is the sum of consumption expenditure (C), investment expenditure (I), government expenditure (G), and expenditures on net exports (NX). Most recessions are caused by a decrease in total expenditure on domestic goods and services. GDP has slowed and actually decreased since the beginning of the economic turmoil.

Causes of Recession

- Credit crunch – shortage of finance (Credit Crunch explained)
- Falling house prices – related to shortage of mortgages and credit crunch
- Cost push inflation squeezing incomes and reducing disposable income
- Collapse in confidence of finance sector causing lower confidence amongst 'real economy'

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Maharashtra State Commerce Association

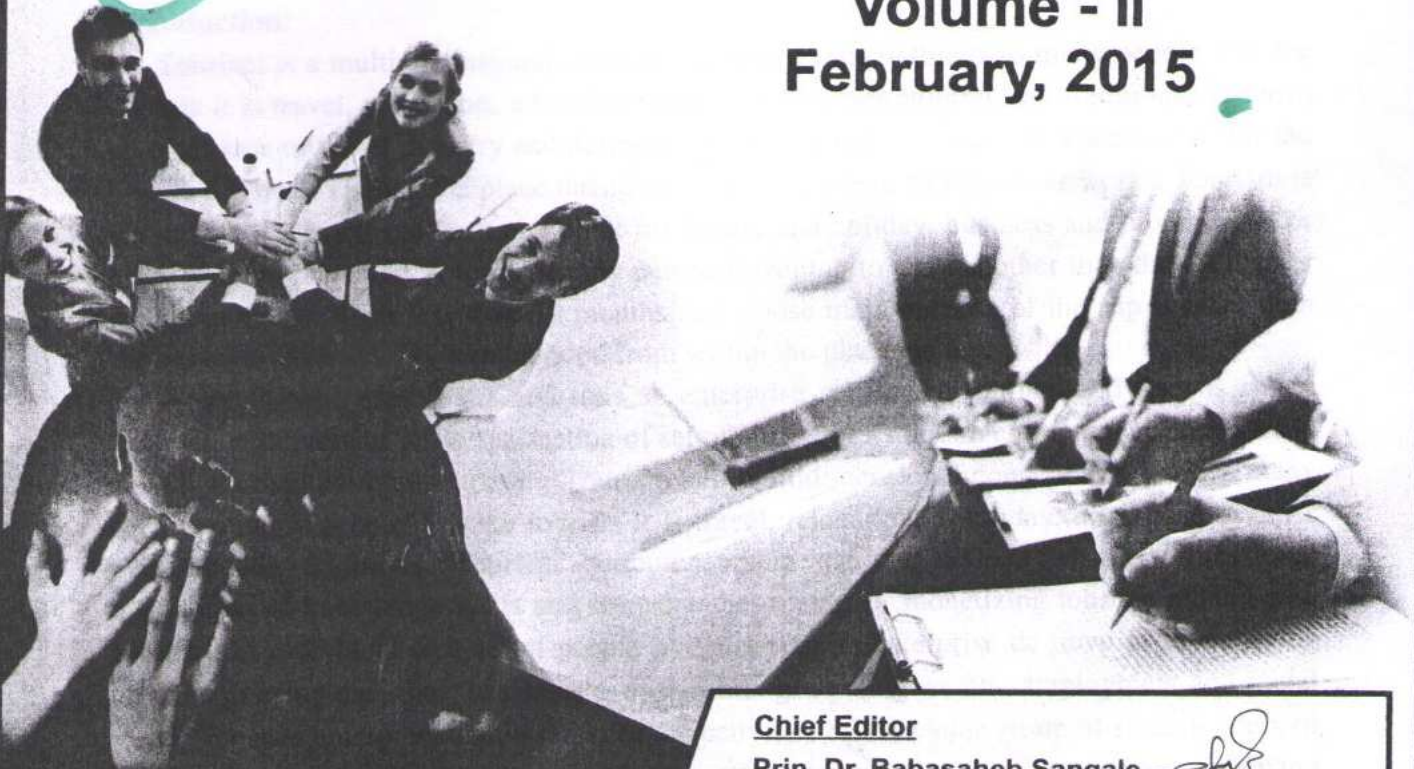
Commerce & Management
in 21st Century

4

Research Publication

(ISBN No: 978-93-84916-60-2)

Volume - II
February, 2015

Chief Editor

Prin. Dr. Babasaheb Sangale

Conference Secretary,
26th Maharashtra State Commerce Association

[Signature]
Principal

Smt. Godavari Devi Saraf Science College,
Tumsar.

Published by

Maharashtra State Commerce Association

Reg. No. मु.नं.नो. F/556 - 23/4/1985 सो. नं. क्र. महा. 612 - 20/3/1985

BJS
Bharatiya Jain Sanghatana

Prin. Dr. Babasaheb Sangale

Bharatiya Jain Sanghatana's

Arts, Science & Commerce College, Wagholi, Pune - 412207

Maharashtra State Commerce Association

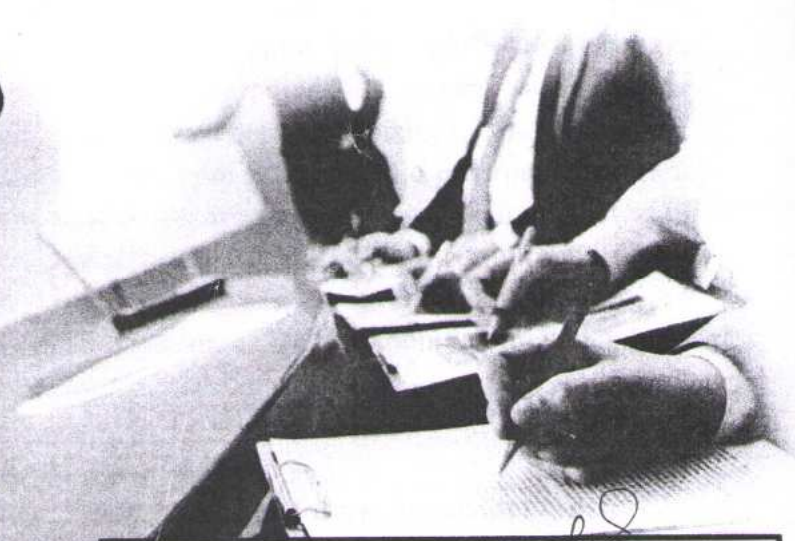
Commerce & Management
in 21st Century

Research Publication

(ISBN No: 978-93-84916-60-2)

Volume - I
February, 2015

Chief Editor

Prin. Dr. Babasaheb Sangale
Serg Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Science College, Shivajinagar, Pune
Conference Secretary,
26th Maharashtra State Commerce Conference
Tumkur

Published by

Maharashtra State Commerce Association

Reg. No. मु.नं.नो. F/556 - 23/4/1985 सो. नं. क. महा. 612 - 20/3/1985

Prin. Dr. Babasaheb Sangale

Bharatiya Jain Sanghatana's

Arts, Science & Commerce College, Wagholi, Pune - 412207

Dr. Konde + Dabe Liwal

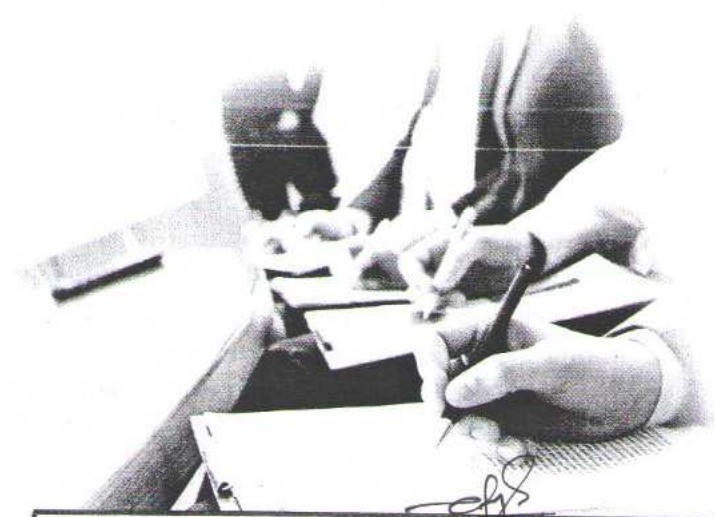
Maharashtra State Commerce Association

Commerce & Management in 21st Century

Research Publication

(ISBN No: 978-93-84916-60-2)

Volume - II
February, 2015

Chief Editor	Principal
Prin. Dr. Babasaheb Sangale	Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce & Science College Tumsar.
Conference Secretary,	
26th Maharashtra State Commerce Conference	

Published by
Maharashtra State Commerce Association

Reg. No. मु.नं.नो. F/556 - 23/4/1985 सो. नं. क्र. महा. 612 - 20/3/1985

Prin. Dr. Babasaheb Sangale
Bharatiya Jain Sanghatana's
Arts, Science & Commerce College, Wagholi, Pune - 412207

Maharashtra State Commerce Association

Commerce & Management
in 21st Century

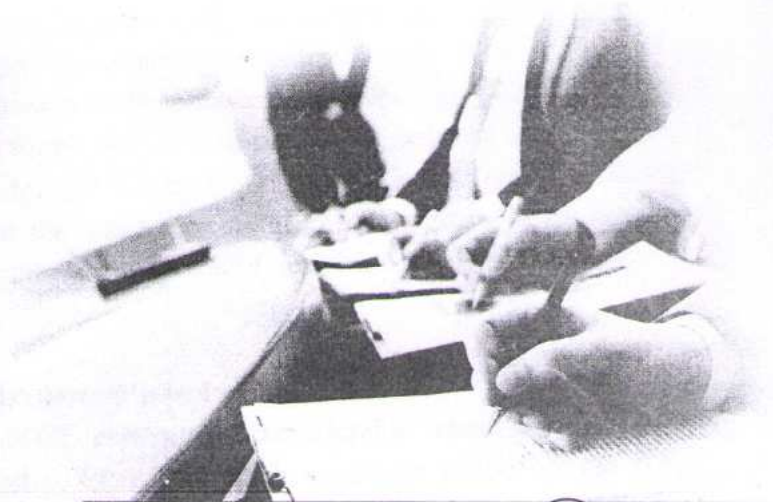

Research Publication

(ISBN No: 978-93-84916-60-2)

Volume - II
February, 2015

7

Chief Editor

Prin. Dr. Babasaheb Sangale
Conference Secretary
26th Maharashtra State Commerce Conference

Principal

Dr. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Published by

Maharashtra State Commerce Association

Reg. No. पु.नं.नो. F/556 - 23/4/1985 सो. नं. क्र. महा. 612 - 20/3/1985

Prin. Dr. Babasaheb Sangale

Bharatiya Jain Sanghatana's

Arts, Science & Commerce College, Wagholi, Pune - 412207

Maharashtra State Commerce Association

Commerce & Management in 21st Century

Research Publication

66

(ISBN No: 978-93-84916-60-2)

Volume - II

February, 2015

Chief Editor

Prin. Dr. Babasaheb Sangale
Conference Secretary
26th Maharashtra State Commerce Association
Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce & Science College
Tumsar
Sri. G. Jayaraj Saraf Science College
Tumsar

Published by

Maharashtra State Commerce Association

Reg. No. पु.नं.नो. F/556 - 23/4/1985 सो. नं. क्र. मरा. 612 - 20/3/1985

Prin. Dr. Babasaheb Sangale

Bharatiya Jain Sanghatana's

Arts, Science & Commerce College, Wagholi, Pune - 412207

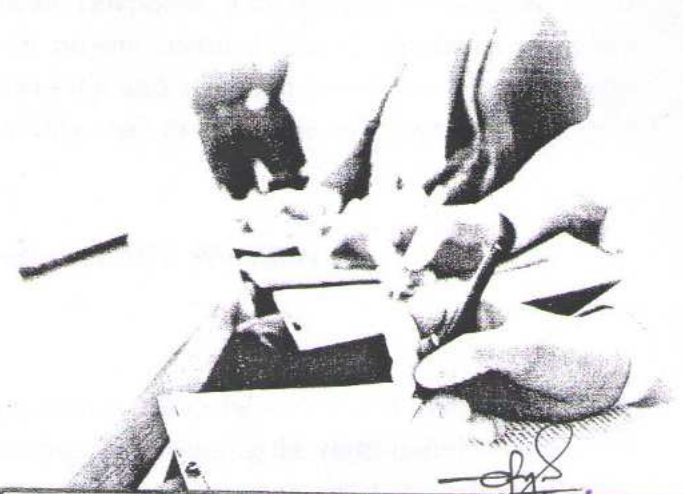
Maharashtra State Commerce Association

Commerce & Management in 21st Century

Research Publication

(ISBN No: 978-93-84916-60-2)

Volume - I
February, 2015

Chief Editor **Prin. Dr. Babasaheb Sangale**
 Conference Secretary
 26th Maharashtra State Commerce Conference

Principal
Gadh Narsingdas Mor Arts, Commerce & Science College Tumsar.

Published by
Maharashtra State Commerce Association

Reg. No. 11/1995-2001/995. | C. No. 11/1995-2001/995

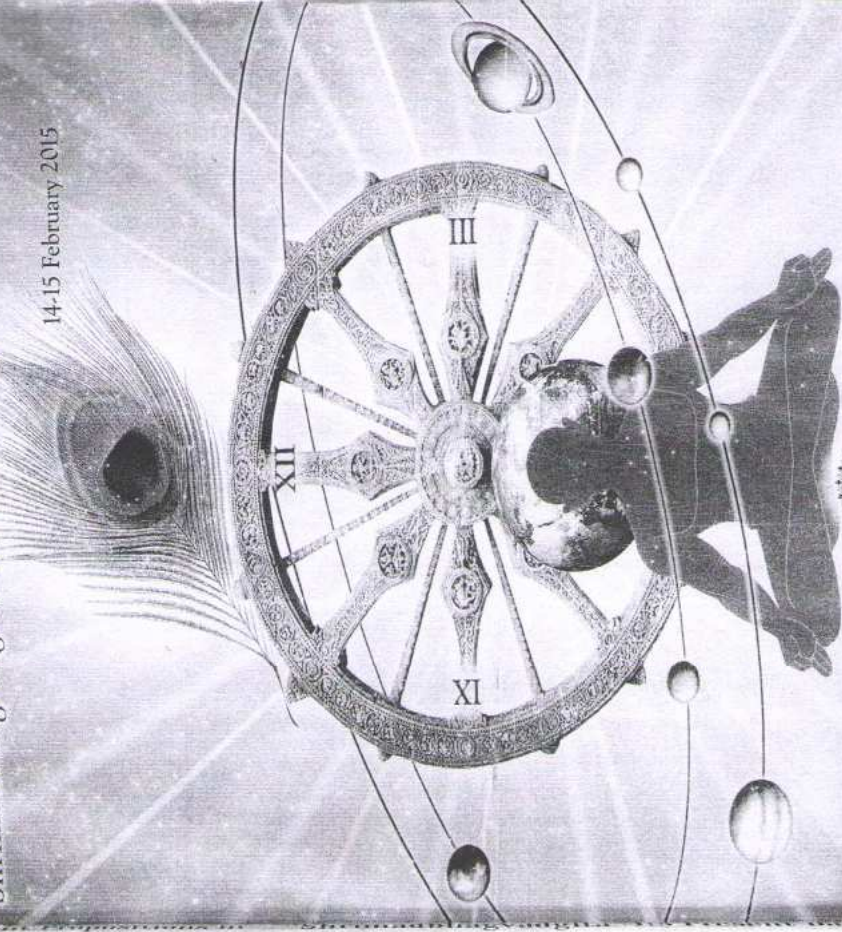

Prin. Dr. Babasaheb Sangale
Bharatiya Jain Sanghatana's
Arts, Science & Commerce College, Wagholi, Pune - 412207

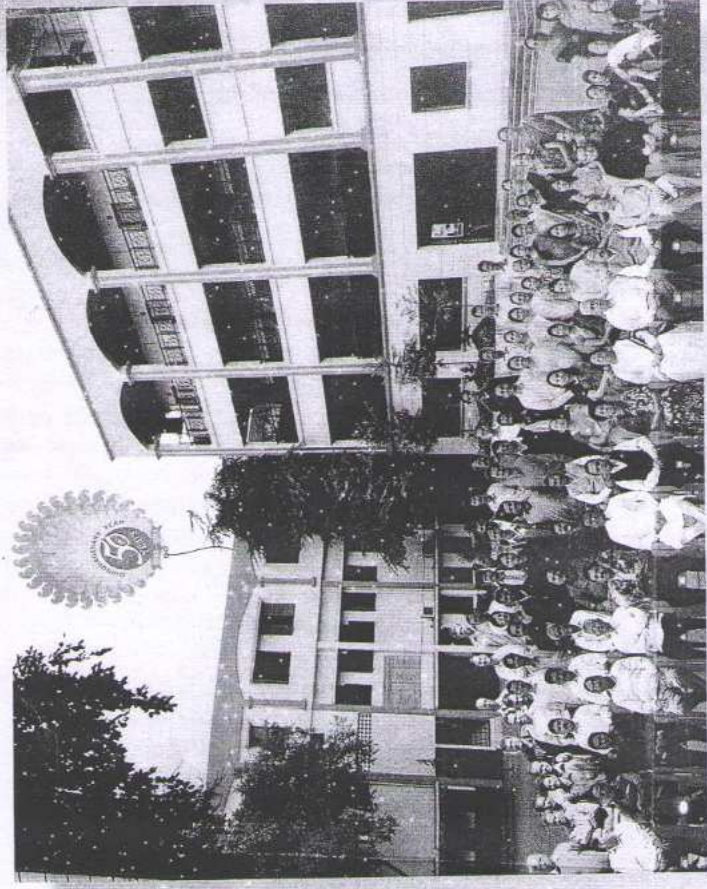
Proceedings of
UGC SPONSORED NATIONAL CONFERENCE

on
Management Propositions in
'Shrimadbhagvadgita' -Its Present Day Relevance

14-15 February 2015

Organized by
R. S. Mundle Dharmpeth Arts & Commerce College
Nayth, Ambazari Road, Nagpur-440 010
It is Accredited with "B" Grade by NAAC
www.rsmdacc.edu.in Tel / Fax : 0712-2557612

Dharmpeth Education Society's
R. S. Mundle Dharmpeth Arts & Commerce College
Department of Commerce
Golden Jubilee Celebrations 2014-15

J S B N

Principal
Smt. Geetavari Devi Saraf Science College
Tumsar.

Dr. Udayani
Extra

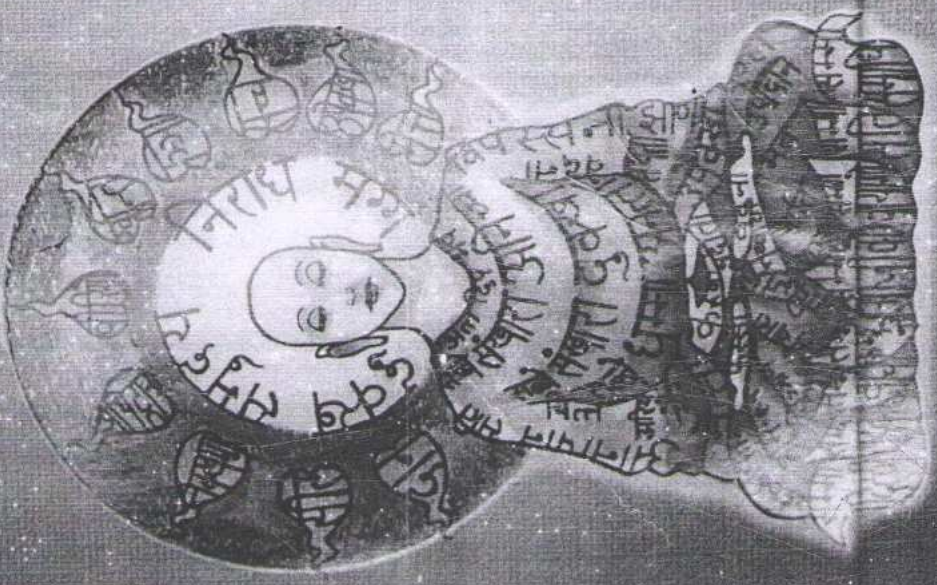

Dr. Udayani

50

191

Contribution of Buddhism to the Progress of Human Development Souvenir

Dr. Malvi Sakhar
Editor

63

About Department

Our Department is one of the prominent departments of the Nagpur University established in 1958. The most significant facts of this department is that, this department was established after the great conversion of Dr. Babasaheb Ambedkar in 1956. He converted millions of people into Buddhism. For the study and teaching of these people; Nagpur University took initiative and started this department. Our Department offers good research facilities to post graduate students. Under this department, M.A. in Pali, M.A. in Buddhist Studies, M.Phil. in Pali and Buddhism are taught. Many Students have been awarded M.Phil. and Ph.D. Degrees from this department. Many Ph.D. Students are taking advantage of National Fellowship like JRF, SRF, RGF, MAKAF etc. Many Thinkers & Scholars of National & International repute visited the department.

Department of Pali & Prakrit

Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.
Phone : 0712-2440347 email : paliprakrit1958@gmail.com

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gestavadevi Saraf Science College
Tumsar.

Editorial Board

Chief Editor :
Dr. Malti Sakhare

Editors:
Dr. Balchandra Khandekar &
Dr. Niraj Bodhi

ISBN : 13-978-81-920620-8-2
First Published : December 2014

© HOD, Department of Pali & Prakrit,
Rashtrasant Tukadoji Maharaj
Nagpur University, Nagpur.

Published by :
Department of Pali & Prakrit,
Rashtrasant Tukadoji Maharaj
Nagpur University, Nagpur.

Contact : 0712-2440347
E-mail: paliprakrit1958@gmail.com

Composing & Printing :
Nirmay Creative Point
Nava Nakasha, Nagpur.

Cover Page Design by :
Akvil Sakhare

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavari Devi Saraf Science College
Tumkur.

Disclaimer: The present anthology contains research papers presented at the UCC sponsored Interdisciplinary International Seminar on "The Contribution of Buddhism to the process of Human Development" held on 7 & 8 February 2014. Hence the Anthology or any part of it may not be reproduced in any form without the prior permission & information of the HOD, Department of Pali & Prakrit, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.

The Board of Editors and the Publisher may or may not be agree with the views of the research paper writers printed in this anthology. Individual authors are responsible for the authenticity of published matter of the research papers.

Editor's Note

Buddhism greatly influenced the human society. It gave to people a simple and popular religion. It rejected ritualism, sacrifices and dominance of priestly class. It has also left its permanent mark on religious thought. Buddhism appealed to the masses on account of its simplicity, use of vernacular language in its scriptures and teachings and monastic order. Buddhism left deep impact on the society. It gave serious impetus to democratic spirit and social equality. It opened its doors to women and shudras. Buddhism encouraged abolition of distinctions in society and strengthened the principle of social equality.

The main contribution of Buddha was philosophical, but practical too. Even before Buddha's time, many basic concepts, such as Samsara, Jhana, Impermanence etc were already well established. The Buddha's main contribution was the methods. By Buddha's time, the idea of ridding one's defilements (greed, hatred, desire) etc, were well established.

The Buddha's contribution was a "revolutionary" new method, the Middle Way. "Two extremes are to be avoided; they do not bring virtue, insights or wisdom. The two extremes are indulgence in pleasures, and indulgence in pain. The Middle Way is the best". The Middle Way is also called the 8-fold Path, & is divided into 3 sections: Morality, Concentration and Wisdom. It seeks to develop morality, then from that basis of a clear conscience, develop concentration, and with a sharp mind, develop insights into oneself (wisdom). With wisdom, one learns to work with oneself and starts to transcend pain and pleasure, transcend cravings and transcends Ignorance. One then gains Enlightenment.

The main contribution of Buddhism to human life is in the domain of architecture, sculpture and painting. The stupas, viharas, chaityas that were built at Sanchi, Bahrut, Bodhgaya,

wesul/kaz

3

12

70

ISBN 978 - 81 - 922784 - 3 - 8

University Grants Commission Sponsored
NATIONAL SEMINAR
ON

**"INDIAN DEMOCRACY :
CONTINUITY & CHANGE"**

On 11th October 2014

Organized By

Department of Political Science

S. S. Girls' College, Gondia

Editor in Chief

Dr. N. K. Bahekar

Editors

Prof. A. B. Satpute

Prof. S. S. Rahul

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Estd. 1970

Gondia Education Society's

S. S. GIRLS' COLLEGE

GONDIA 441601 (MAHARASHTRA)

Re-Accredited 'B' by WAAC, Bangalore

Affiliated to Peshwasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur

Our Source of Inspiration

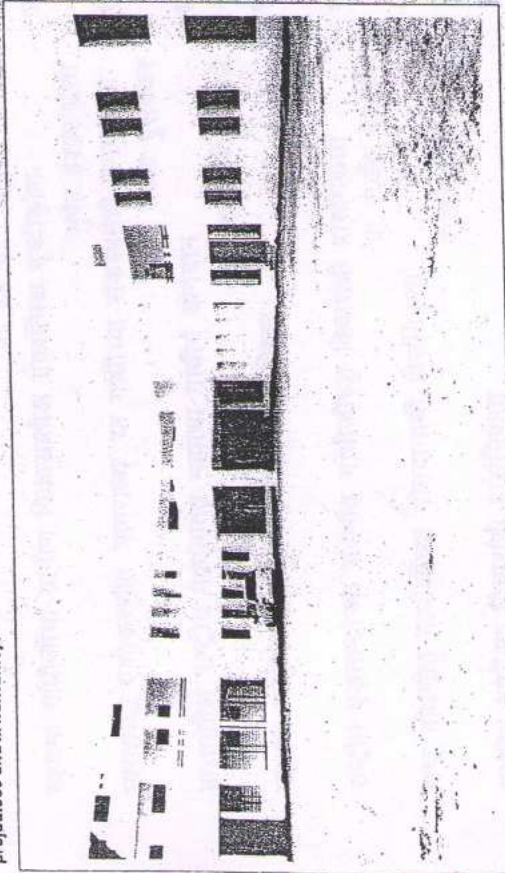
Hon'ble Shri Praful Patel
Patron

Gondia Education Society's

C.J. PATEL COLLEGE, TIRORA

VISION

The college is having its Vision statement 'SA VIDYA YA VIMUKTAYE', which is in tune with objective of touching the heart of society and vows that students could get rid of all the barriers of prejudices and ill humanity.

MISSION

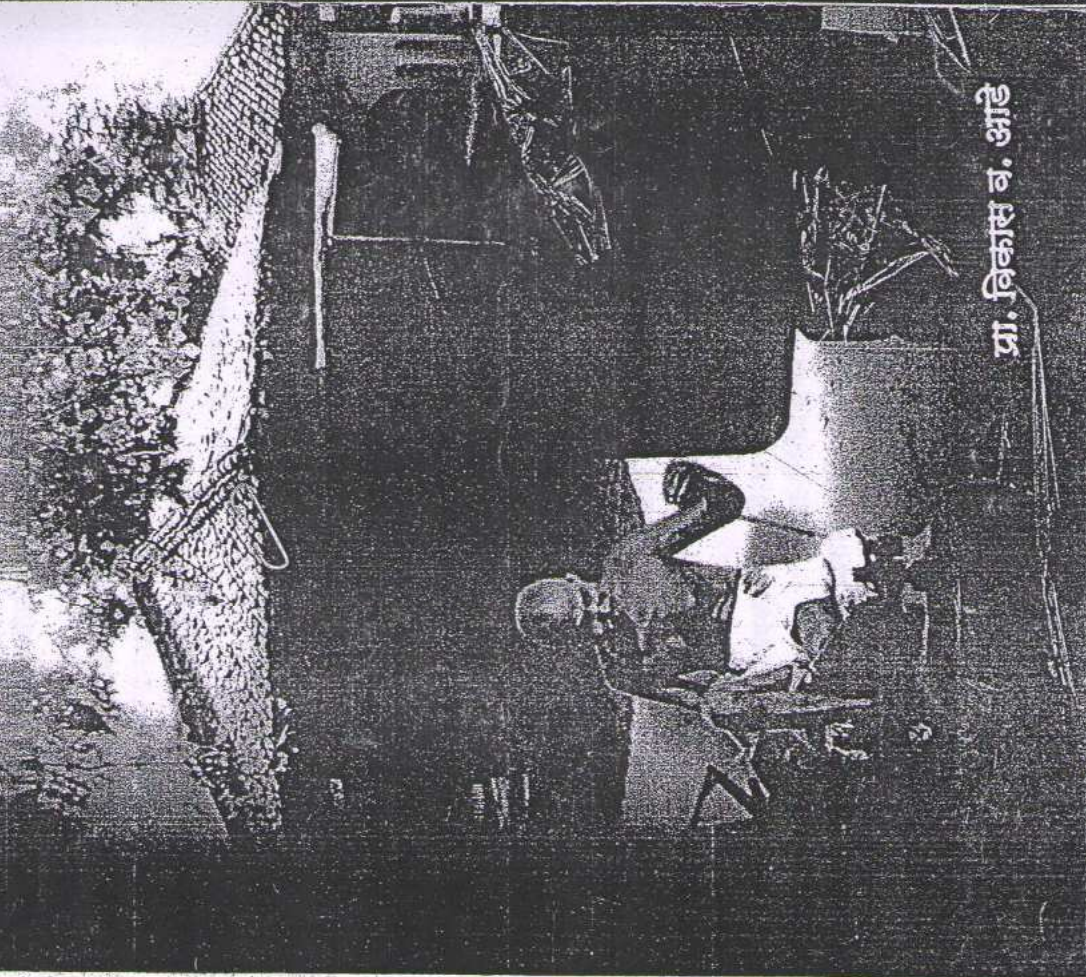
" We at C. J. Patel College, at Excellency in Higher Education, all over development of individual personalities and making them patriotic, responsible and useful member of the society. " To be a Leader in providing career-focused, high quality, innovative Training & Educational Solutions, with excellence.

राष्ट्रीय एकात्मता
आणि
महात्मा गांधी

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf School
Tirora

राष्ट्रीय एकात्मता आणि महात्मा गांधी

प्रा. विकास व. आडे

Shri. werulker

13
14

15

14

ISBN 978 - 81 - 922784 - 4 - 5

Mr. Rathod

72

University Grants Commission Sponsored
NATIONAL SEMINAR

On 11th October 2014

15

ONE DAY
NATIONAL SEMINAR
ON

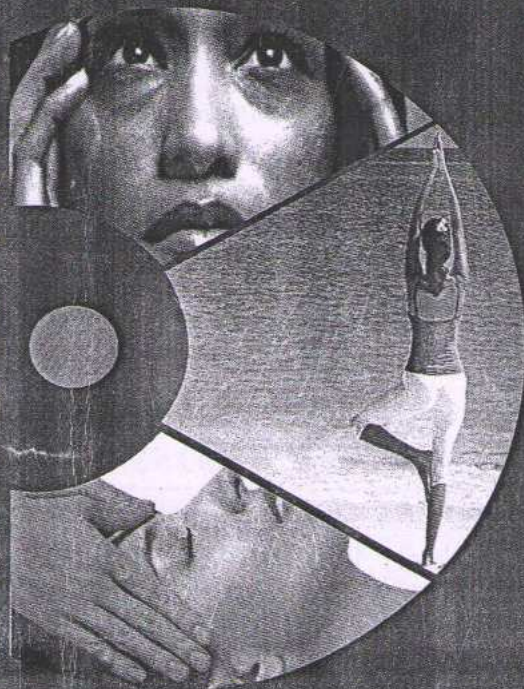
**NEW FRONTIERS OF
STRESS & ITS
MANAGEMENT**

Organized by
**DEPARTMENT OF FAMILY RESOURCE MANAGEMENT
FACULTY OF HOME SCIENCE
S. S. GIRLS' COLLEGE, GONDIA**

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Comm
Smt. Godavaridevi Saraf Science
Tumsar.

PROCEEDINGS

Estd. 1970

Gondia Education Society's
S. S. GIRLS' COLLEGE

GONDIA 441601 (MAHARASHTRA)

Re-Accredited 'B' by NAAC, Bangalore
Affiliated to Rashtrasant Tukadoji Maharaj
Nagpur University, Nagpur

Proceeding

ISBN-81-904279-6-2

UGC Sponsored One Day Interdisciplinary National Seminar
On
**THE CONTRIBUTION & IMPACT OF INDIAN
PHILOSOPHERS & SOCIAL REFORMERS**

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumkur

Department Of History
LOKNAYAK BAPUJI ANEY

MAHILA MAHAVIDYALAYA, YAVATMAL

Friday 25 Sept. 2015

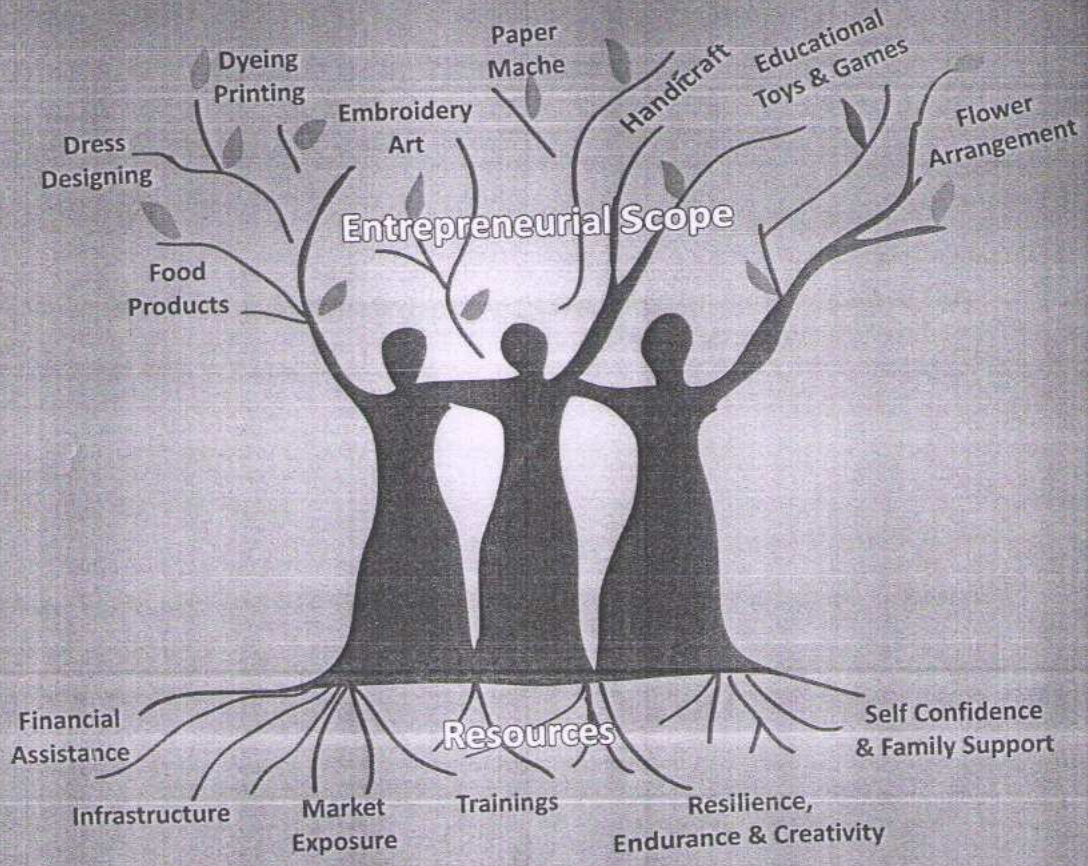
16

74 30

UGC Sponsored
NATIONAL WORKSHOP ON
Tunnelizing Women's Potentials for
Better Family Living through Entrepreneurship

Endeavour towards Upholding, Supporting and Nourishing the Family

Organized by
 Shri Shivaji Education Society, Amravati's
 Matoshree Vimalabai Deshmukh Mahavidyalaya, Amravati
 and MITCON, Amravati

[Signature]
Principal

Sah Narsingdas Mor Arts, Commerce &
 Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
 Tumsar.

2014-15.

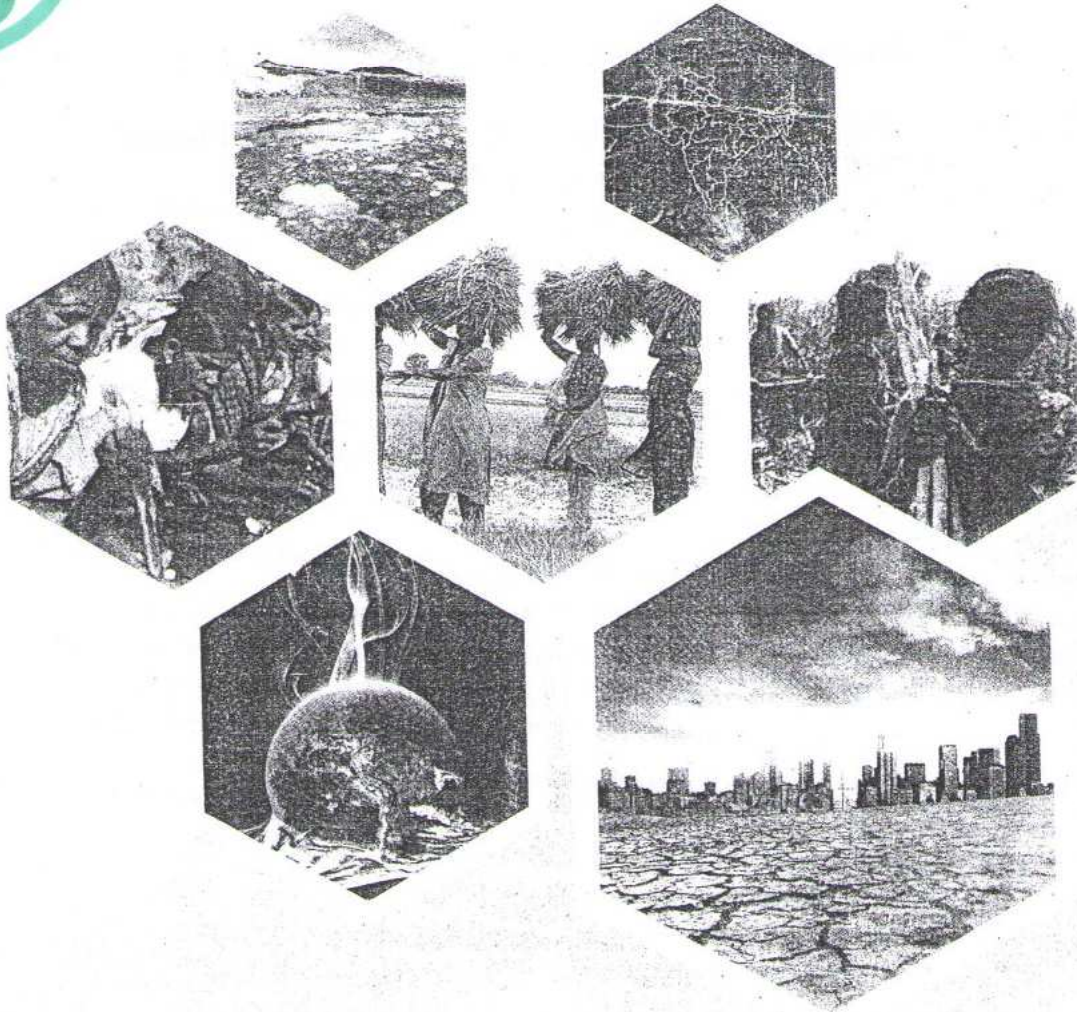
75

17

Landless Labour and Agricultural Development in the Context of Climate Change

Editors

Dr. Pramod A. Wadate
Dr. Dhananjay W. Deote

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

18

76

University Grants Commission Sponsored

One-Day National Seminar

On

STRESS MANAGEMENT AND SPORTS PSYCHOLOGY

02 December 2014

Conference Proceedings

- ORGANISED BY -

Dept. Of Physical Education and Sports
Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo
Dist. Wardha
Phone: 07155 220227

☪ : Society : ☪

Yeshwant Rural Education Society

☪ : College : ☪

Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo (Dist. Wardha)

NAME OF THE SEMINAR: STRESS MANAGEMENT AND SPORTS PSYCHOLOGY

Organiser: Dept of Physical Education and Sports

Date : 02 December 2014

ISBN : 978-93-82351-48-4

Sponsored by: University Grants Commission, New Delhi

Financial Board:

- ☪ Prof. Dr. K. R. Aher
- ☪ Archana Falke
- ☪ Prof. A. N. Khobragade
- ☪ Prof. A. A. Rindhe
- ☪ Krishna K. Dixit

Cover Page : Manohar Creations, Wardha.

Typesetting : Anuradha Computers, Indira Market, Wardha.

Publisher : Vishwa Publishers and Distributors, Vaikunthadham Apts, Dakshinamurty
Road, Mahal, Nagpur .☪

Circulation : For private circulation only

Editorial Board does not agree with the views expressed in the papers in this publication.
All the views pertain to the authors of respective papers.

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

ISBN 978 - 81 - 922784 - 4 - 5

4
77

University Grants Commission Sponsored
NATIONAL SEMINAR

Dr. Agashe

On 11th October 2014

सिद्धा आशा

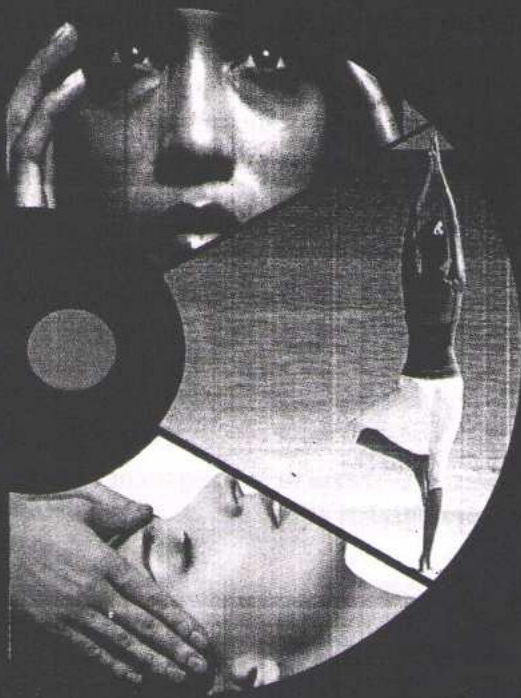
ONE DAY
NATIONAL SEMINAR
ON

**NEW FRONTIERS OF
STRESS & ITS
MANAGEMENT**

Organized by
DEPARTMENT OF FAMILY RESOURCE MANAGEMENT
FACULTY OF HOME SCIENCE
S. S. GIRLS' COLLEGE, GONDIA

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

PROCEEDINGS

Estd. 1970

Gondia Education Society's
S. S. GIRLS' COLLEGE

GONDIA 441601 (MAHARASHTRA)

Re-Accredited 'B' by NAAC, Bangalore

Affiliated to Rashtrasant Tukadoji Maharaj

Nagpur University, Nagpur

Editor

Prof. Jayant A. Burade
Department of Physical Education
Arts & Science College, Pulgaon.

Editorial Board

Prof. Sunil N. Wathore
Dr. Satish M. Chahande

Dr. Sandeep R. Hatewar
Prof. Ramesh S. Aglawe

SEMINAR PROCEEDINGS OF
U.G.C. Sponsored
One Day National Seminar
On
THE ROLE OF PHYSICAL
&
SPORTS TEACHER OF RURAL AREAS IN INDIA

Organized by
Department of Physical Education

Convenor

Dr. V. V. Hadge
Principal

Arts & Science College, Pulgaon.
(NAAC Accredited "B" Grade)
Tah. Deoli, Dist. Wardha. (M.S.)

(Affiliated to Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur)

Phone-07158- 282774 Fax-07158-282774

E-mail: ascpulgaon@gmail.com

Website: www.ascpulgaon.org

Principal

**Seth Narsingdas Msc. Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.**

Curriculum Framework For Quality Sports Teacher Education

-Prof. Santosh Ramkrishna Chaudhary
S.N.Mor Arts,Comm &
Smt.G.D.Saraf
Scicene College,Tumsar ,
Distt-: Bhandara
Email-: santosh_c.tkd@rediffmail.com

Abstract:

This article presents evidence from a linguistic analysis conducted on the National Curriculum Framework for Teacher Education. A Curriculum Framework for Physical Education: Adjusting the Focus builds on the belief that learners in a school setting have a fundamental need and desire for movement. This framework defines Physical Education as that part of the educational experience, which provides learners with the opportunity to become aware of and engage in physical activity that is whole-bodied, intrinsically valuable and personally meaningful within the context of the learners' social and environmental setting. The implications of this work extend beyond semantics, and can serve to press policymakers to think about how the linguistic resources they employ can shape the discourse of educational reform in India.

Keywords: Quality Sports Teacher education

Introduction:

A Curriculum Framework for Physical Education: Adjusting the Focus is the result of a collaborative effort between the Division of Program Development of the Department of Education, and the School of Physical Education and Athletics, Memorial University of Newfoundland. This curriculum initiative was endorsed by the Royal Commission of Inquiry into the Delivery of Programs and Services in Primary, Elementary, Secondary Education which recommended: That, with respect to curriculum development and revision, and as specified in this report, the Department of Education (1) establish the vision, (2) oversee the development of new curricula, (3) set level and program goals, (4) set grade and subject objectives and achievement standards, (5) develop evaluation guidelines, (6) recommend and authorize multiple learning resources. A curriculum framework is the first step in the sequence of curriculum development. It establishes the vision and the foundation for the development of primary, elementary, intermediate and senior high programs. A Curriculum Framework for Physical Education: Adjusting the Focus identifies a new vision for physical education in Newfoundland and Labrador schools. The Framework is a blueprint to guide the development and implementation of physical education programs in this province. The document provides a new starting point for physical education teachers and other stakeholders, with the goal of developing physical education curricula that meet the unique needs and interests of learners at the school-community level. Through a consensus-building, collaborative approach to curriculum development, a significant number of physical educators contributed to the preparation of this Curriculum Framework in the process of remaking the vision of physical education in our province. A Curriculum Framework for Physical Education: Adjusting the Focus is seen as a

Govt. Vidarbha Institute Of Science and Humanities, Amravati.
ICSSR Govt. of India Sponsored Two Day Interdisciplinary
National Conference
9th & 10th Januray 2015

IMPACT OF SOCIAL REFORM MOVEMENTS ON MODERN MAHARASHTRA

PROCEEDINGS

ISBN-978-93-84021-20-7

Editor

Dr. Sheela Umale (Chaple)
Dr. Nalini K. Tembhekar
Dr. B. R. Maske
Dr. G. S. Mahadik

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Organized By
Department of History
Govt. Vidarbha Institute Of Science
and Humanities, Amravati.

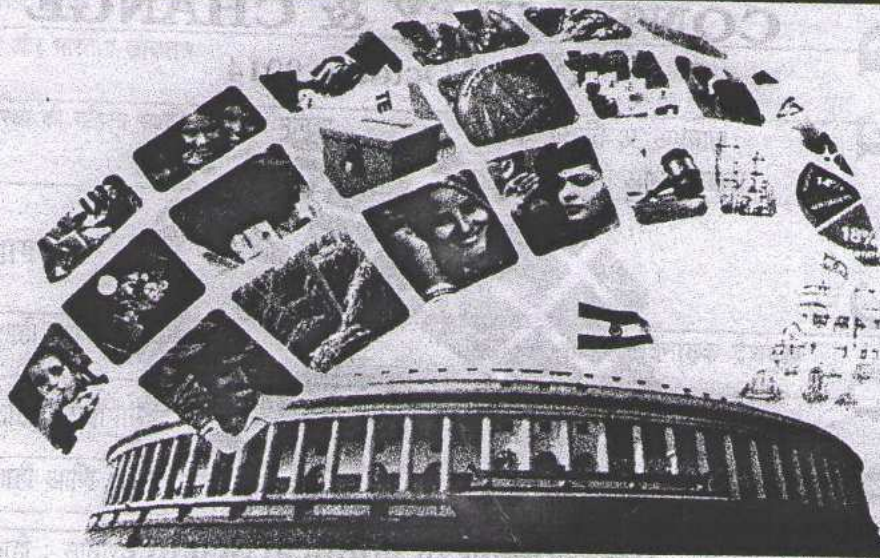

ISBN 978 - 81 - 922784 - 3 - 8

80

University Grants Commission Sponsored
NATIONAL SEMINAR
ON

**"INDIAN DEMOCRACY :
CONTINUITY & CHANGE**

On 11th October 2014

Organized By

Department of Political Science

S. S. Girls' College, Gondia

Editor in Chief

Dr. N. K. Bahekar

Editors

Prof. A. B. Satpute

Prof. S. S. Rahul

Estd. 1970

Gondia Education Society's

S. S. GIRLS' COLLEGE

GONDIA-441601 (MAHARASHTRA)

Principal

Sakh Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

P
R
O
C
E
E
D
I
N
G

Dr. Lambaf
81

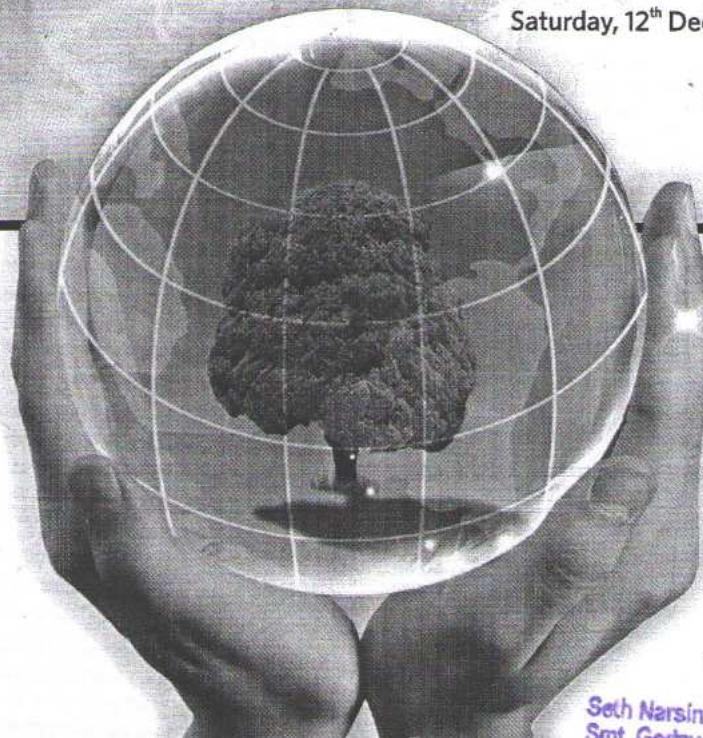
ISBN : 978-93-5254-253-6

UGC Sponsored National Conference
Proceeding

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT (EMSED - 2015)

Saturday, 12th December, 2015

[Signature]
Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gotavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Organised by

Department of Commerce

VSPM Academy of Higher Education, Nagpur's

JAWAHARLAL NEHRU ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE

Wadi, Nagpur : 440 023 (M.S.) India

Email: jnc.wadi@rediffmail.com

www.jncwadi.ac.in

Dr. Lemde

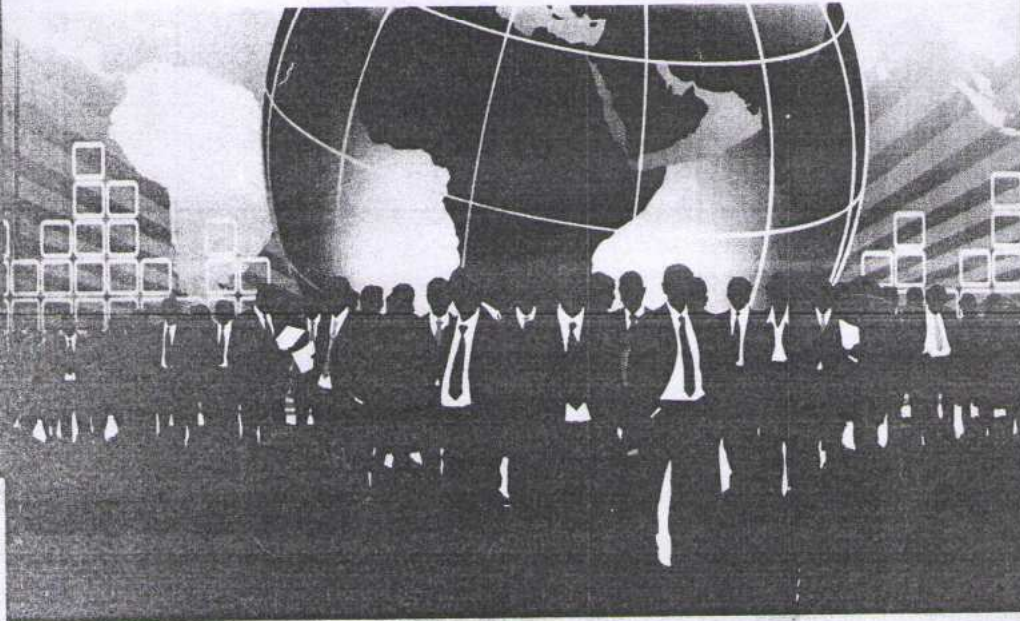

82

New Era of e-Entrepreneurship in India

Current Trends, Issues & Challenges
16 Jan. 2016.

Editor
Dr. Priya D. Wanjari

Principal
Dr. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Dr. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly a library stamp or additional contact information.

one
Wealth
entrepreneurial

generate several word results small
Entrepreneurship
entrepreneur
generating may

ISBN-978-93-80986-56-2

Rs. 500/-

Sir Sahitya Kendra

Ganraj Appartmenr, Rajapeth Busstop,
Hudkeshwar Road, Nagpur-34

Mobile : 9860222941, 9561865019

www.sskpublication.com

Principal
Rath Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Entrepreneurship and E-Business Ethics

Kawita K. Lende

Assistant Professor

Commerce Department

Mor College, Tumsar.

st. Bhandara.

Introduction:

Consumer knowledge can lead to value-added product offerings and marketing communications if businesses know what their customers want and need, then it is easy for business to reduce costs and improve sales. Ultimately, collecting consumer data can help business to increase the sale and profit. Also, the business improves the product quality and the services. Many consumers feel that their personal preferences are being used and exchanged without their knowledge or consent, which has compromised the growth of e-commerce and inhibited consumer trust toward online business.

Information privacy is therefore now a core consideration of business policy, not only in order that organisations meet consumer legal obligations or the legal requirements of data protection legislation, but also because there are sound commercial reasons which indicate that fair information practices can be beneficial to business. In fact, it is commonly acknowledged that consumer privacy concerns have resulted in direct and indirect effects on the business.

The Privacy-Sophistication Index (PSI):

"Privacy" refers to individuals' attitudes and behaviour toward online information privacy, while "sophistication" refers to the level of individual's Internet experience. Thus, Internet users are defined as "experienced" or "inexperienced" according to factors such as length of Internet use and number of activities performed online (e.g., banking, shopping). As such, the typology is developed:

- ❖ experienced privacy pragmatist (EPP)
- ❖ experienced privacy unconcerned (EPU)
- ❖ inexperienced privacy concerned (IPC)
- ❖ experienced privacy concerned (EPC)

Principal
K. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

ISBN-978-93-80986-56-2 / 507

- intended primary and secondary uses of the data;
  - whether the data will be shared with other entities;
  - type, amount, and age of the information requested; and
  - level of anonymity offered.
- ❖ **Attend Complaint and Solve:** The complaint of the consumer should be solve immediately without wasting the time so that the consumer will satisfy and give positive response in future purchasing.
  - ❖ **Signature Security:** The signature of the consumer should be secured and it should not be disclosed.

References:-

- Asian Entrepreneurship, Autum, New Delhi.
- Behari, Bepin, Industrialization in India, Vikas publishing house, New Delhi.
- Business cycles, McGraw-Hill books co. New York
- Kilby, Peter , Entrepreneurship and Economic Development, the Free press, New York.
- Daniels J. Radebaugh, International Business environment and operations, Prentice hall.

★ ★ ★

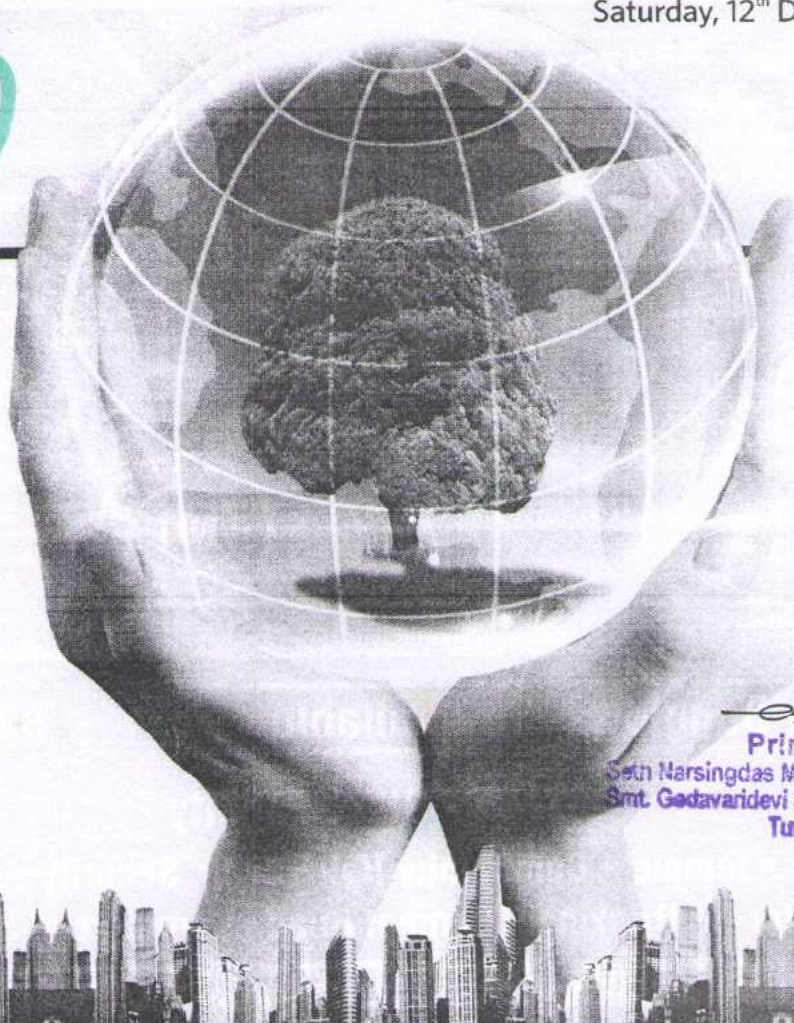

Principal
Bh Natharsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

UGC Sponsored National Conference
Proceeding

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT (EMSED - 2015)

Saturday, 12th December, 2015

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Organised by
Department of Commerce
VSPM Academy of Higher Education, Nagpur's
JAWAHARLAL NEHRU ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE

Wadi, Nagpur : 440 023 (M.S.) India
Email: jnc.wadi@rediffmail.com

www.jncwadi.ac.in

E-tailing and Entrepreneurship

ISBN-978-93-80986-56-2 / 295

Hitesh A. Kalyani

Assistant Professor.

Commerce Department

S.N. Mor College, Tumsar.

Dist. Bhandara, Maharashtra.

Abstract :

The word E-tail has its roots in the word 'retail'. Here the letter E stands for 'electronic' since the shopping process happens through the electronic media (internet). With the use of a web-space a virtual shop is created and the products are displayed through images in this space with the features and price tags. By accessing this shopping site a customer can choose his/her products into a cart. The payment to this product can be done in various modes as mentioned by the shopping site. The product would be delivered to the address specified by the customer.

It may be broadly a combination of two elements. One is combining new technologies with elements of traditional stores and direct mail models and the second is using new technologies to replace elements of store or direct mail retail. E-retailing represents a new environment for extensive growth of e-commerce, providing exchange of goods and services and also directing access of customer's own personal accounts online. The E-retailing is the front door of the online store that interacts between the retailer and consumers. Changing lifestyles and exposure to the developed markets give a fillip to E-retailing industry. E-tailing has resulted in the development of e-tailwaresoftware tools for creating online catalogs and managing the business connected with doing e-tailing. In the current \$500 billion retail sector, the online segment's contribution is less than 0.50%, which signals a further huge growth in this segment and calls for a structures understanding of current scenario in the e-retail space in India.

Keywords : E-commerce, online Shopping, Reliance, iPACE, Yehli.com, Flipkart

Introduction

Earlier on retailing in India was mostly done through family-owned small stores with limited merchandised, popularly known as kirana. The

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Geetavandevi Saraf Science College
Tumsar.

84

Proced

retail industry in India is highly fragmented and unorganised. There were also occasional fairs and festivals where people went to shop. In the twentieth century, changes in the structure of retailing. There were some traditional retail chains like Nilgiri and Akbaralls that were set up on the lines of western retail concepts of supermarkets. In early 1990s, many Indian players like Shoppers Stop, Pantaloon Retail India Ltd (PRLI), Spencer Retail ventured into the organised retail sector and have grown. However, going forward, the organised sector's growth potential will increase due to globalisation, high economic growth, and changing lifestyle. By the new concept of e-retailing, Indian online retail segment is growing fast, with revenues. Many of the online retail portals, these days, act as online market place where they facilitate the transaction between the buyer and seller through their web portals. E-tailing has resulted in the development of e-tailwaresoftware tools for creating online catalogs and managing the business connected with doing e-tailing. A new trend is the price comparison site that can quickly compare prices from a number of different e-tailers and link you to them.

E-Bay's, Flipkart and Amazon India, is playing in a market place model. One of the recent entrepreneurial successes in creating the market place model is ShopClues.com. It claims itself to be the India's first and the largest fully managed marketplace. By E-tailing customers buy online include easy and wide access of products, services, ability to compare products and prices, convenience of receiving the product at their doorstep.

Internet-Enabled Retailing:-

Consumer shopping needs form the basis of online retailing, as it does for all successful retailing. The most essential of these are iPACE

- > Information
- > Price
- > Assortment
- > Convenience
- > Entertainment

Internet retailers differentiate themselves around one or more aspects of iPACE. Consumer requirements for iPACE components vary across product categories. The first challenge for an online retailer is understanding the iPACE requirements of potential customers.

Online Shopping Process:

Consumers seek the best value for their money while enjoying the

21
17

आस्था प्रकाशन

5, स्पेस, माता कन्यका ते-आउट मनीष नगर,
शिल्पा नगर II, सोमलवाडा, नागपुर 440037

मो. +919422084304,

e-mail: asthaprakashan2015@gmail.com

Principal

Dr. G. S. Narasingdas
Saraswati Science College
Tumsar.

वर्तमान संदर्भ में वाणिज्य और अर्थशास्त्र की तकनीकी शब्दावली

डॉ. सपना तिवारी

वर्तमान संदर्भ में
वाणिज्य
और
अर्थशास्त्र
की
तकनीकी शब्दावली

संपादक
डॉ. सपना तिवारी

26

Proceeding

29

Dr. Wankar

5

ISBN-81-904279-6-2

86

UGC Sponsored One Day Interdisciplinary National Seminar On **THE CONTRIBUTION & IMPACT OF INDIAN PHILOSOPHERS & SOCIAL REFORMERS**

Friday 25 Sept. 2015

Department Of History
LOKNAYAK BAPUJI ANEY
MAHILA MAHAVIDYALAYA, YAVATMAI

[Signature]
Principal

Dr. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

अ.क्र.	विषय	लेखक/लेखिका	पृ.क्र.
34)	समाज प्रवर्तक - डॉ बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा. कैलास वानखडे	58
35)	बुद्धचिंतन आणि सावित्री माईची सामाजिकता	प्रा. प्रज्ञा नगराळे	59
36)	सामाजिक परिवर्तन के परिप्रेक्ष्य में युग प्रवर्तक स्वामी दयानंद सरस्वती	प्रा. दर्शना सायम	62
37)	ग्रंथालय चळवळीचे अग्रदूत : डॉ. एस. आर. रंगनाथन	प्रा. शशिकांत वानखडे	64
38)	भौगोलिक ज्ञानशाखेत प्राचीन तत्वज्ञांचे योगदान	प्रा. डॉ. कल्पना देशमुख	66
39)	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा राष्ट्रवाद	प्रा. सूर्यकांत कापशीकर	67
40)	समाजसुधारकांच्या सामाजिक परिवर्तन आणि विकासातील योगदाचा प्रभाव : एक अध्ययन	प्रा. संदिप डोगरे	69
41)	उपनिषद्वर्य व्याख्यानकार कै. डॉ. के. एल. उर्फु- भाऊजी दत्तरी	प्रा. डॉ. सौ. सी.आर पालकर	70
42)	आचार्य विनोबा भावे यांचे साहित्य क्षेत्रातील योगदान	हरिचंद्र नरेटी	72
43)	संगीत क्षेत्रातील विचारवंत आणि समाजसुधारकांचे कला संवर्धनातील योगदान	डॉ. अनया थत्ते	74
44)	भारतीय तत्वज्ञ व राष्ट्रवाद	प्रा. वेरूळकर- प्रा. जयस्वाल	76
45)	महात्मा जोतिबा फुले यांचे शैक्षणिक योगदान	प्रा. अर्चना पोटे(सपकाळ)	78
46)	पराक्रमी क्रांतिकारी अहिल्यादेवी होळकर	प्रा. डॉ. विठ्ठल जंबाले	80
47)	महात्मा गांधीची शिक्षण विषयक विचारसरणी	प्रा. नागपूर-प्रा. रूपेश डहाके	82
48)	समाजसुधारकांचे शिक्षणक विषयक विचार	प्रा. बारूळकर-प्रा. लष्करी	84
49)	लाल बहादुर शास्त्री यांचे स्वातंत्र्यलढ्यातील योगदान	डॉ. नामदेव ढाले	87
50)	महात्मा फुले यांचे स्त्री सुधारणाविषयक विचार	प्रा. पुरुषोत्तम बांडे	90
51)	पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचे लोकशाही समाजवादी विचार व त्यांचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील प्रभाव	प्रा. विशाल दौलतकार	92
52)	समाजसुधारकांच्या साहित्य निर्मितीचा समाजमनावरील प्रभाव राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज	प्रा. डॉ. आशालता आसुटकर	95
53)	मराठी संगीत रंगभूमीला बालगंधर्वांनी दिलेले योगदान	डॉ. सौ. अर्चना देशपांडे	97
54)	विनोबांचे सामाजिक विचार व कार्य	डॉ. दीपक लोणकर	98
57)	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतीय स्त्रियांच्या मानवधिकारबाबत विचार	प्रा. बि.डी. जामनेकर	101
58)	ग्राम : एक कुटुंब	प्रा. ताराचंद कंठळे	102
59)	गांधी और अम्बेडकर के विचारों की समानता	डॉ. तीर्थराज राय	104
60)	जानोजी खंडारे यांचे शैक्षणिक कार्य	प्रा. डॉ. संतोष बनसोड	105
61)	समर्थ रामदास स्वामीचा शरीर स्वास्थ्यासंबंधीचा दृष्टीकोन	डॉ. दुर्गा कुंटे	106
62)	प्रायोगिक रंगभूमीच्या संदर्भात महात्मा जोतिबा फुले यांचे "तृतीय रत्न"	डॉ. सतीष पावडे	108
56)	महात्मा बसवेश्वर का "कायक सिद्धांत"	प्रा. डॉ. संतोषकुमार गुंडप्पा गजले	112
55)	स्वामी विवेकानंदांच्या स्वप्नातील भारत आणि आजची मांडाईलग्रस्त युवापेढी	वैशाली टालाटुले	115
56)	आंबेडकरी चळवळीत शांताबाई दाणीचे सामाजिक व राजकीय कार्यातील योगदान	डॉ. निलीमा राऊत (कोहळे)	116
57)	गोपाळ बाबा वलंगकर - एक उपेक्षित समाजसुधारक	प्रेम हनवते	117
63)	भारतातील सामाजिक सुधारणा व राजा राममोहन रॉय यांचे योगदान	प्रा.डॉ. आर.वाय. खंडाईत	120
64)	QUALITY AND VALUE EDUCATION : A NEED OF HOUR IN HIGHER EDUCATION	Sadanand N. Bole	122
66)	MAHATMA PHOOLEY'S CONTRIBUTION TO SUBALTERN STUDIES	Asst Prof Dipak Ulemale	123
66)	DAYANANDASARASWATI AND HIS CONTRIBUTION TOWARDS ARYA MOVEMENT ! IN EDUCATION PERSPECTIVE	Dr.Usha N. Patil	125

(Signature)
Principal

विश्लेषण केल्यास असे आढळून येते की वरीलपैकी प्रत्येकाने संगीताच्या क्षेत्रामध्ये कमीतकमी दोन ते तीन तपे साधना केल्यानंतर, त्यांच्या या क्षेत्रातील अनुभवाच्या आधारे चिरकाल आनंद देतील अशा लालित्यपूर्ण बंदिशी त्यांनी बनविल्या. कुमारजीच्या बंदिशीतील ध्वन्यार्थ आणि स्वरांची विशिष्ट फेक, भावभट्टजीच्या बंदिशीतील अप्रतिम स्वराकृति आणि वैचित्र्य, गुणदासजीच्या बंदिशीतील आतंता इ. अनेक विशेषता आपल्यासमोर सहज प्रकट होतात. रागस्वरूप जरी एकच असले, तरी ते किती वेगवेगळ्या प्रकारे प्रस्तुत केले जाऊ शकते याचे आदर्श उदाहरण म्हणजे या बंदिशी होत. संगीतासारख्या कलेत पारंपारिकतेला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. मात्र असे असूनदेखील विविध रागांतील या पारंपारिक बंदिशींमध्ये मोलाची भर टाकून सर्वच वाग्यकारांनी कलेच्या संवर्धनात महत्त्वपूर्ण कामगिरी बजावली आहे. अशा बंदिशींच्या रूपाने विविध रागांच्या स्वरूपाचे संवर्धनही योग्य प्रकारे होते. आधुनिक काळातही डॉ. प्रभा अत्रे, पं. वि. रा. आठवले, पं. यशवंत महाले, पं. दिनकर कैकिणी, पं. शंकर अभ्यंकर, डॉ. अश्विनी भिडे आदींच्या बंदिशरचना वरील आदर्शांची उंची गाठतात.

निष्कर्ष . शास्त्रीय संगीताच्या विकासाचा मोठा कार्यकाल लक्षात घेता या कालावधीत शास्त्रीय संगीताच्या स्वरूपात जी काही स्थित्यंतरे झाली, त्यानंतरही शास्त्रीय संगीताचे प्रचलित स्वरूप अत्यंत उत्कृष्ट दर्जाचे आहे यात तिळमात्र शंका नाही. हे स्वरूप अबाधित ठेवण्यासाठी प्राचीन काळापासून ते आधुनिक काळापर्यंत ज्या-ज्या कलाकार, शास्त्रकार, वाग्यकारांनी संगीताच्या विकासाच्या दृष्टीने हातभार लावला, अथवा नवीन कल्पना रूजविल्या, अशा सर्वच व्यक्तींना विचारवंत अथवा समाजसुधारक म्हणणे योग्य ठरेल आणि त्यांच्या या क्षेत्रातील योगदानाद्वारे संगीत कलेचे संवर्धन योग्य प्रकारे होईल यात दुमत नाही.

संदर्भ. १) वसंत, संगीत विशारद, संगीत कार्यालय हाथरस (यू.पी.) १९९७. २) ठाकूर जयदेवसिंह, भारतीय संगीत का इतिहास, संगीत रिसर्च अकादमी, कलकत्ता, १९९४ ३) पं. लक्ष्मीनारायण गंग, संगीत निबंध संग्रह, संगीत कार्यालय, हाथरस ४) डॉ. अश्विनी भिडे, रागरचनांजली, राजहंस प्रकाशन, पुणे, २००४ ५) पं. श्री. ना. रातंजनकर, अभिनव गीतमंजरी, आचार्य एन.एस.रातंजनकर फाउंडेशन, दादर. ६) सौ. लीला करंबेळकर, स्वानदिनी, कौशिक प्रकाशन, सातारा, २००५.

*****

भारतीय तत्वज्ञ व राष्ट्रवाद

प्रा. सचिन एस. वेरुळकर

राज्यशास्त्र विभाग

एस.एन.मोर महाविद्यालय, तुमसर

प्रा. सचिन आर. जयस्वाल

राज्यशास्त्र विभाग

बाबाजी दाते कला आणि वाणिज्य

महाविद्यालय, यवतमाळ

प्राचीन काळापासून भारतीयांना विश्वाच्या निर्मितीचे रहस्य जाणून घेण्याची कमालीची उत्सुकता दिसून येते यातूनच पुढे लौकिक जीवनाकडे बघण्याचा दृष्टीकोनही विकसित झाल्याचे दिसते. भारतीय तत्त्वज्ञानाच्या बाबत बोलले जाते की त्यांची पाश्चात्यांप्रमाणे राजकिय चिंतनाकडे पाहण्याची दृष्टी विकसित झाली नव्हती, जसे की भारतीय तत्त्वज्ञानाचे प्रसिद्ध अभ्यासक मॅक्समुलर म्हणतो की " भारतीयांना राष्ट्र प्रतेची भावनाच माहिती नव्हती त्यांच्या डोक्यात एकमेव क्षेत्र होते जे म्हणजे धर्म आणि दर्शन (तत्त्वज्ञान) ". परंतु हे पूर्णता योग्य नाही. भारतीय तत्त्वज्ञांनी केवळ धार्मीक किंवा तात्वीकच चर्चा केली नव्हती तर यासह सखोल राजकिय विचार ही व्यक्त केले आहे. यात राज्य उत्पत्ती, राज्य विकास (सामाजिक करार) असे राजकिय अनेक प्रकारचे सिद्धांतही रचले शुकनित्ती, नारदपुराण (स्मृती) कौटिल्याचे अर्थशास्त्र ह्या सर्वांमध्ये तत्कालीन काळाला अनुसरून इत्यभूत राजकिय विचार आलेले दिसतात. ज्यात राज्याच्या दैनिक व्यवहारापासून ते आंतरराष्ट्रीय संबधावर विस्तृत चर्चा दिसते. भारतीय तत्वज्ञांचे राजकियचिंतन प्लेटोच्या ' रिपब्लिक ' किंवा टॉमस मुल च्या ' युटोपिया ' सारखे आदर्शात्मक ग्रंथ लिहून व्यक्त केले नाही परंतु त्यांचे विचार व्यावहारीक व तत्कालीन परिस्थितीला धरूनच होते. ए.के.सेन नुसार "हिंदु राजनितीक चिंतन उत्कृष्ट वास्तवितेने भरले आहे व काही अपवादांना सोडल्यास भारतीय तत्वज्ञांचा संबंध राज्याच्या सिध्दांतांशी किंवा राजकिय तत्वज्ञानापेक्षा राज्याच्या स्थूल समस्यांशी होता. "

भारतीय तत्वज्ञांचे राजकिय विचारांमध्ये राष्ट्रवादसंबंधी ही लेखन हे एखाद्या ग्रंथाच्या स्वरूपात असणे हे फारच काहिच्या बाबतीत दिसते परंतु त्यांचे राष्ट्रवादसंबंधीचे विचार अत्यंत विखुरलेले दिसतात राष्ट्रवादावर स्पष्टपणे विचार मांडणाऱ्या तत्वज्ञानाचा एक मोठा वर्ग हा साधारण: आधुनिक भारतातच आढळतो ज्यावेळी पाश्चात्य शिक्षण व संस्कृती तसेच हळूहळू धर्म ह्या सर्वांमुळे भारतीत्त्वावर संकट उभे झाले व त्यातूनच एकतेची अधिकधिक जाणिव निर्माण होवू लागली ही जाणीव पूर्वीही होती परंतु ती तोपपैत अतिशय सुक्त अवस्थेत होती ब्रिटिश काळात युरोपिय राष्ट्रवाद व शिक्षण प्रसारामुळे आपल्या भारतीयत्वाची नव्या रूपात मांडणी करून त्यांचे नामकरण ' राष्ट्रवादात ' करण्याचे खऱ्या अर्थाने कार्य झाले.

स्वामी दयानंद सरस्वती प्रमुख तत्त्वज्ञामध्ये सर्वप्रथम नांव येते ते स्वामी दयानंद सरस्वती त्यांना भारतीय समाजाची मरगळलेली अवस्थेतून मुक्तीसाठी मार्ग हा पुन्हा वेदाकडे गेल्या शिवाय भेटणार नाही यांची ओळख झाली. आपली संस्कृती भाषा, मातृभूमी हयाबाबत प्रेम व अभिमानातून पुन्हा भारताची उभारणी केल्या जावू शकते ज्यासाठी त्यांनी अनिष्ट प्रथा, चाली, परंपरा, जातीवाद नष्ट करण्यास सुचविले ज्यातून एकोप्याची भावना निर्माण होईल भारतीय राष्ट्रवाद जागृती साठी त्यांनी १) प्राचीन परंपराचा अभिमान जागृतीचे विचार २) म्यातव्यावद्दल प्रेम व गुलामगिरीची घृणा ३) राष्ट्रभक्ती व ऐक्य निर्भयता यांचा संदेश दिला. हयानून भारतात आलेल्या मराठा दूर होण्यास मदत मिळाली.

Principal

Ruth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

ISBN : 9788192681382

87

NAAC Sponsored National Seminar
on
NAAC Re Assessment:
A Time for Institutional Introspection

5th March 2016

Organised By
Internal Quality Assurance Cell (IQAC)
Kamla Nehru Mahavidyalaya
Sakkardara Square, Nagpur-440024

Principal

Bath Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gedavaridevi Saraf Science College
Tumsar.

Liquid Laundry Detergents Based on Novel Polymeric Surfactants

¹Pravin A. Dhakite, ²Bhrati Phate Burande, ³Bhalchandra B. Gogte

¹Dept. of Chemistry, S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar, Dist-Bhandara (M.S.) India.

²Department of Applied Chemistry, Priyadarshini Indira Gandhi College of Engineering, Nagpur (M. S.) India.

³Dept. of Oil Technology, Laxminarayan Institute of Technology, R. T. M. Nagpur University, Nagpur. (M. S.) India.

Email: ¹pravinchemkb@gmail.com, ²bharatipigce@gmail.com, ³dr.gogte_chem@rediffmail.com

Abstract- Now a day's laundry detergents are becoming increasingly popular as they can be metered automatically into the washing machine, impart softness, antistaticness, resiliency to fabrics, mild to eyes and skins and shows good dispersibility in water. Because it is consumed when it is used, the sale of laundry detergent is a rather large business. The physico-chemical properties of surfactants make them suitable for laundry purposes. Laundry detergent has traditionally been a powdered or granular solid, but the use of liquid laundry detergents has gradually increased over the years, and these days use of liquid detergent equals or even exceeds use of solid detergent. In the present work, polymeric surfactant based on coconut oil and rosin has been synthesized by reaction with maleic anhydride and glycerol. The mole ratios, order of addition of reactants and selection of catalyst have been standardized to get a polymer of desired acid value and viscosity. The physicochemical analysis of these polymers reveals suitability as ingredients for laundry liquid detergent. The laundry liquid detergents have been formulated using 10-15% of selected polymer. The samples are transparent, pleasant in fed and have good properties. The stain removing properties for soil, tea, coffee and spinach medium. The novel polymer is an attractive ecofriendly alternative for acid slurry and alpha olefin sulphonate. This research was undertaken to develop products which are based on naturally available raw materials specifically not of petroleum origin. This is an attempt to make the novel products useful for society and to reduce percentage of non-renewable product usage in day to day life thus solving problem of environmental pollution to some extent and thus favor eco-friendly products technology.

Keywords: Ecofriendly, Laundry Liquid Detergents Polymeric Surfactant.

I. INTRODUCTION

Crude oil makes a major contribution to the world economy today. The provision of heat, light, and transportation depends on oil and there has not been yet a single energy source to replace crude oil that is widely integrated. Moreover, the global economy currently depends on the ability to acquire the energy required and it is indisputable that oil is the main contributor to this demand. Currently, there is no an energy source available that could compete with oil, making the world, and mainly the high energy consumers to rely on countries with large reserves

A novel polymeric surfactant based on coconut oil¹, maleic anhydride² and rosin³ has been synthesized, technically it is a rosinated short oil alkyd resin⁴ Short oil alkyd⁵ resin has been successfully used as polymeric surfactants in various powder and liquid detergents. In this piece of research work, the mole ratio, catalyst and heating schedule has been standardized to get an

alkyd resin with molecular weight in the range of 3000 to 5000. The conditions have been worked out to get desired acid value⁶, hydrophilic-lipophilic balance⁷, viscosity⁸ and solubility characteristics. An effort has been made to replace crude petroleum based acid slurry and sodium lauryl sulphate (SLS) with novel polymers. Two selected polymers have been used for formulation of powder. (Given in table no.1) The special feature of our polymers is use of 30 to 40% rosin and coconut oil 40 to 50%, which is abundantly available. The other ingredients are minor proportions of glycerol 10% and maleic anhydride 7.5%. The combined used of rosin and coconut oil gives good foaming and cleaning properties.

Development of a Novel Polymeric Surfactant

This section of the paper is focused on the description of the development of a new polymeric surfactant with the aim to overcome some of the existing problems. The goal is to produce a new surfactant that will be both economical and effective for interfacial tension reduction and viscosity control. The basic idea was to attach the sulfonate group to a hydrophobic group of an associative polymer chain. A hydrophobically modified polymer is one class of water soluble associative polymer that contains a small number of hydrophobic groups.

II. EXPERIMENTAL

A) The reactor- The preparation of polymeric surfactant was carried out in a glass reactor. The reactor consists of two parts. Lower part of the reactor is round bottom vessel with very wide mouth. The upper part of the reactor is its lid having four necks with standard joints. A motor driven stirrer was inserted in the reactor through the central neck, while another neck was used for thermometer a condenser was fitted with the reactor through the third neck. The fourth neck was used for dropping the chemicals in to the reactor. An electric heating mantle having special arrangement for smooth

89

CASTE, RESERVATION AND ATROCITIES : ISSUES AND CHALLENGES

31

Editor
Pradeep Hadke

Principal
Dr. Narsingrao Mok. Arts, Commerce &
Prof. Govardhanrao Saraf Science College
Tumsar.

आरक्षणाचे सामाजिक, राजकीय व कायदेविषयक विश्लेषण

डॉ. राहुल भगत

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, एस. एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर जि. भंडारा

भारत जगातील सर्वांत मोठे लोकशाही राष्ट्र आहे तसेच हा सर्वाधिक विविधतेने नटलेला देश आहे. भारतातील प्रत्येक राज्य, प्रत्येक संस्कृती, धर्म विशिष्ट आहेत. विविधता प्रचुर या देशात एकता नांदणे एक महान आश्चर्य आहे आणि याचे श्रेय जाते महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना त्यांच्या अथक प्रयत्नांनी लिहिलेल्या संविधानामुळे ते शक्य झाले आहे. भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व सामाजिक न्याय असलेली लोकशाही अमलात आणली गेली. भारतासारख्या तिसऱ्या जगातील समाजामध्ये जिथे परंपरागत स्वरूपातील स्त्रीकरण असलेला समाज आढळतो तिथे सामाजिक न्याय व सामाजिक कल्याण याशिवाय समता स्वातंत्र्याबद्दल बोलणे व्यार्थ आहे (जी.एल. शर्मा-२०१५-२००२) भारतीय समाजाचा अत्यंत प्राचीन असा शोषणाचा इतिहास पाहता भेदभावावर आधारित जाती स्त्रीकरणामुळे काही विशिष्ट वर्ग आणि समुदायावर अस्पृश्यता, शोषण, सामाजिक अधिकारापासून वंचित ठेवणे, अयोग्यता या बाबतीत आजही अन्याय होतांना आढळतो आहे. त्यांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी संविधानकर्त्यांनी प्रत्येक क्षेत्रात संरक्षणात्मक, वितरणत्मक सकारात्मक व क्षतीपूर्तीत्मक प्रावधान केलेले आहेत. ज्यांना आरक्षण असे म्हटले जाते.

भारताने लोकशाही व्यवस्था मानल्यामुळे राजकीय व्यवस्थेमध्ये प्रत्येक व्यक्तीस 'एक व्यक्ती एक मत' असा अधिकार मिळाला (प्रा.डॉ. जगन्नाथ कराडे २००५-१४) समान न्याय व्यवस्थेमुळे कायद्याने देशातील प्रत्येक नागरिकास समान लेखले परंतु भारतासारख्या विषमतामूलक समाजात व्यवहारात हे होणे अशक्य होते त्यामुळे राजकीय स्वातंत्र्याचा खरा अर्थ प्राप्त होण्यास सामाजिक आर्थिक, शैक्षणिक अशा सर्व बाजूने तो समाज बळकट असावयास हवा. अन्यथा लोकशाही उपयोगी नाही असाच विचार घटना समितीने केल्यामुळे आरक्षण योजना मान्य करण्यात आली. भारतीय संविधानात १५(४), ४६, २४३, ३३५, ३४० (१), ३४१ (१), ३४२ (१) या कलमानुसार दुर्बल घटकांना सामाजिक आर्थिक व शैक्षणिक मागासलेपण दूर करण्यासाठी तसेच सामाजिक शैक्षणिक आर्थिक विषमता नष्ट करण्यासाठी शासनाने आरक्षणाची तरतूद मान्य केली.

आरक्षणाच्या पोट कलमांच्या भाषेत सामाजिक आणि शैक्षणिक दृष्ट्या मागासलेले वर्ग अशी उपसूचना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडली आहे. या उपसूचनेला आक्षेप घेता पं. जवाहरलाल नेहरूंनी यांनी सामाजिक ऐवजी आर्थिक हा शब्द घालावा असे आंबेडकरांना सूचविले होते परंतु त्यांची सूचना डॉ. आंबेडकरांनी फेटाळून लावतांना सामाजिक हा शब्द अधिक व्यापक आहे त्यात आर्थिक घटकांचाही समावेश होतो असे स्पष्टीकरण दिले. (प्रा.डॉ. जगन्नाथ कराडे २००५-१४)

विकासाच्या मुख्य प्रवाहापासून वंचित क्षणान्या घटकांना इतर समाजाच्या बरोबरीने आणण्यासाठी त्यांना कायद्याने देऊ केलेली विशेष संधी म्हणजे 'आरक्षण' होय. संवैधानिक आरक्षण शासन-प्रशासनात भागीदारी शी संबंधित

आहे केवळ नोकरी करिता नाही ते जर केवळ नोकरीकरिता असते व कदाचित एवढा विरोध आरक्षणाला झालाच नसता. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मनमाड (महाराष्ट्र) मध्ये दिलेल्या भाषणामध्ये म्हणतात, भारतातील शूद्र - अतिशूद्र लोकांचे दोन शत्रु आहेत. पहिला ब्राम्हणवाद आणि दुसरा भोंडवलवाद तात्पर्य आमचा वैरी आमच्याच मदतीने संवैधानिक आरक्षण नष्ट करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. (वामन मेश्राम २००६-२५) कायदा आरक्षण नष्ट करण्यासाठी १९९० मध्ये भारताने नवीन अर्थनीती लागू करण्यासाठी खरे तर भारतातील उच्च व शासक जाती शूद्रनिशूद्रांना आरक्षण देणे इच्छित नव्हते परंतु दयावे लागले. त्यामुळे नव्या अर्थनीतीने प्रशासकीय आराखड्यातील दहा वेळ नोकऱ्या नष्ट केल्या आणि नवीन नोकर भरत होत नाही त्यामुळे हळूहळू आरक्षण नष्ट होईल.

आरक्षण हे केवळ भारतातच आहे असेही नाही अमेरिकेसारख्या विकसित देशामध्ये सुध्दा आरक्षणाची तरतूद आहे. काही देशामध्ये वांशिक व धार्मिक अल्पसंख्याकासाठी खास सवलती देण्याची तरतूद त्यांच्या घटनेमध्ये आहे.

आरक्षणाचा विचार करतांना महात्मा जोतीबा फुले यांनी केलेले प्रयत्न लक्षात घेणे गरजेचे आहे. ब्रिटीश सरकार व्दारे भारतातील शिक्षण व्यवस्थेचे निरिक्षण करण्यासाठी हंटर कमिशन भारतात आले. महात्मा फुल्यांनी त्यांच्या समोर एक मेमोरॅंडम प्रस्तुत केले यात त्यांनी शासन-प्रशासनात असलेल्या ब्राम्हण लोकांमुळे अतिशूद्रांना होणारा त्रास यांचे विश्लेषण देतात. यात ते ब्राम्हण कलम-कसाई का शब्द वापरतात. (वामन मेश्राम २००६-०८) ब्राम्हण लेखणीचा वापर तलवारी प्रमाणे करतात म्हणून ब्राम्हणाप्रमाणेच शूद्र-निशूद्र सुध्दा शासन - प्रशासनात भागीदारी मिळावी व त्यांना न्याय मिळावा असा मागणी ज्यातिबा फुले करतात.

पं. जवाहरलाल नेहरू यांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना मसुदा समितीने अध्यक्षपदी नियुक्त केले. त्यांनी अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती यांच्यासाठी कलम ३३० व ३३२ नुसार राजकीय आरक्षण तसेच संविधानात कलम १५(४) आणि १६(४) नुसार नोकरीमध्ये आरक्षणाची तरतूद केले. यानंतर बाबासाहेबांनी ओबीसी साठी आरक्षणाचा ड्राफ्ट तयार केला. पं. सरदार वल्लभभाई पटेल म्हणतात की आम्हाला फक्त अनुसूचित जाती जमाती हेच मागासवर्गीय माहित आहेतहे ओबीसी कोण आहेत? यावर डॉ. आंबेडकरांनी हे त्यांचे वाक्य आणि ओबीसी कोण आहेत हे माहित करीता एक आयोग नेमण्याची शिफारस संविधानामध्ये केलेला संविधानाच्या ३४० कलमांतर्गत राष्ट्रपतींना हे इधिकार देण्यात आले की त्यांनी एक आयोग गठीत करावा जो संशोधन करेल की, हे ओबीसी कोण आहेत? डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दोन वर्षे अकरा महिने असे दिवस कष्ट करून स्वातंत्र्य, समता, बंधुता यावर आधारित भारतीय राज्यघटना लिहीली. २६ जानेवारी १९५० रोजी ही घटना भारतीय लोकांपर्यंत पोहचली. या घटनेच्या माध्यमातून व्यक्ती, समाज व राष्ट्राचा विकास घडेल.

ISBN-978-81-925424-2-3

Principal
Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumसर

32
32

Dr. Agashe

✓ge
(5)

Psychological Reasons for Suicide of Student

Dr. Sanjay R. Agashe

(H.O.D) Director of Physical Education
S.N.Mor Arts, Commerce And
Smt.G.D.Saraf Science College Tumsar,
Dist-Bhandara

Abstract:-

The effects of modernization, specifically in India, have led to sweeping changes in the socioeconomic, socio philosophical and cultural arenas of people's lives, which have greatly added to the stress in life, leading to substantially higher rates of suicide. The majority of suicides (37.8%) in India are by those below the age of 30 years. The fact that 71% of suicides in India are by persons below the age of 44 years imposes a huge social, emotional and economic burden on our society. The near-equal suicide rates of young men and women and the consistently narrow male: female ratio of 1.4: 1 denotes that more Indian women die by suicide than their Western counterparts. Poisoning (36.6%), hanging (32.1%) and self-immolation (7.9%) were the common methods used to commit suicide. Two large epidemiological verbal autopsy studies in rural Tamil Nadu reveal that the annual suicide rate is six to nine times the official rate. If these figures are extrapolated, it suggests that there are at least half a million suicides in India every year. It is estimated that one in 60 persons in the country are affected by suicide. It includes both, those who have attempted suicide and those who have been affected by the suicide of a close family or friend. Thus, suicide is a major public and mental health problem, which demands urgent action.

Key word:-a million suicides in India every year.

Introduction:-

Mental disorders occupy a premier position in the matrix of causation of suicide. Majority of studies note that around 90% of those who die by suicide have a mental disorder. The number of published reports specifically studying the psychiatric diagnoses of people who die by suicide has been relatively small (n = 15629). The majority (82.2%) of such reports come from Europe and North America with a mere 1.3% from developing countries. Two case control studies using psychological autopsy technique have been conducted in Chennai and Bangalore in India. Among those who died by suicide, 88% in Chennai and 80% in Bangalore had a diagnosable mental disorder. However, diagnostic evaluations were not done in the Bangalore study.

The World Suicide Prevention Day observed on September 10 this year, the National Institute of Mental Health and Neurosciences (Nimhans) conducted a study on the growing number of suicides in India among school and college-going students. The study revealed that about 10 percent of college students and about 7 to 8 percent of high school students have attempted suicide. The survey comprised 1,500 school and college students.

In an earlier study, it was found that 20 percent of the children had subclinical depression (meaning they are almost depressed) and about 30 percent had mild to moderate depression. Here, about 800 students took part in the survey.

Principal
Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadavadevi Saraf Science College
Tumsar.

Year 9.

Shri Chaitanyeshwar Shikshan Mandal, Nagpur

SHRI LEMDEO PATIL MAHAVIDYALAYA

Mandhal, Tah. Kuhi, Dist, Nagpur
(NAAC Accredited Institution)

NSS Best Ever College Awarded
by RTMNU in 2007

UGC Sponsored

ONE DAY INTERDISCIPLINARY NATIONAL SEMINAR

ON

THE ROLE OF PHYSICAL EDUCATION IN
DEVELOPING HEALTHY MIND AMONG STUDENTS
TO DEAL WITH SUICIDAL IDEATION

PROCEEDING

चैतन्य

Principal

Dr. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

ISBN No. 978-93-5254-644-2

Organized by

DEPT. OF PHYSICAL EDUCATION & SPORTS

Venue : Shri Lemdeo Patil Mahavidyalaya
Mandhal, Teh. Kuhi, Dist, Nagpur

JYOTI

Proceeding of UGC Sponsored
One Day National Seminar

गांधी विचार धारा और भारतीय जनतांत्रिक मूल्यव्यवस्था

Held on 6th March 2017

Mahatma Gandhi Study Centre
Arts & Commerce Degree College
Petrol-Pump, Jawahar Nagar, Dist-Bhandara
Maharashtra - 441906

Principal
Beth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumkur

महात्मा गांधीजींचे सत्याग्रहविषयक विचारांचे अध्ययन

डॉ. राजेंद्र ओ. बेलोकार

सहा. प्राध्यापक व राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

एस.एन. मोर कला, वाणिज्य आणि

श्रीमती गोदावरीदेवी सराफ विज्ञान महाविद्यालय, तुमसर, जि. भंडारा

प्रस्तावना :

भारताला हजारो वर्षांचा सांस्कृतिक वारसा सांगणारी संस्कृती असून भारतीय समाज 19 व्या शतकापर्यंत अनेक साम्राज्य, राजे, संस्थानिकांच्या नेतृत्वाने वाटचाल करित असलेला दिसून येतो. साधारणतः 19 व्या शतकाच्या मध्यानंतर ब्रिटीश साम्राज्याच्या विरोधात भारतीय जनमानसाला आपल्या कार्यकर्तृत्वामुळे सत्याग्रहाच्या माध्यमातून एकात्मतेच्या सुत्रात बांधण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य जर कोणी केले असेल तर ते महात्मा गांधीने केले असेच म्हणावे लागेल. याचबरोबर भारताच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक आणि शैक्षणिक तसेच सांस्कृतिक जडणघडणी मध्ये सुद्धा त्यांचा मोलाचा वाटा आहे. सत्य आणि अहिंसा, अस्तेय, अपरिग्रह, ब्रह्मचर्याची जोड असणा-या सत्याग्रह संकल्पनेच्या माध्यमातून एक नविन युगाची निर्मिती केली आणि ब्रिटीशांच्या राजकीय गुलामगिरीतून मुक्त केले. अंधारयुगात चाचपडणा-या भारतीय अचेतन समाजाला सचेतन बनवून प्रकाशाचा हात दिला. त्याच्या या कार्ये वैशिष्टपूर्ण सत्याग्रह विचारामुळे महात्मा गांधी भारताच्या इतिहासामध्ये कायमचा ठसा उमटून गेले.

किंबहुना ते सत्याग्रह विचार प्रणाली जन्मदाते होय असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही. कारण गांधीजींच्या अगोदर सत्याग्रहाच्या संकल्पनेला स्पष्ट प्रत्यक्ष कृतीमध्ये कोणीही उतरवलेले दिसून येत नाही. इंग्रजांच्या अन्यायी, अत्याचारी व जूलमी राजवटीचा अंत करून भारताला स्वातंत्र्य मिळवून देणे हे महात्मा गांधीजींच्या सत्याग्रह विषयक विचारांचे उद्दिष्ट्य होते. सत्याग्रहाच्या माध्यमातून रचनात्मक कार्यक्रमाची आखणी करून राष्ट्रव्यापी आंदोलने करणे आणि समाज एकसंध करणे. उदा. चंपारण्य सत्याग्रह, दांडीयात्रा इ. राजकीय उद्बोधन, सामाजिक प्रबोधन व सांस्कृतिक जागृती करणारा सत्याग्रहाचा मार्ग महात्मा गांधींनी अनुसरला. आपल्या सर्व व्यवहारामध्ये सत्याचीच कास धरली व सत्याचे प्रयोग केले. सत्य म्हणजे ईश्वर अशी त्यांची श्रद्धा होती.

सत्य, अहिंसा आणि शांततेच्या मार्गाने सक्षम चळवळ उभी करून निकोप समाज बदलाचे आणि अहिंसक प्रतिकाराचे एक नवे साधन त्यांनी भोधून काढले महात्मा गांधीजींच्या मते दैवी जीवन हे नेहमी सत्याच्या व्रताशी निगडित असून मानवाच्या शरीरातील दैवीमन हे त्याला सत्यव्रताने पालन करावे म्हणून नेहमी प्रेरणा देत असते. सत्य-असत्याचा विवेक करायला शिकवित असून सत्याद्वारेच ब्रह्मज्ञानाची प्राप्ती होती याविषयी त्यांचे स्पष्ट मत होते

त्यांनी सत्याग्रहाचा एक समाज परिवर्तनाचे साधन म्हणून उपयोग केला आणि सत्य, अहिंसा तसेच शांततेच्या माध्यमातून लोकांमध्ये जाणिवजागृती करून राजकीय व सामाजिक चळवळ यशस्वी केली. त्यांची सत्याग्रह संकल्पना ही भारतालाच नाही तर जगाला दिलेली देणगी आहे सत्याग्रहाचे महत्त्व गांधीजींनी सर्वसामान्य जनतेला पटवून देऊन सत्याग्रहाचा संबंध व्यक्ती जीवनाशी जोडला

Dr. Lemde

93

20-21
JANUARY
2018

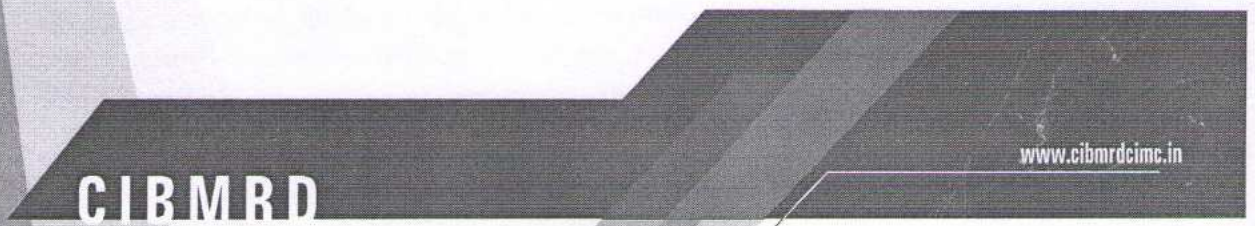
Organised by
Vidya Shikshan Prasarak Mandal AHE'S
**CENTRAL INSTITUTE OF BUSINESS MANAGEMENT
RESEARCH & DEVELOPMENT, NAGPUR**

In Association with
Department of Commerce,
RASHTRASANT TUKADOJI MAHARAJ NAGPUR UNIVERSITY (RTMNU)

CONFERENCE PROCEEDINGS

ISBN 978-81-930128-9-5

CIBMRD

www.cibmrdcimc.in

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Gadvanidevi Saraf Science College
Tumsar.

Dr. Kalyani

98

20-21
JANUARY
2018

Organised by

Vidya Shikshan Prasarak Mandal AHE'S

**CENTRAL INSTITUTE OF BUSINESS MANAGEMENT
RESEARCH & DEVELOPMENT, NAGPUR**

In Association with

Department of Commerce,
RASHTRASANT TUKADOJI MAHARAJ NAGPUR UNIVERSITY (RTMNU)

CONFERENCE PROCEEDINGS

ISBN 978-81-930128-9-5

CIBMRD

www.cibmrdcimc.in

Signature
Principal

10th Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

PROCEEDINGS OF
"29th National Conference of
Maharashtra State Commerce Association"

ISBN 978-81-930128-9-5

© Anuradha Puublication

Principal
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

Principal
29th Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

"ROLE OF ETHOS IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM COMMERCE"

Dr. Hitesh A. Kalyani
Assistant Professor
Department of Commerce
S. N. Mor College, Tumsar

Abstract

In this paper, attempt has been made to emphasize the important factors which play a role in the application and development of tourism commerce. It has been seen over the years that ethos are almost perfectly correlated with development of Commerce and Industry. Tourism has long been regarded as an important industry, both nationally and regionally. The tourism industry is essentially a loose amalgamation or network of commercial and non-commercial organisations interdependently linked by a common objective; servicing the travel-related needs of incoming tourists and domestic visitors.

The overall tourism product is fundamentally a composite and complex experience, created and delivered by an amalgam of business organisations and partners in a highly fragmented industry. In a nutshell, the focus is very much on the performance of service delivery.

Tourism industry has contributed enormously in the flourishing graph of India's economy by attracting a huge number of both foreign and domestic tourists travelling for professional as well as holiday purpose. This paper has tried to highlight the impact of role of Ethos Tourism industry in India as a whole.

Keywords: *Tourism, Cultural, Economy, Rhetoric, Medical Tourism*

INTRODUCTION

Ethos was originally defined by Aristotle in *On Rhetoric* as being trustworthy. He stated that we are more likely to believe people who have good character. Aristotle later broadened this definition of ethos to add that we are more likely to be persuaded by someone who is similar to us, whether by their intrinsic characteristics (e.g. physical age) or the qualities they adapt (e.g. youthful language).

Proceedings of the UGC Sponsored National Seminar

ISBN 978-81-934702-1-3

Sports Bio - mechanics : Latest Trends, Approach And Application

12 AUGUST 2017

	PAGE NO.
M. Pawar	01-05
J. Deshpande	04-07
Pradeep Meshram	08-12
Pradeep Meshram	13-17
Pradeep Meshram	18-23
Pradeep Meshram	24-28
Pradeep Meshram	29-33
Pradeep Meshram	34-38
Pradeep Meshram	39-43

[Signature]
Principal

Beth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College

Editor-in-Chief
■ Dr. Vikas Dhomne

- Editors
- Dr. B. S. Pawar
  - Mrs. Romi Bisht
  - Dr. Amol Padwad
  - Dr. Vini Dhomne
  - Prof. S. H. Deshpande
  - Dr. Karthik Panicker
  - Dr. Pradeep Meshram

Gondia Education Society's
J. M. PATEL ARTS, COMMERCE
& SCIENCE COLLEGE,
BHANDARA 441904 (MH)

INDEX

TITLE	AUTHOR	PAGE NO.
Biomechanics and Physical Education	Archana M. Falke	01-03
Concept of Sport is Biomechanics	Aruna S. Thool (Deogade)	04-07
Concept of Sports Bio Mechanics	Jayawant Mane	08-12
Sports and Exercise with Biomechanics	Pravin Gopalrao Patil	13-17
Role of Medicinal plants for the Management of Sports Injuries	Sayed Parveen Qureshi	18-23
✓ Biomechanics of the Sprint Start	Sanjay R. Agashe, Vivek Murkute,	24-28
Sports Bio-mechanics - Latest Evidences with Approach and Application in Sports	Jai Kumar Kshirsagar Kamlakar Thakre	29-33
Measurement in Sports Biomechanics	Mahendra D. Hemane	34-39
Biomechanics and its History	Ajaz Hussain Hurra, Ramesh Chand Kanwar	40-41
Biomechanics and Motion Analysis Applied to Sports	Satender B. Singh	42-45
To Improve the awareness of Effective use of Biomechanics in Sports	J. A. Burade	46-48
Concepts of Sports Biomechanics	Chandra Mohan Singh Romi Bisht	49-51
Sports Specific Training: An Important Factor for Athletes Performance	Amit Tembhurne	52-54
Concept of Bio Mechanics	Amit R. Kanwar	55-59
History of Biomechanics	Murtaza Ali	60-62
Biomechanics in Physical Education and Sports	Nitin N. Jangitwar D. R. Satpute	63-64
Advantage of Biomechanics in Sports	Nitin Shriram Gulhane, Rajratna Durge	65-66
✓ "Biomechanical Performance Factors for Development of Minimum Disability Requirements in Para-Taekwondo"	Santosh Ramkrishna Chaudhary	67-71
Advantages and Disadvantages Sports Biomechanics	Ravinder Singh, Ramesh Chand Kanwar	72-74
Biomechanics in Sport	Rohit Kumar, Tapan Datta,	74-76

Principal

Neth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

"Biomechanical Performance Factors for Development of Minimum Disability Requirements in Para-Taekwondo"

Prof. Santosh Ramkrishna Chaudhary

Director of Physical Education S. N. Mor Arts, Commerce and
Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar, Dist - Bhandara.
E-mail : santosh_c.tkd@rediffmail.com, santoshc.tkd@gmail.com
Mob. : +918793427650

Abstract : To assess taekwondo sparring performance variables, such as joint ranges of motion, reaction times, and kicking foot speeds, to serve as a framework for developing sport-specific classification in Para-taekwondo competition. **Methods:** After a standard taekwondo warm up, athletes executed five popular scoring techniques, back kick, cut kick, fast kick, turning kick, and tornado kick five times each (25 total). Kinematic and kinetic variables were recorded by a motion capture system of seven infrared cameras and two force plates. Maximum joint range of motion, foot velocities, and reaction time were calculated. **Results:** Collapsed over kick, maximum hip abduction motion, maximum hip flexion, maximum knee flexion, peak foot velocity, reaction time for male athletes were $47.8 \pm 10.4^\circ$, $46.3 \pm 7.6^\circ$, $105.3 \pm 14.0^\circ$, 11.5 ± 2.4 m/s, and 0.46 ± 0.06 s respectively. maximum hip abduction motion, maximum hip flexion, maximum knee flexion, peak foot velocity, reaction time for female athletes were $49.1 \pm 6.8^\circ$, $43.9 \pm 11.0^\circ$, $94.2 \pm 13.7^\circ$, 10.9 ± 2.2 m/s, and 0.48 ± 0.11 s respectively. The results of this study provide a foundational framework for future studies designed to compare and assess Para-taekwondo athletes with various physical and neurological impairments. From this, future studies may move towards developing practical on-site sport specific testing methods which may ultimately assist in making taekwondo-specific classification for Para-taekwondo competitions.

Key words : para-taekwondo, classification, kinematics

Introduction

The World Taekwondo Federation (WTF) is one of the largest international sport federations with 205 member nations including approximately 80 million practitioners worldwide (www.wtf.org/wtf_eng/site/about_wtf/intro.html). In this sport's relative young history, several significant milestones have been passed such as inclusion as an official Olympic medal sport for the 2000 Sydney Games by 1994, just six years after holding demonstration sport status at the 1988 Seoul Games. At the 2012 Games in London 63 nations were represented by 128 athletes. Along with the success of taekwondo as an Olympic sport, participants representing numerous physical and intellectual impairments have represented the Paralympic movement via different taekwondo competition formats (full contact sparring (i.e. kyorugi) and pattern presentation (i.e., poomsae). In 2015, taekwondo was officially included to the 2020 Paralympic Games program. Along with this addition, the taekwondo community has been fostering other partnerships with groups, such as the International Federation for Persons with Intellectual Disability, International Blind Sports Federation, and the Cerebral Palsy International Sports and Recreation Association.

Principal

Dr. Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

In 2009, the 1st World Para-taekwondo Championships were held in Baku, Azerbaijan where 38 competitors (representing four disability classes; athletes with upper-limb amputations) from 19 countries participated. In 2013 the 4th World Para-taekwondo Championships were held with 86 competitors representing 25 WTF member nations. Current full-contact sparring championships include four classes of athletes with upper-arm amputations and peripheral neurological impairments.

Methods

Athletes participating in this study executed five kicks (offensive turning kick, fast kick, cut kick, jump back kick, and tornado kick) used during Para-taekwondo competition. Each athlete performed five repetitions of the five kicks in blocked randomization. All kicks were performed at torso height as the WTF Para-taekwondo competition rules prohibit head kicks.

Although it is understood that sparring performance is a multitude of various physical attributes (speed, agility, reaction time, execution time, strategy, timing, power, distance management, etc.) we aimed to observe the most common techniques used during sparring in the most realistic, however controlled, environment as possible. In an effort to ensure this environment existed, participants were asked to execute each technique as quickly as possible in response to an LED light situated near the kicking target. Participants executed each technique a total of five times yielding 25 total trials.

Motion capture data were collected using seven MX-13 Vicon infrared cameras (Vicon Motion Capture Systems Ltd., Oxford, England) and two BP400600 AMTI force plates (Advanced Mechanical Technology, Inc., Watertown, MA USA). Kinematic data were collected at 150 Hz. Ground reaction force data and the LED analog signal were used to obtain reaction time were collected at 1500 Hz. Kicking speeds, joint angles, and body positions were obtained by using a 40 retro-reflective marker set with markers placed on bony anatomical landmarks.

Participants

Six elite sparring (3 female [22 ± 5 years, 170 ± 5 cm, 67 ± 3 kg] 3 male [22 ± 5 years, 170 ± 5 cm, 67 ± 3 kg]) competitors volunteered for this study. All participants reported more than 10 years of taekwondo experience and were members of a first division university sparring team.

Testing Procedures

This study was approved by an internal ethics board of the WTF adhering to the Helsinki Accord. Participants were orally briefed on the study objectives, testing procedures, and were provided an informed consent to sign prior to participation. All participants were asked to warm-up prior to testing and given a period of time to become familiar with the testing protocol. Participants were asked to execute all techniques with both feet on two force plates, and were instructed to engage in natural footwork movements prior to kicking. A teammate was asked to hold the kicking target (hand-held pad for all kicks and a kicking shield for the jump back kick) at an individually determined distance from the kicking stance. All athletes were prompted to kick by the LED light flashing, by which time the athlete was to execute the selected kick as quickly as possible.

Principal

Seth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

J. M. Patel Arts, Commerce & Science College, Bhandara

43

2017-18 - state level

Dr. Maskey

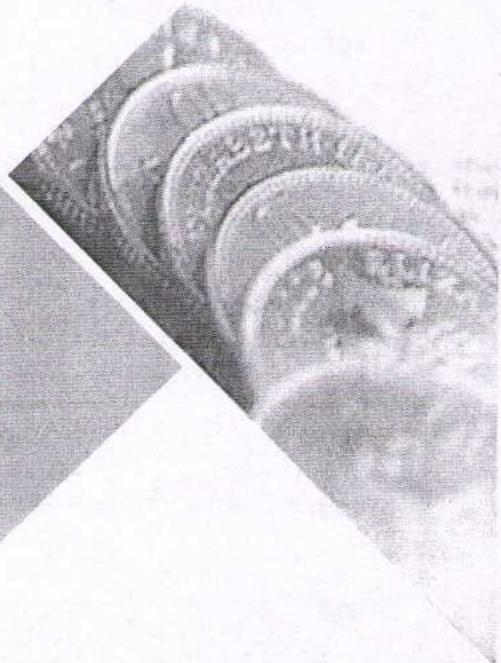
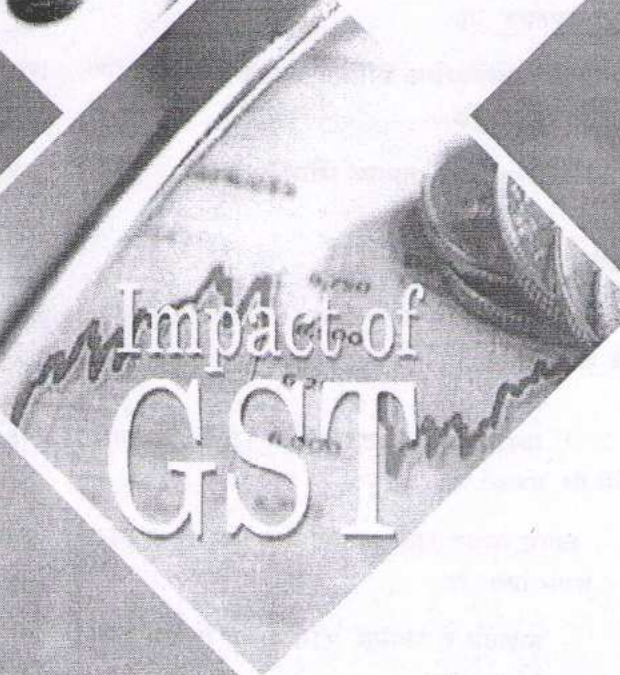
96

SHRI DURGA SHIKSHAN SANSTHA, ARJUNI/MORGAON

SHIVPRASAD SADANAND JAISWAL COLLEGE

(Arts, Commerce & Science)
ARJUNI/MORGAON, Dist - GONDIA
NAAC RE-ACCREDITATION "B" GRADE

ONE DAY STATE LEVEL INTERDISCIPLINARY SEMINAR ON IMPACT OF GST ON INDIAN ECONOMY: PRESENT & FUTURE

Principal

Beth Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

२७.	जीएसटीचा कृषी अर्थव्यवस्थेवरील प्रभाव प्रा. विजय आनंदराव दरवडे	११९
२८.	वस्तु आणि सेवाकराचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम : एक अभ्यास प्रा. डॉ. सुरेश बन्सपाल	१२२
२९.	जी.एस.टी. व भारतीय अर्थव्यवस्था प्रा. डॉ.प्रशांत एस.पगाडे प्रा. संजय गिन्हेपुंजे	१२६
३०.	GST (वस्तु आणि सेवा कर) भारतापुढील एक नविन आव्हान डॉ. श्रीकांत पाजणकर प्रा. सुधिर गोडघाटे	१२८
३१.	वस्तू व सेवा कर : उद्योग क्षेत्रावर परिणाम डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के	१३०
३२.	वस्तू व सेवा कराचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम श्री. मदन जी. प्रधान	१३३
३३.	वस्तु व सेवा कर आणि व्यापार- एक आढावा डॉ. सतिश बी. बोरकर प्रा. आशिषकुमार एन. शहारे	१३६
३४.	वस्तु व सेवा कर : एक अर्थक्रांती प्रा.डॉ.लिलाधर डी. खरपुरीये	१४०
३५.	जीएसटी (GST) आणि भारतीय अर्थव्यवस्था प्रा.किशोर बी.मेंढे	१४४
३६.	वस्तू व सेवाकर अधिनियम आणि त्याचा प्रभाव डॉ. वर्षा गंगणे	१४६
३७.	वस्तू व सेवा कर (GST): भूमीका व योगदान प्रा. राजू लक्ष्मण आदे	१५५
३८.	GST वस्तु आणी सेवा कराचे फायदे आणी आव्हाने तोटे मेघराज पी. कापगते प्रा. विनोद बळी	१६०

Principal
 Narsingdas Mor Arts, Commerce &
 St. Godavaridevi Saraf Science College
 Tumsar

वस्तू व सेवा कर : उद्योग क्षेत्रावर परिणाम

डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के,
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
एस. एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर

सारांश:

भारतातील कर रचनेच्या संदर्भात सर्वात महत्वाचा सुधार म्हणजे वस्तू व सेवा कर होय. वर्तमान अर्थव्यवस्थेत यासंदर्भात दोन वैचारीक सूत्र ऐकायला मिळतात. एक वर्ग आशावादी तर दुसरा संशयीत असल्याचे दिसून येते. परंतु एवढे निश्चित की यामुळे कर संतुलनाची नवी सुरवात पाहायला मिळेल. व्यापार, उद्योग व व्यवसाय करणे थोडे सुलभ होणार असल्याने देशाच्या सकल राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ होईल व संपूर्ण देशाचे रूपांतर एका बाजारपेठेत करणे शक्य होणार आहे. तथापी सकारात्मक परिणाम दिसायला लागला आहे. वस्तू व सेवा कर कायद्यामुळे चालू वित्त वर्षाच्या दुसऱ्या तिमाहीत सकल राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ झाली आहे. यामध्ये उद्योग क्षेत्राची भूमिका महत्वाची आहे.

बीजशब्द : वस्तू व सेवा कर, भारतीय अर्थव्यवस्था, उद्योग, सकल राष्ट्रीय उत्पन्न.

प्रस्तावना :

केंद्र व राज्य सरकारला कराची आकारणी व संकलन विषयक अधिकार एकाच वेळी प्राप्त होतील. या हेतूने संविधानात १०१ वी सुधारणा करून संविधान अधिनियम २०१६ नुसार भारताच्या संविधानात सुधारणा करण्यात आली. केंद्र सरकारने २७ मार्च २०१७ ला वस्तू व सेवा कराशी संबंधित चार विधेयक लोकसभेमध्ये सादर केली. त्यात 'केंद्रीय वस्तू व सेवा कर विधेयक २०१७' (CGST), 'एकीकृत वस्तू व सेवा कर विधेयक २०१७' (IGST), 'संघराज्य क्षेत्र वस्तू व सेवा कर विधेयक (UTGST) व 'राज्य वस्तू व सेवा कर' (SGST) विधेयक २०१७ ही वस्तू व सेवा कराशी संबंधित चार विधेयके आहेत. १३ एप्रिल २०१७ ला राष्ट्रपती श्री. प्रणव मुखर्जींनी संसदेमध्ये हे विधेयक पारित झाल्यानंतर या विधेयकांना मंजूरी दिली. या वस्तू व सेवा कराची अंमलबजावणी प्रत्यक्षात १ जुलै २०१७ पासून करण्यात आली आहे.

वस्तू व सेवा कर या नवीन कर प्रणालीमुळे कराच्या जटील व्यवस्थेचे रूपांतर सरल व्यवस्थेमध्ये झाले आहे. या करामुळे कर रचनेतील अवाजवी गुंतागुंत टळून सुटसुटीतपणा येऊन संपूर्ण देश स्तरावर सारख्याच दराने लागू झालेला हा कर आहे. कर रचनेतील अप्रत्यक्ष कर केंद्रीय उत्पाद शुल्क, सेवा कर, वॉट, मनोरंजन कर, लॉटरी टॅक्स, लक्झरी टॅक्स इ. वस्तू व सेवा करामध्ये समाविष्ट झालीत. वस्तू व सेवा कराने फक्त अप्रत्यक्ष करांना एकत्रीत केले आहे. प्रत्यक्ष करात कोणतेही बदल या व्यवस्थेतर्गत केल्या गेले नाहीत.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सर्वात मोठा कररचनेतील सुधार म्हणजे वस्तू व सेवा कर (जीएसटी) होय. खरेतर वस्तू व सेवा कर म्हणजे उत्पादनावरील कर नसून उपभोगावरील कर आहे. वस्तू व सेवा कर ही एक वैशिष्ट्यपूर्ण कर पद्धती असून अनेक विकसीत राष्ट्रांमध्ये वस्तू व सेवा कर प्रणाली लागू आहे. भारतामध्ये वस्तू व सेवा कर द्विस्तरीय राहणार आहे म्हणजेच वस्तू व सेवाकरांच्या एकाच व्यवहारावर दोन कर भरावे लागतील. त्यातील एक भाग केंद्र सरकारला आणि दुसरा भाग राज्य सरकारला द्यावा लागेल. ही कर प्रणाली पारदर्शकतेमुळे अंमलबजावणीस व सामान्य उपभोक्त्यांना समजण्यास सोपी आहे. निश्चितच या कर प्रणालीचा भविष्यकालीन फायदा देशाच्या अर्थव्यवस्थेला महसूल वाढीच्या रूपाने होईल.

ISBN- 978-93-86011-59-6

130

Principal
Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Smt. Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

शहरीकरण व मानवी आरोग्याच्या वाढत्या समस्या : विशेष संदर्भ नागपूर विभाग

डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के,
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, एस.
एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर
jayantmaskey17@gmail.com,
Mob. No. : 9421803327

सारांश :

मानवी आरोग्याचा पर्यावरणाशी अतिशय जवळचा संबंध येतो. शुद्ध पर्यावरणातील मानवाचे आरोग्यही सुदृढ व निरोगी राहते. परंतु प्रदूषित पर्यावरणातील मानवास कोणत्या ना कोणत्या तरी रोगाने किंवा विकाराने पछाडलेले असते. मानवी कारवायांमुळे पर्यावरणात बदल घडून येत आहे. पर्यावरणातील बदल मानवी आरोग्यास घातक ठरत आहे. आर्थिक विकासात शहरीकरण अभिप्रेत असते. पण वाढत्या आर्थिक विकासापोटी शहरीकरणामुळे प्रदूषण झाल्यामुळे आरोग्य विषयक समस्या निर्माण होत आहेत. नागपूर विभागात वाढत्या शहरीकरणामुळे आरोग्य विषयक समस्या निर्माण होत आहेत.

Keywords : शहरीकरण, मानवी आरोग्य, पर्यावरण प्रदूषण, गलिच्छ वस्ती.

प्रस्तावना :

मानव व त्याच्या सभोवताली असणारे पर्यावरण यांचा अतिशय घनिष्ठ संबंध आहे. पृथ्वीवरील सजीव सृष्टी निकोप राहण्यासाठी स्वच्छ व सुंदर पर्यावरणाची आवश्यकता असते. पर्यावरण शुद्ध ठेवण्यासाठी मानव व पर्यावरण यांचे संतुलन कायम ठेवणे आवश्यक आहे. परंतु मागील शतकापासून प्रचंड प्रमाणात वाढलेल्या लोकसंख्येमुळे पर्यावरण व मानव यांच्यातील समतोल केव्हा व कसा ढासळला हे मानवाच्या लक्षातही आले नाही. पर्यावरणाचा ढासळणारा समतोल ही एक जागतिक समस्या बनली आहे. सध्याच्या अफाट लोकसंख्यावाढीमुळे व औद्योगिककरणामुळे पृथ्वीच्या पर्यावरणातील नेहमीच्या घटकांव्यतिरिक्त इतर अपायकारक घटक मोठ्या प्रमाणात पर्यावरणात शिरतात. त्यामुळे पर्यावरणाच्या विविध घटकांतील संतुलन बिघडते व पृथ्वीवरील वनस्पती व प्राणी यांच्या जीवनाच्या सातत्याला धोका निर्माण होतो. अशा क्रिया-प्रक्रियांमुळे पर्यावरण प्रदूषण उद्भवते. शहरीकरणामुळे निर्माण होणा-या समस्येमध्ये सर्वात गंभीर समस्या म्हणते प्रदूषण होय. शहरी भागाचा विचार करता येथील वाढती लोकसंख्या तसेच घराची कमतरता, दाटवस्ती, वाहनाची वाढती संख्या, उद्याने, खेळाचे मैदाने, मोकळ्या जागा यांची कमतरता यामुळे प्रदूषणात सातत्याने वाढ होत आहे. प्रदूषणामुळे नागरी भागातील मानवी जीवनाचे अस्तित्वच धोक्यात येऊ लागले आहे. नागरी भागात प्रामुख्याने हवा, जल, जमिन, ध्वनी व कचरा यांचे प्रदूषण आढळते.

ISBN : 978-81-938781-1-8

National Conference on
Impact of GST
on Indian Economy
(IGIE-2019)

9th February, 2019

Organised by
Department of Commerce & Economics
Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya,
Hingna, Dist. Nagpur

GST

[Signature]
Principal

**9th Narsingdas Mor Arts, Commerce &
3mt. Godavaridevi Saraf Science College**
Tumsar

A Study On Awareness Towards GST In Bhandara Region

Dr. Hitesh Kalyani
Assistant Professor
Commerce Department
S.N.Mor College,
Tumsar, Dist. Bhandara.

ABSTRACT:

Goods and Services Tax (GST) will indeed be a significant improvement – the next logical step – towards a comprehensive indirect tax reforms in the country. The GST at the Central and at the State level will give more relief to industry, trade, agriculture and consumers through a more comprehensive and wider coverage of input tax set-off and service tax set-off, subsuming of several taxes in the GST and phasing out of CST. With the GST being properly formulated by appropriate calibration of rates and adequate compensation wherever necessary, there may also be revenue gain for both the Centre and the States. The researcher has framed the objectives to study about the awareness towards GST implementation in Bhandara District.

Keywords: UTGST, CVD, Uniform Taxation.

INTRODUCTION:

Goods and services tax means a tax on supply of goods or services, or both, except taxes on supply of alcoholic liquor for human consumption (Article 366 (12A) of Constitution of India).

- GST is a value added tax levy on sale or service or both.
- GST is a destination based consumption tax.
- GST offers comprehensive and continuous chain of tax credit.
- GST where burden borne by final consumer.
- GST eliminate cascading effect of tax.
- GST brings uniform tax structure all over India.

Indian economy is highly diverse due to numerous industries operating in different sectors having the different location, supply chain and target consumers. To understand the detailed impact of GST, let's discuss its types-

1. Central Goods & Service Tax (CGST)

As per the Central Goods & Services Tax Act 2016, CGST is the centralized part of GST that subsumes the present central taxations and levies- Central Sales Tax, Central Excise Duty, Services Tax, Excise Duty under Medical & Toiletries Preparation Act, Additional Excise Duties Countervailing Duty (CVD), Additional Custom Duty and other centralized taxations.

CGST is applicable on the supply of goods and services of standard services and commodities which can be amended periodically by a specialized body under the central government. The revenue collected under CGST belongs to the central government. The input tax is given to the state governments which they can utilize only against the payment of CGST.

2. State Goods & Services Tax (SGST)

SGST is an important part of GST. It stands for State Goods & Services Tax as per the 2016 GST bill. Various taxations and levies under the state authority are subsumed by SGST as one uniform taxation. It includes the amalgamation of State Sales Tax, Luxury Tax, Entertainment Tax, Levies on Lottery, Entry Tax, Octroi

and other taxations related to the movement of commodities and services under state authority through one uniform taxation- SGST.

Revenue collected under SGST belongs to the State Government. However, the mainstream framework of the state governing body will be supervised by the central government. Each state will be having their own State Authority to collect SGST.

3. Integrated Goods & Services Tax (IGST)

GST focuses on the concept of one tax, one nation. IGST stands for Integrated Goods and Services Tax which is charged on the supply of commodities and services from one state to another state. For example, if the supply of goods and services occurs between Gujarat and Maharashtra, IGST will be applicable.

Under Article 269A of the Indian Constitution, the inter-state trade and commerce activities that involve the movement of commodities and services shall be levied with an integrated tax (IGST) under the GST regime. The Government of India will collect the revenue under IGST. Further changes can be made by the Goods and Services Tax Council of India.

4. Union Territory Goods & Services Tax (UTGST)

As we have already learned about CGST and SGST which are intra-state taxations and IGST which is inter-state, the union territories in India are accounted under a specialized taxation called Union Territory Goods and Services Tax as per the GST regime 2016. It will subsume the various taxations, levies and duties with one uniform taxation in Union Territories as well.

Delhi (India's Capital Territory), Chandigarh, Dadra & Nagar Haveli, Andaman & Nicobar Islands, Daman & Diu, Lakshadweep and Puducherry are the prominent union territories in India. UTGST will account for all the taxations under these union territories in India. The parliament is looking forward to implement a separate act to impose and supervise GST in Union Territories under the name of UTGST act. The bill will be presented in respective union territories for further changes in the implementation of GST.

2. Statement of the Problem

GST implementation have been widely attracted significant from various groups including academic, business and the public. Therefore it is the need of time to have the study on the public awareness, knowledge and understanding of GST in India.

3.Objectives of the Study:

- To have a study on the consumer's level of expectations from the implementation of GST
- To study about the role of GST in India.
- To analyse on the public opinion about awareness on GST implementation in India
- To offer suggestions on the relevant subject.

4. Need for the Study

There are many research projects regarding the GST, Public Awareness, impact of GST and so on. A Study on Awareness towards GST in Bhandara Region is an untouched topic, hence the present study has been undertaken to fill up that gap.

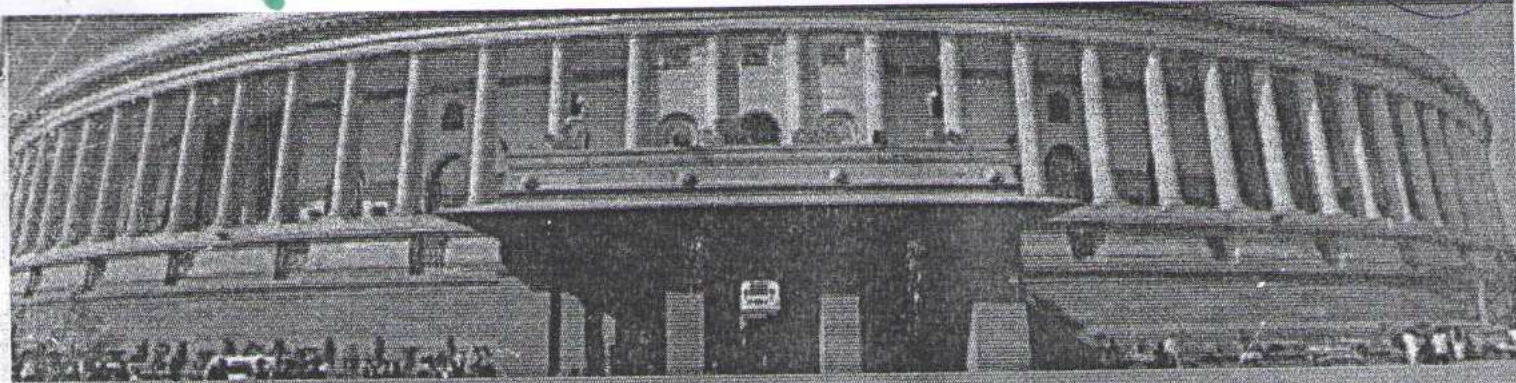
5.Research Methodology:

- Primary data: A structured questionnaire is used to collect the primary data.
- Secondary data: Secondary data is collected by referring related books, journals and web sites.

SAMPLE: The sample size of the study is 300.

6.Tools and Techniques

Simple percentage

DEMOCRACY, ELECTIONS and GOOD GOVERNANCE

*Editor

- Dr. Mohan S. Kashikar
- Dr. Vikas K. Jambhulkar
- Dr. Jitendra Wasnik
- Dr. Keshav Walke

Principal
Narsingdas Mor Arts, Commerce &
Godavaridevi Saraf Science College
Tumsar

भारतीय लोकशाही प्रक्रिया व महिलांचा राजकीय सहभाग

प्रा. सचिन एस. वेरूळकर
सहाय्यक प्राध्यापक राज्यशास्त्र विभाग,
एस. एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर, भंडारा.

ज्या समाजात महिलांचे स्थान सम्मानजनक असते, निर्णय प्रक्रियेत त्यांची महत्वपूर्ण भूमिका असते. तो समाज प्रगतिशील व विकसित होत असतो. कारण त्या कुटूंब व समाजाच्या निर्मितीत महत्वपूर्ण योगदान देत असतात. पुरुषसत्ताक व्यवस्थांमुळे महिला संबंधित समस्या सातत्याने दुर्लक्षित होतात किंवा त्या महत्व प्राप्त करू शकत नाही व अर्धी लोकसंख्या त्यामुळे प्रभावित होते. याचा परिणाम एकंदर त्या राजकीय समाजावरही होतो व राजकीय प्रक्रियेत उदासिनता येते. ही उदासिनता राजकीय प्रक्रियेत रटाळपणा व साचेबंधता आणते ज्याचा परिणाम संपूर्ण देशाच्या विकासावर होतो म्हणून महिलांचा राजकीय सहभाग वाढवून राजकीय प्रक्रियेला गती देता येते. त्याचसह मानव संसाधनाचा उत्कृष्ट वापर करून राष्ट्राचा सर्वांगीण विकासही साधता येतो. राजकीय व्यवस्थांमध्ये त्यांच्या संपूर्ण राजकीय समाजघटकाद्वारे त्यात आपला सहभाग नोंदविल्या गेल्याने ती राजकीय व्यवस्था अधिक सुदृढ होण्यास मदत मिळते व ख-या अर्थाने अशी राजकीय व्यवस्था ही सर्वसमावेशक व सर्वांचे नेतृत्व करणारी असल्याचे मानले जाते. ज्या लोकशाही राष्ट्रांत सर्वच घटकाचा सहभाग प्रकर्षाने वाढल्याचे दिसते अशा राजकीय व्यवस्थांना क्रांतीची भिती नसते. लोकांच्या अशा व्यवस्थांवर मोठ्या प्रमाणात विश्वास वाढल्याचे स्पष्ट होते.

राजकीय सहभाग अर्थ १:

१) रूश व अल थॉप च्या मते, “व्यक्तीद्वारे राजकीय व्यवस्थेमध्ये विभिन्न स्तरावर भाग घेण्याच्या प्रक्रियेला राजकीय सहभाग म्हटल्या जाते.

२) मेकलोस्की च्या मते, “राजकीय सहभाग व्यक्तीची ऐच्छिक कृती आहे. ज्याद्वारे तो सत्ताधिकाऱ्यांची निवड करतो. तसेच प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षरित्या तो सामाजिक धोरण निश्चित करण्याच्या प्रक्रियेत स्पष्ट सहभागी होत असतो.”

नागरिक आपल्या कृतिद्वारा आपली राजकीय मते व्यक्त करीत असतात. राजकीय सहभागांच्या प्रक्रियेत मतदान करणे, दबावगटांचे सदस्यत्व धारण करणे, लोकप्रतिनिधींशी संपर्क करणे, राजकीय पक्षांचे सभासदत्व धारण करणे, प्रचार कार्यात सहभाग घेणे, निवडणूक लढवणे, सत्तेत सहभाग नोंदविणे. या माध्यमाने राजकीय सहभाग घेत असतात.

समाजशास्त्रीय शब्दकोषानुसार, “राजकीय सहभाग शासनाच्या निवड प्रक्रियेत आणि सार्वजनिक धोरण निर्मितीमध्ये लोकांनी प्रत्यक्ष

किंवा अप्रत्यक्षपणे घेतलेला ‘ऐच्छिक सहभाग’ होय.”२

राजकीय सहभागामुळे व्यक्तीची लोकशाहीतील इच्छा व समर्थन स्पष्ट होते. राजकीय सहभागामुळे लोकशाहीसाठी आवश्यक आदान प्राप्त होण्यास मदत होते व व्यक्तीकडून मागण्या प्राप्त होत असल्यास त्या पूर्ण करण्यास प्रयत्न होतात. लोकमताचा आदर केल्या जातो. राजकीय प्रक्रियांना गति मिळते.

भारतीय लोकशाही व महिलांचा राजकीय सहभाग :

प्राचीन भारतात महिलांनी पुरुषाऐवढेच महत्वाचे स्थान प्राप्त होते. परंतु उत्तर वैदिक काळात महिलांच्या दर्जात बदल झाला. महिलांना पुरुषसत्ताक व्यवस्थेअधीन राहावे लागले व सर्वच क्षेत्रातील महिलांचा सहभाग -हास पावू लागला. स्वातंत्र्य चळवळीत अनेक महिलांनी सक्रिय व विशेष नोंद घेण्यायोग्य सहभाग दिला. ज्यामुळे राजकीय पातळीवर विशेष व सामान्य अशा स्तरावर महिलांचा सक्रिय सहभाग दिसतो. ज्यात तात्कालिन राजकीय नेत्यांशी संबंधित महिला तसेच महात्मा गांधींच्या प्रवेशासह स्वातंत्र्य चळवळीत सामान्य महिलांचाही मोठ्या प्रमाणावर सहभाग वाढला क्रांतीकारक चळवळीतही मॅडम भिकायी कामा अशा अनेक महिलांचे नाव घेणे क्रमप्राप्त ठरते.

१९४६ मध्ये भारतीय संविधान निर्माती सभेत १४ महिलांचा सक्रिय सहभाग होता. ज्यामध्ये अम्मू स्वामीनाथन, दक्ष्यांनी वेलायुद्धन, दुर्गाबाई देशमुख, हंसा मेहता, मालती चौधरी, बेगम रसूल, सरोजनी नायडू, बेगम जहां नराशाहा नवाज, लीला रॉय, बेगम इकरा मुल्ला इ.चा समावेश होता. स्वतंत्र भारताच्या पहिल्या मंत्रीमंडळात देखील राजकुमारी अमृता कौर, सरोजनी नायडू, बेगम रसूल, दुर्गाबाई देशमुख यांचा समावेश होता. ३ भारतामध्ये ज्याप्रमाणे महिलांचा सामाजिक दर्जा होता. युरोपातही त्यापेक्षा वेगळी परिस्थिती नव्हती. तेथेही पुरुषसत्ताक मानसिकता होती. स्त्री ही पुरुष संरक्षणातच राहावी ही मानसिकता होती. स्त्रियांना एक स्वतंत्र व्यक्तीचा दर्जा प्रदान करण्यात आला नव्हता. ही स्थिती लोकशाही विकसीत झालेल्या समाजातही १९२० पर्यंत कायम होती.. येथे व्यक्तीचा अर्थ केवळ पुरुष असाच होता. त्यामुळे पुरुषानंतर मतदानाचा सर्वसाधारण हक्क प्राप्त झाला. परंतु त्या तुलनेत स्त्रियांना असा अधिकार प्राप्त झाला नाही. भारतीय संविधानात त्यांच्या अंमलबजावणीसह व्यक्ती या संकल्पनेत स्त्री पुरुष अशा दोन्हींचा समावेश होतो. तसेच या दोन्हींना मतदानाचा अधिकार देण्यात आला होता.

व्यक्ती या संकल्पनेत महिलेचाही समावेश सर्वप्रथम अलाहाबाद उच्च न्यायालयात कोर्नेलिया सोराबजी यांना वकीली करण्यासंबंधी आवेदन (१९२०) प्रकरणात 'व्यक्ती' या संकल्पनेत महिलांचाही समावेश होतो हे मान्य करून त्यांना वकीलीस मान्यता देण्यात आली होती. ही बाब आंतरराष्ट्रीय स्तरावर १९२९ च्या जवळपास मान्य होवू लागली.४

स्वतंत्र भारतामध्ये महिलांच्या अधिक भूमिकेसाठी संविधानात प्रावधान करण्यात आले होते. ज्यामध्ये अनुच्छेद १४ कायद्यासमोर समानता अनुच्छेद १५ नुसार धर्म, लिंग, वंश, जन्मस्थान या आधारारवर भेदभाव निषेध अनुच्छेद १६ सार्वजनिक धोरणात समानता, अनुच्छेद १९ स्वातंत्र्याचा अधिकारी व तदंतर ७३ व्या व ७४ व्या घटना दुरुस्तीने स्थानिय प्रशासनात महिलांसाठी आरक्षणाची व्यवस्था करण्यात आली.५

भारतीय संसद :

भारतीय लोकशाही अंतर्गत महिलांच्या सहभागाची सुरुवात भारतीय संसदेपासून झाली. १९५२ ला लोकसभेची प्रथम निवडणूक पार पडली. यात महिलांचा सहभाग ४.४ टक्के होता. ज्यात २२ महिला लोकसभेत निवडून आल्या होत्या. तर राज्यसभेत १६ महिला खासदार होत्या ज्यांचे प्रमाण ७.३१ टक्के होते. अधिक माहिती तक्त्यामध्ये ६ -

तक्ता : लोकसभा व राज्यसभेतील महिला प्रतिनिधीची संख्या

अ. क्र.	लोकसभा	एकूण स्थान	महिला संख्या	महिला टक्केवारी	राज्यसभा	राज्यसभा टक्केवारी
१	प्रथम १९५२	४८९	२२	४.४०	२१९	१६ ७.३१
२	द्वितीय १९५७	४९४	२२	४.४५	२३७	१८ ७.५९
३	तृतीय १९६२	४९४	३१	६.२७	२३८	१८ ७.५६
४	चतुर्थ १९६७	५२०	२९	५.५७	२४०	२० ८.३३
५	पाचवी १९७१	५७८	२९	४.०५	२४३	१७ ७.००
६	सहावी १९७७	५४२	१९	३.५०	२४४	२५ १०.२५
७	सातवी १९८०	५४२	२८	५.१६	२४४	२४ ९.८४
८	आठवी १९८४	५४२	४२	७.७४	२४४	२८ ११.४८
९	नववी १९८९	५४३	२९	५.३४	२४५	२४ ९.८०
१०	दहावी १९९१	५४३	३७	७.१०	२४५	३८ १५.५७
११	अकरावी १९९६	५४३	४०	७.३६	२४५	१९ ८.५२
१२	बारावी १९९८	५४३	४३	७.९१	२४५	१५ ६.१२
१३	तेरावी १९९९	५४३	४९	९.०२	२४५	१९ ७.७६
१४	चौदावी २००४	५४३	४५	८.२९	२४५	२५ १०.२९
१५	पंधरावी २००९	५४३	५९	१०.८२	२४५	२२ ८.९८
१६	सोळावी २०१४	५४३	६२	११	२४५	-

वरील तक्त्याच्या आधारे स्पष्ट होते की, लोकसभेत महिलांचे प्रमाण सातत्याने वाढत गेले आहे. जे आज ६२ वर पोहचले आहे. तर राज्यसभेत हे प्रमाण कमी अधिक प्रमाणात असल्याचे दिसते. सुश्री

मायावती, ममता बॅनर्जी, उमा भारती अशा अनेक महिला ज्यांची कुठलीही पारिवारीक राजकीय पार्श्वभूमी नसतानाही अनेक वेळा सदस्य झाल्या व आपल्या कामगिरीने आपला ठसा उमटवू शकल्या.

मतदान व महिला सहभाग :

भारतामध्ये अगदी सुरुवातीस महिलांना मतदान व निर्वाचित होण्याचा अधिकार प्राप्त झाला. १९५२ च्या सार्वत्रिक निवडणूकीत एकूण मतदान प्रतिशत ६०.५ टक्के झाले होते. त्यात एकूण महिला मतदारांपैकी ३७.१ टक्के महिलांनी मतदान केले होते. हे प्रमाण १९८४ मध्ये ६८.१७ टक्के झाले होते. परंतु नंतर त्यात घट पाहायला मिळाली जो चिंतेचा विषय होता.७

परंतु आज यात गुणात्मक सुधारही दिसून आला आहे. महिला आपल्या घरातील वरिष्ठ पुरुष सदस्यांच्या इच्छेनुसार मतदान करीत परंतु आज हे चित्र पालटले असून त्यात सुधारणा झाल्या आहे.

राजकीय पक्ष व महिला सहभाग :

लोकशाहीमध्ये राजकीय पक्षाचे स्थान अनन्यसाधारण मानल्या जाते. त्यामुळे यामध्ये महिलांचा सहभाग व राजकीय पक्षांमध्ये महिलांच्या विषयक भूमिका व ध्येय धोरणे महत्वपूर्ण ठरतात.

१९७५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष घोषित करण्यात आले होते. यावर्षी अनेक राजकीय पक्षांनी आपल्या धोरणांमध्ये महिला विषयक मुद्याबाबत स्पष्टता आणण्याचा प्रयत्न केला. यानंतर काँग्रेसद्वारा महिलांना पंचायतीमध्ये ३० टक्के आरक्षणाची मागणी करण्यात आली. तर कम्युनिस्ट पक्षाद्वारा नौक-यांमध्ये अशा प्रकारे आरक्षण देण्याची मागणी करण्यात आली. १९९६ नंतर काँग्रेसद्वारा महिलांना ३० टक्के आरक्षण तर बिजेपी व सीपीआय द्वारा ३३ टक्के आरक्षण स्थानिक पातळीवर देण्याचे आपल्या घोषणापत्रात जाहीर केले.८

पक्षीय उमेदवारी :

यानंतर राजकीय पक्षांद्वारा आपल्या महत्वाच्या पदावर महिला नेत्यांची नियुक्ती करणे, महिलांच्या उमेदवारीत वाढ करणे असे कार्य करण्यात आले. ज्यामुळे एकंदर राजकीय प्रक्रियेत महिलांचा सहभाग वाढतांना दिसलाच त्याचप्रकारे महिलांच्या मुद्यांवर लक्ष देण्यात येवू लागले. ज्यामुळे महिला आरोग्य, कामाचे स्थान, वेळ, महिला विषयक अपराध, सुरक्षा अशा अनेक मुद्यांना प्रामुख्याने चर्चेत आणता आले.

राज्यांचे राजकारणही सुश्री. मायावती, ममता बॅनर्जी, वसुंधरा राजे, स्व. जयललिता, उमा भारती, मेहबुबा मुक्ती, शिला दिक्षित अशा अनेक महिला केंद्रीत झाले होते.

अनेक राजकीय पक्षांचे प्रमुख पदही महिलांनी भूषविले. उदा. ममता बॅनर्जी-मृणमूल काँग्रेस, स्व. जयललिता-अन्ना द्रमुक, मेहबुबा मुक्ती-पीपल्स डेमोक्रेटिक पार्टी (चणकण), सुश्री मायावती-बहुजन समाजवादी पक्ष अशा प्रकारे लोकशाही प्रक्रियेत राष्ट्रीय व राज्य पातळीवर

भारतीय लोकशाही प्रक्रिया व महिलांचा राजकीय सहभाग

महिलांचा सहभाग वाढतांना दिसत आहे.

राज्य विधान मंडळे व महिला सहभाग :

उत्तर प्रदेश, बिहार, मध्य प्रदेश, राजस्थान, तामिळनाडू, पश्चिम बंगाल, दिल्ली, आसाम राज्यात महिलांनी मुख्यमंत्रीपद भूषविले. विधानमंडळांमध्ये महिलांचे प्रमाण हे ३ ते ६ टक्के पर्यंत आढळते. यात काही संशोधनांती साक्षरता दरलाही कारणीभूत ठरविल्या गेले. परंतु छत्तीसगढसारख्या राज्यात साक्षरता दर कमी असून देखील महिलांचे विधानमंडळातील प्रमाण १२.३२ टक्के आहे. राजस्थानात २००५ मध्ये महिला विधायकांची संख्या १४ टक्के होती. यामुळे महिलांच्या साक्षरतेचे प्रमाण व राजकीय सहभागिता यांचा संबंध निश्चित करता येत नाही हे सिद्ध होते. केरळ, कर्नाटक, महाराष्ट्राच्या साक्षरतेच्या तुलनेत येथील राज्याच्या राजकारणात महिलांचे प्रतिनिधित्व दिसत नाही.

स्थानिक स्वराज्य संस्था व महिला सहभाग :

स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांच्या आरक्षणाची मागणी जुनी होती. बलवंतराय मेहता समिती (१९५७), अशोक मेहता समिती (१९७७) यांनी महिलांचा स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये सहभाग वाढविण्याचे प्रयत्न केले. परंतु स्थानिक स्वराज्य संस्थानाच घटनेत आवश्यक स्थान नसल्याने यावर विशेष कार्य होवू शकले नाही. काही वेळा महिलांची थेट पंचायतीवर नियुक्ती करण्याबाबतही शिफारसी झाल्या. परंतु त्यात सहभाग वाढण्याची निश्चिती व सामान्य महिलांना प्रतिनिधित्व साध्य होवू शकणार नव्हते. एल. एम. सिंघवी समितीच्या माध्यमाने ७३ व ७४ व्या घटनादुरुस्तीचा मार्ग तयार झाला. १९९२ ला 'पंचायती राज' संस्थांचा अंतर्भाव घटनेत झाला व महिलांसाठी १/३ (एक तृतीयांश) जागा राखीव झाल्या. ९ केंद्रीय मंत्रीमंडळाद्वारे २७ ऑगस्ट २००९ मध्ये अनुच्छेद २४३(क) मध्ये संशोधनास मान्यता दिली. ११० वे संविधान संशोधनाने १/३ ते १/२ (५०%) 'पंचायती राज' संस्थांच्या जागा महिलांसाठी राखीव ठेवण्यात आल्याने महिलांची प्रत्यक्ष सहभागिता वाढली. त्याचसह स्थानिक स्तरावरही महिलांच्या नेतृत्वाला "सामाजिक स्विकार्यता" प्राप्त झाली. १०

यातून महिलांद्वारे आपल्या पतीच्या सल्ल्याद्वारे राजकारण चालवण्याच्या प्रमाणात घट येवून कार्यात्मक व गुणात्मक सक्रियतेत वाढ झाली. महिलांबाबतचे स्थानिय मुद्दे चर्चेत आले. निवडणूकीच्या घोषणामध्ये शौचालय सुविधा, आरोग्य, पेयजल सुविधा, शैक्षणिक सुविधा, महिला सुरक्षा असे विषय अंतर्भूत होवू लागले. जे एक महत्वपूर्ण साध्य मानावे लागेल.

संसदेत महिला आरक्षण :

भारतीय लोकशाहीचे सर्वोच्च स्थान असलेल्या संसदेत महिला आरक्षणाबाबत अजूनही एकमत होवू शकले नाही. ९ मार्च २०१० ला महिलांना लोकसभा व विधानसभामध्ये ३३ टक्के आरक्षणासाठी

राज्यसभेत १०८ वे संविधान संशोधन विधेयक पारित करण्यात आले होते. परंतु लोकसभेत यावर एकमत नव्हते. या मुळे ते अपुर्ण राहिले. ११

भारतीय प्रशासन - महिला सहभागीता :

भारतीय प्रशासनात २००९ पर्यंत ४५७२ सनदी सेवकांमध्ये ६०४ महिला अधिकारी होत्या. ज्यांचे प्रमाण १३.७४ टक्के होते. परंतु महिलांसाठी परीक्षा-शुल्क व अन्य प्रकारच्या सुविधा उपलब्ध केल्या गेल्यामुळे यात सुधारणा होतांना दिसत असून ते प्रमाण २० टक्क्यावर आले आहे. दरवर्षी परीक्षेतील पहिल्या स्थानांवर महिला उमेदवारांचे प्राबल्य दिसू लागले आहे. १२ याचसह भारतात अनेक दबाव गट, सामाजिक संघटना, सेवाभावी संघटना व विविध संस्थांमध्ये महिलांची प्रभावी सहभाग दिसतो. वंदना शिवा, मेधा पाटकर, अरूणा रॉय, अशा अनेक महिला आपआपल्या क्षेत्रात ठसा उमटवितांना दिसत आहे.

एकंदर वरील उदाहरणावरून स्पष्ट होते की, भारतीय लोकशाहीत महिलांची सहभागिता वाढत आहे. राजकीय पक्ष देखील महिला केंद्रीत मुद्दे हाताळतांना दिसतात. ज्यामुळे महिलांना निती निर्धारण, क्रियान्वयन व अन्य पातळीवर आपला सहभाग नोंदविता येतांनाच आपल्या समस्याही मांडता येत आहे. 'सामाजिक स्विकार्यताही प्राप्त करता येत आहे.' स्वतंत्र राजकीय निर्णय घेता येत आहे. यामध्ये विविध कायदे व त्यासंबंधित कायदेशीर तरतुदींची महत्वपूर्ण भूमिका असली तरी भारतीय समाजाचा बदलता दृष्टीकोण व महिलांद्वारा आपली जबाबदारी योग्यरित्या पार पाडण्यालाही याचे श्रेय द्यावे लागेल.

संदर्भ सुची :

१. कुलकर्णी वी. वाय., राजकीय समाजशास्त्र, विद्या प्रकाशन, नागपूर, २००८, पृ. क्र ४४
२. देशमुख अलका, मोरे संजय, तुलनात्मक शासन आणि राजकारण, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, २०१०, पृ. क्र ३२०
३. परमार शुभा, नारीवादी सिद्धांत और व्यवहार औरियंट ब्लैकस्थॉन, २०१५, पृ. क्र. १५१
४. समसामायिक ज्वलंत मुद्दे "महिला सशक्तीकरण, विद्या प्रकाशन मंदिर, नवी दिल्ली, २०१७, पृ. क्र. ३७
५. बसू, डी. डी., भारतीय संविधान, वाघवा प्रकाशन, नवी दिल्ली, २००९, चहण्दव १३.२५
६. Loksabha.nic.in
७. देसाई नीरा, ठक्कर उषा, भारतीय समाज मे महिलाएं, नॅशनल बुक ट्रस्ट, दिल्ली, २००९ पृ. क्र ८३
८. देसाई नीरा, पृ. क्र ८८,
९. परमार शुभा, पृ. क्र १५२-१५३
१०. <http://www.prsindia.org/billtrack/the-constitution-110th-amendment-bill-2009-953>
- 2- Constitutional Amendments Women's Reservation Bill [The Constitution (108th Amendment) Bill, 2008] <http://www.prsindia.org/billtrack/womens-reservation-bill-the-constitution-108th-amendment-bill-2008-45>